ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2019 5

AIDAI

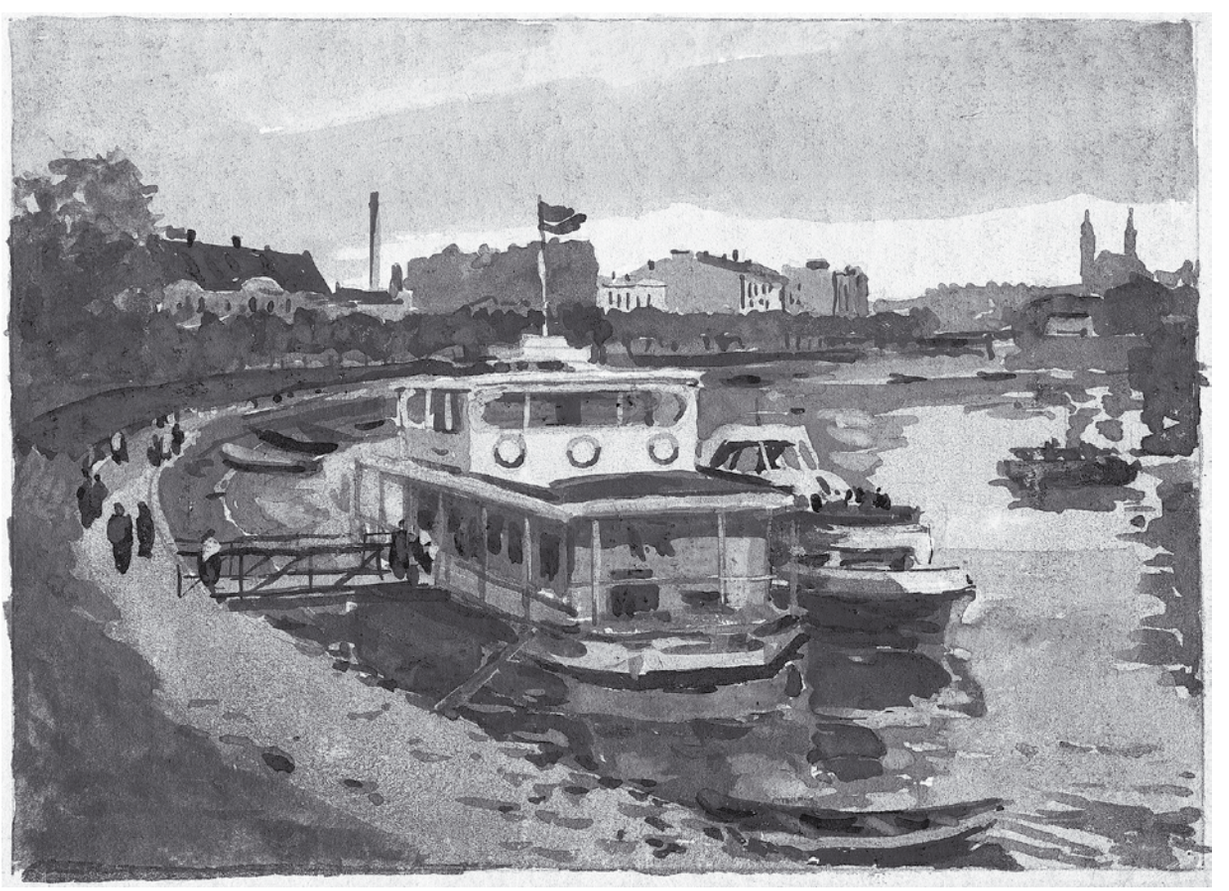

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

In memoriam Jonas Juškaitis (1933–2019)
VYTAUTAS ALIŠAUSKAS 1

Laiškas redaktoriui
DARIUS KUOLYS 3

Paieškos
KĘSTUTIS K. GIRNIUS
Paminklai, gatvės, lentos 6

Kritika
TOMAS DAUGIRDAS
Bėda su sąvokomis: kolaboravimas nacistinis ar sovietinis 9

Poezija
TADEUSZ DĄBROWSKI. Eilėraščiai iš rinkinio *Tarp* *11*

Konversatoriumas
DAVIDĄ NEILĄ SEDLEY KALBINA AUGUSTĖ SALADYTĖ. Antikinės filosofijos studijos, ikisokratikai, Platonas ir kiti 13

Sovietika
MONIKA KARENIAUSKAITĖ. Nutylėta trauma? Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste 17

Kultūros istorija
INDRĖ NOVOPAŠINAITĖ. Sovietinis aprangos kodas: Moterų drabužių kultūra Sovietų Lietuvoje XX a. septintame aštuntame dešimtmetyje 23

Slaptieji Vilniaus klubo užrašai
REGIMANTAS DIMA. Kaip man atsitiko Vilnius ir kaip aš tai išgyvenau 31

Esė
JOSEPH RATZINGER. Meditacijos atostogų laikui 35

APŽVALGA

Tojana Račiūnaitė. Apie *Antakalnio Jėzų* ir jo kartočių „kitonišką erdvę“ 38

Giedrė Jankevičiūtė. Vilniaus paveikslas 1939–1956 m. dailėje: tamsūs laikai, šviesūs vaizdai 42

Kristina Tamelytė. Nerangiai paskui Čiurlionį 48

Adomas Šulcas. Tikrovės agentai 50

Antanas Terleckas. Apie ezoterinius siūlus lituanistikoje 53

Vytautą Ališauską kalbina Mykolas Keraitis. Lietuvos diplomatinę tarnybą prisimenant 56

KNYGŲ AIDAI

Virginija Cibarauskė. Buitinė magija 61

Manfredas Žvirgždas. Beždžioniškas romantizmas 64

Mantas Tamošaitis. Geros poezijos mišrainė 66

Gabrielė Makarevičiūtė. Eilėraščiai iš tylaus kambario 68

Antanas Petrilionis. Et tu, Brute? 70

Povilas Andrius Stepavičius. Johanas Huizinga ir žaidimas kultūros istorijoje 72

Antanas Terleckas. Oligarchų žaisliukai 74

Saulenė Pučiliauskaitė. Atsakymas kritikui 76

Knygų mugė 79

Užsklanda
V. D. Gėris, grožis ir tiesa 80

Skilčių logotipai: *Paieškos* – Gimnastikos pratimas. 1900. Graviūros fragmentas; *Kritika* – Dictionnaire Encyclopédique des amusements des sciences mathématiques et physiques. Paris. 1792. Graviūra

Viršelyje – Ivanas Medvedevas. Projektas atvirukui Vilniaus tema. XX a. vidurys. Popierius, guašas. LDM.

Šiame *NŽ-A* numeryje publikuojame ir daugiau šiuo metu Lietuvos dailės muziejuje vykstančioje parodoje „Vilnius dailėje. 1939–1956“ rodomų kūrinių.

IN MEMORIAM
JONAS JUŠKAITIS (1933–2019)

Vytautas Ališauskas

Jonas Juškaitis. 2015-04-08. Vlado Braziūno nuotrauka

Poetai kažkokiu sunkiai nusakomu būdu apsigyvena kalboje ir per ją – mūsų gyvenimuose. Net jei neskaitome poezijos, o netyčia paskaitę nieko nesuprantame. Bet kartais poetai apsigyvena mūsų patirtyje tiesiogiai, dažniausiai neprašyti ir nežinia kodėl.

Gal keturiolikmetis jaunuolis, pakeliui į mokyklą praeidamas laikraščių kioską, vos ne kasdien įsižiūri į kampe padėtą eilių knygelę. Pavadinimas – *Mėlyna žibutė nušvietė likimą* – nežinia ką reiškia, tuo „nežinia ką reiškimu“ erzina ir nesuprantamai gundo. Vis dėlto moksleiviškiems kišenpinigiams brangoka, o tėvų prašyti nupirkti eilėraščių knygą ir dar plonytę bei nežinia apie ką – kažkaip nepatogu. Knyga taip ir lieka nenupirkta, bet lieka suvokimas, kad Maironis taip niekada neparašytų, ir nerimas, ar gali beprasmiame žodžių junginyje slapstytis kokia nors prasmė. Trikdanti viršelio mėlyna gėlytė nugula Mnemosinės kambariuose, ženklindama pirmą reflektuotą akistatą su poezija, ar tiksliau – pirmą suvoktą poezijos akibrokštą.

Susitikimas su Jonu Juškaičiu visada būdavo jei ne akibrokštas, tai bent iššūkis. Tai jis dvejojantiems vieno žurnalo sumanytojams visai nejautriai pasakė: „Ko čia bijote? Buvo *Židinys*, dabar bus *Naujasis Židinys*. Tokio žurnalo mums reikia, tai ir padarysite“. Žodžiai buvo gal ne visai tie, gal net stačiokiškesni, bet mintis būtent ta. Ir sumanytojams kažkaip liko visai aišku, kad žurnalas vadinsis *Naujasis Židinys*, ir kad tai nebus nei pretenzinga, nei nekuklu.

Jonas tapo pastoviu autoriumi. Kaip tik *Naujajame Židinyje* jis atsiskleidė kaip prozos meistras. Šis banalus žodžių junginys geriausiai apibūdina jo spausdintus savitus atsiminimus, paskui *Aiduose* išleistą be galo asmeniška knygą *Lyra ant gluosnio*. Jos spontaniškas pasakojimas tėra iliuzija. Kiekvienas sakinys svertas ir tikrintas. Knygą rengusieji spaudai atsimena, kiek tekstas taisytas, tikslintas, šlifuotas net sumaketavus. Tiek, kad kartais nebepavykdavo susekti korektūros, ir poroj vietų užsiliko neišpinamas žodžių brūzgynas. Noras siekti tobulos atbaigos, kad ir kas trukdytų, kad ir kiek kainuotų, net ir visai pažodine prasme, Jonui buvo daugiau negu poetinė ambicija. Rodėsi, jis turi prieš akis platoniškus provaizdžius, tiesiog mato, kaip atrodo tobula versija, ir minko, pašo, geni, kartais tiesiog laužo buvusį tekstą. Kai buvo rengiama vertimų rinktinė *Ne laikas eina*, jis be sopulių pertvarkė eilėraščių vertimus, daugelio išmoktus atmintinai, kartais net netyčia, cituotus pokalbiuose prie vyno ar mokykliniuose rašiniuose. Kas galėtų pasakyti, ar tai į gera, ar į bloga, bet justi, kad poetui tai buvo itin svarbu.

Ne, Jonas nebuvo toks, apie kuriuos sakoma „paprastas ir malonus žmogus“. Reiklus, tarpais rūstus, tarpais tik piktas. Kartą, baisėdamasis pompastiška nauja bažnyčia, stūksančia Vilniaus-Kauno pakelėje, niauriai sušuko: „Išmėgins Viešpaties vėjai tuos jų piliorius“. Paskui buvo juokas, kad buvo proga pamatyti, kaip atrodė senieji pranašai, barantys Jeruzalę. Neilgai trukus vėjai išties parbloškė keistas konstrukcijas, stūksojusias priešais šventovės fasadą.

Vienam dalykui jis buvo itin jautrus ir neatlaidus: politiniam blogiui ir veidmainystei. Neapkentė sovietizmo, politizuotos bedievystės, hipokritiško populizmo. Atlaikęs epochų vėjus, likęs išdidus ir nepataikaujantis,

atlaikęs savo ir artimųjų kūno negales ir sielos naktis, jis pamažu traukėsi iš viešojo akiračio, taip ir likęs tuo pat metu ir pripažintu, ir nepripažintu kūrėju. Vienišu, ir turėjusiu šalimais daug brangių žmonių, kamuojamu nuovargio ir skausmų, bet nepaliaujančiu rašyti, kalbėti, dalytis.

Jis rūpestingai rinkosi, ką versti. Tarp išverstų Hölderlino kūrinių – „Ąžuolai“. Vargu ar galima atrasti ką geresnio autentiško poeto gyvenimui aprėpti ir tekstui apie jį užbaigti.

Aš iš sodų prie jūsų einu, o sūnūs kalnų jūs!
Ten iš sodų, kur kantri gamta naminė gyvena
Su žmonėm, juos auginus ir jų auginama darbu.
Betgi jūs, gražuoliai jūs! Stovit greta prijaukintų
Kaip titanų tauta ir priklausot sau tik ir dangui,
Kurs išauklėjo jus, ir tik žemei, kuri jus pagimdė.
Nė vienas dar žmonių mokykloj nesimokėte nieko.
Ir laisvi džiaugsmingai veržiatės vienas pro kitą
Iš galingų šaknų, griebdami, kaip grobį erelis,
Erdvę stipruolėm šakom, ir į debesis spindėti
Nukreiptos saulėtos didelių viršūnių karūnos.
Žibate tartum žvaigždės dangaus, sau esat
kiekvienas
Pats pasaulis, pats dievas, visi laisvai susijungę.
Jeigu tik pakelčiau vergovę, tai šiam ąžuolynui
Nepavydėdamas aš prie žmonių prisiglausčiau.
Jeigu mano širdis su žmonėmis gyvent neviliotų,
Glaudžiant meilei prie jų, mielai aš gyvenčiau
tarp jūsų!

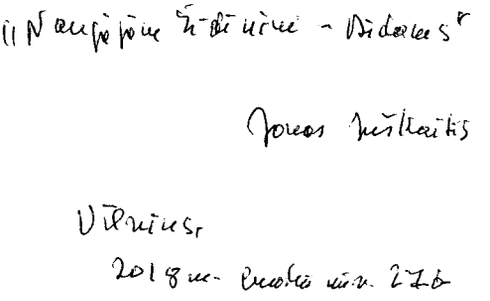

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Darius Kuolys

Miela Redaktore,

Praeities įvykius, sulaukusius jubiliejinių datų, paprastai mėginame suaktualinti – įrašyti į vyraujančius kultūrinius ir politinius pasakojimus. Vienos mūsų interpretacijos lieka ganėtinai ištikimos istorinei tikrovei, kitos – ją drąsiai palenkia „dienos uždaviniams“.

Lietuvių pasakojimas apie Liubline 1569 m. sudarytą dviejų tautų uniją per pastaruosius du šimtmečius vis keitėsi: skirtingais laikais skirtingi pasakotojai sekė skirtingas istorijas. Liubline pasiekta sąjunga vertinta ir kaip per amžius saugotinas lietuvių ir lenkų brolybės įžadas, kaip Lietuvos išsigelbėjimas nuo gresiančios Maskvos okupacijos, ir kaip lietuvių tautos interesų išdavystė, kaip Lietuvos valstybės sužlugdymas, ir kaip Europos Sąjungos provaizdžiu tapęs unikalus politinis kūrinys.

Pagalvojau, kad 450-ąsias Liublino unijos metines būtų prasminga paminėti kartu su jos amžininkais – suteikiant balsą patiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams.

Taigi karo su Maskva nuvarginti, nežinios dėl valstybės ateities slegiami Lietuvos bajorai, vadovaujami Radvilų varžovo Jono Chodkevičiaus, 1562 m. karo stovykloje prie Vitebsko susirinko į ypatingą seimą. Jame pasiskelbė esą *mūsų visų laisva valia suburta Respublika*. Valdovui Žygimantui Augustui surašytame laiške jie pareikalavo sulyginti lietuvių ir lenkų bajorijos teises, kad lietuviai nebūtų menkesni už kaimynus, ir sudaryti tokią uniją, kuri *nesugriautų mūsų Respublikos*, bet ateityje numatytų Kunigaikštystės ir Karalystės bendrus seimus tik valdovui rinkti ir gynybos reikalams spręsti.

LDK seimo įpareigotas derybose dėl unijos išsergėti Lietuvos Respubliką, Mikalojus Radvilas Juodasis 1564 m. Karalystės seime Varšuvoje aiškino: Lietuva *nuo seno stojo greta Karūnos su savo gerai sutvarkyta Respublika*, todėl negalinti *išsižadėti savo senojo lietuviškojo pašaukimo*. Skelbė, kad jis pats, Radvilas, dėl Lietuvos Respublikos kaip romėnas Scevola esąs pasiryžęs susideginti ranką. Kreipdamasis į valdovą, teigė: *mes, matydami savo Respubliką esant lygią kiekvienai krikščioniškai Monarchijai, kiekvienam priešui – galingą, neįžvelgiame priežasties, dėl kurios, Jūsų Karališkoji Didenybe, turėtum tos Respublikos atsisakyti*.

1566 m. LDK seime Vilniuje Žygimantas Augustas patvirtino Antrąjį Lietuvos Statutą, kuriuo išplėtė bajorijos politines teises ir baigė kurti parlamentinę LDK Respubliką. Ištikimybę ir meilę *Didžiosios Kunigaikštystės Respublikai* teisynas iškėlė kaip svarbiausius viešojo gyvenimo principus, o šios Respublikos išdavystę paskelbė mirtimi baustinu nusikaltimu.

Į Liubliną Lietuvos seimo nariai vyko, 1568 m. gruodį išgavę Žygimanto Augusto raštišką įsipareigojimą išsaugoti Antruoju Statutu pertvarkytą Lietuvos Respubliką sveiką ir laisvą. Valdovas pažadėjo: sudarius uniją, *lietuvių Didžiosios Kunigaikštystės viešpatystei ir respublikai nebus atnešti dalykai, priešiški šios Kunigaikštystės teisėms, laisvėms ir seniesiems papročiams*. O jeigu Liublino sprendimus lietuviai *suvoktų kaip savo respublikos pažeminimą, tada lietuvių Didžiosios Kunigaikštystės laisva respublika turi ir turės laisvą, garbingą, niekieno niekuo*

neapsunkintą ir taikų visų jos piliečių ir visų luomų išvažiavimą iš to Karūnos seimo ir lenkų Karūnos žemių.

Liubline valdovas duotą įsipareigojimą sulaužė, lietuviai sveikos savo Respublikos neišsergėjo – prarado ir pusę jos žemių, ir didelę dalį suverenumo. Paskutinis LDK seimas 1569 m. liepos 1 d. Liubline pasirašytu aktu skelbė: *Pranešame šiuo mūsų raštu visiems nūnai esantiems ir vėliau būsiantiems žmonėms, kuriuos tik šis mūsų raštas pasieks, [...] kad jau lenkų Karalystė ir lietuvių Didžioji Kunigaikštystė yra vienas nedalomas ir neperskiriamas kūnas, taip pat ne perskirta, bet viena ir bendra Respublika.* Nuo šiol, pripažino lietuviai, seimus abi tautos turės bendrus ir jie būsią Lenkijos Karalystės.

Nepaisant deklaruoto abipusio *sutikimo*, Liublino sprendimus lietuviai išsyk suvokė kaip jų kraštui padarytą didelę skriaudą, kaip prievartinį jų Respublikos sužlugdymą. *Unija tai laidotuvės ir sunaikinimas amžiams kadaise buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laisvos ir nepriklausomos respublikos*, – rašė iš Liublino LDK krašto iždininkas Mikalojus Naruševičius Mikalojui Radvilui Rudajam, atsisakiusiam unijos sudaryme dalyvauti. Tai *prievartinė unija*, – teigė tam pačiam Radvilui Rudajam ir Jonas Chodkevičius. Savo išvykimą iš Liublino laiške sūnėnui Mikalojui Kristupui Radvilui Našlaitėliui Rudasis tų metų birželio 1 d. aiškino taip: tai, kas vyksta *Liublino turguje*, nėra partnerių susitarimas, *nėra unija – tai, ką Lenkas savo gėriui, o mano žalai susikūrė, tu, Lietuvi, prisiek, išpažink ir patvirtink jo viršenybę, o savo pavaldumą jam. O tokios prievartos arba nelaimės aš galiu puikiai ir namie sulaukti, negadindamas sveikatos ir neeikvodamas tam tuščiai pinigų, nes vienam velniui, o ne žmogui, norisi sau žalos ieškoti.*

Jau Liublino seime lietuviai siekė *uniją pataisyti*. Visiems lietuvių luomams prašant, Žygimantas Augustas liepos 29 d. paskelbė LDK piliečiams skirtą aktą, kuriuo lietuviams buvo patvirtintos teisės ne tik į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, bet ir į Lenkijos Karalystę: *kadangi vienoje ir nedalomoje Respublikoje viskas turi būti per pusę, kadangi laisva tauta prie laisvos, lygi prie lygios prisijungė, todėl, Jūsų Didenybės [LDK piliečiai], viskuo taip pat bendrai naudositės*. Kartu valdovas pripažino Lietuvos teisę, sutarus su Lenkija, keisti pačios unijos aktą: *Mat kuo, Jūsų Didenybės, labiau vieni kitų puse pasitikėsite, tuo didesnė tarp Jūsų Didenybių augs santarvė ir meilė, kuriai esant vėliau bus galima toje unijoje pataisyti visa tai, ko tik Jūsų Didenybėms reikės.*

1571 m. galingiausios to meto lietuvių giminės – Radvilai ir Chodkevičiai – slapta sutartimi įsipareigojo Liubline prarastą valstybės savarankiškumą atkurti – *dėl Respublikos, mūsų tėvynės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštytės, poreikių, dėl jos gėrio kartu sueiti ir širdingai tartis. […] [Nes] ištikimiems ir dorybingiems bei LDK Respublikos gėriui prisiekusiems bičiuliams, ištikimiems ir dorybingiems sūnums privalu apie savo tėvynę mąstyti, kad ji iš Dievo malonės ir mūsų pastangomis galėtų sugrįžti į savo ankstesnį grožį ir šlovę.* Viltimi *uniją pataisyti* gyveno ne tik didikai, bet ir bajorai: 1572 m. liepą Upytės bajorija viešai apgailestavo, kad Žygimantas Augustas *numirė, nepataisęs unijos tarp mūsų ir mūsų brolių ponų lenkų.*

Atlyginti unijos žalą XVI a. lietuviai reikalavo iš visų renkamų valdovų. Po Stepono Batoro mirties Lietuvos seimeliai ir suvažiavimai svarstė, kaip *mūsų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respubliką nuo pavojų apsaugoti*, kaip *visas Respublikos skriaudas ištaisyti.*

1588 m. sausį į Krokuvą atvykę Lietuvos pasiuntiniai sutiko valdovu pripažinti Lenkijos karaliumi išsirinktą Žygimantą Vazą, tik išgavę iš jo kelias privilegijas. Viena jų sausio 28 d. buvo patvirtintas Trečiasis Lietuvos Statutas, iš dalies atkūręs Lietuvos Respubliką, savarankišką Lietuvos politinę bendruomenę, suteikęs tik jai teisę ateityje leisti krašto įstatymus – nusistatyti bendro gyvenimo taisykles. Taip pagaliau buvo *unija pataisyta* – tapo lietuviams ištveriama.

Simboliškai 1589 m. į LDK sostinę atvykusį valdovą Žygimantą Vazą Vilniaus Akademijos sukurtame reginyje pasitiko ir sveikino *Lietuvos Respublikos Angelas – Angelvs Reipvblicae Litvanae*.

Vis dėlto Liubline patirtos skriaudos per du likusius LDK gyvavimo amžius lietuviai neužmiršo. Albertas Kojalavičius-Vijūkas XVII a. viduryje išleistoje *Lietuvos istorijoje* pasakojimą apie uniją papildė dramatiška paskutiniojo Jogailaičio mirties istorija. Pasak Kojalavičiaus, Liubline lietuviai siekę tokios unijos, kuri *laiduotų ir saugotų Lietuvos Respublikos ir tautos orumą,* tačiau Žygimantas Augustas savo tautiečių nepalaikęs: jis *rėmė lenkus ir grasino lietuviams*. Tik vėliau valdovas *suvokė, kokia skriauda [...] padaryta jo Tėvynei [...] ir ėmęs pats vienas svarstyti širdyje, kuriuo būdu esą galima nutraukti Liublino susitarimus*. Būtent skausmas dėl Lietuvai padarytos skriaudos nulėmęs Jogailaičio mirtį: *įvertindamas tai, ką Liubline buvo padaręs, ir jausdamas didžiausią apmaudą, iš širdgėlos sunkiai pasiligojo ir pagaliau mirė*. Taip Žygimanto Augusto mirties priežastį aiškino ir Vilniaus Akademijos studentams 1760 m. išleistas Pranciškaus Paprockio vadovėlis *Namų žinios apie Didžiąją Lietuvos Kunigaikštystę su tos Tautos Istorijos priedu*, vėliau ne kartą perspausdintas: *po Liublino Varšuvos seime valdovas norėjęs atlyginti Lietuvai padarytą skriaudą ir stengėsi Mozūriją prijungti prie Lietuvos, bet to nepajėgė pasiekti, iš širdgėlos susirgo, mirė Knišine*. Net 1791 m. Ketverių metų seimo sesijoje Trakų pilininkas Kazimieras Konstantinas Pliateris minėjo Liublino uniją kaip *iš prievartos kilusią sąjungą* ir linkėjo valdovui Stanislovui Augustui *tarnauti bendrai gerovei laimingiau, negu tai darė Unijos valandą Lietuvai negalėjęs padėti Žygimantas Augustas*.

Regis, griūdama Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė bus perdavusi Liublino skriaudos atminimą XIX a. lietuvių romantikams. O šie, lenkų nuskriaustos Lietuvos temą plėtodami, sėkmingai kūrė lietuviškojo nacionalizmo programą. Juk Simonas Daukantas buvo uolus Alberto Kojalavičiaus mokinys. Taigi.

2019 m. liepos 7 d. Darius Kuolys

PAMINKLAI, GATVĖS, LENTOS

Kęstutis K. Girnius

Petro Cvirkos paminklas tebepuošia Vilniaus centrą, Kazio Škirpos alėja Gedimino kalno papėdėje pervadinta į Trispalvės, Jono Noreikos atminimo lenta ant Vrubleskių bibliotekos sienos nukabinta naktį. Cvirkos paminklą seniai reikėjo pašalinti. Gabus rašytojas, bet ištikimas okupanto tarnas prisidėjo prie Lietuvos nepriklausomybės žlugdymo. Reikia jį skaityti, jo kūriniai priklauso mokyklos programoms, bet Vilniuje ne vieta jo statulai. Knutas Hamsunas yra didesnis rašytojas, bet, kiek žinau, Norvegijoje jam yra tik vienas paminklas jo gimtajame Hamarøy kaime šalies šiaurėje. Nereikėjo skubėti pervardinti Škirpos alėjos. Pritariu Noreikos lentos pašalinimui. Jis tiesiogiai nežudė žydų, bet prisidėjo prie jų naikinimo. Tai, ką jis darė – izoliavo žydus ir konfiskavo jų turtą, – gali skambėti nekaltai, bet tik jei užmerki akis prieš tai, kas iš tikrųjų vyko. Labai greitai paaiškėjo, kad į getą suvaryti žydai bus žudomi, bet Noreika liko savo poste.

Paminklai, gatvės, lentos. Apie juos dar daug kalbėsime ir ginčysime nebūtinai dėl blogos valios, nors ir jos esama, bet ir dėl to, kad klausimai sudėtingi. Yra akivaizdi hierarchija – paminklai svarbesni nei gatvių pavadinimai, pavadinimai – nei lentelės. Pagal kokius kriterijus statoma ar vadinama, ar tie patys kriterijai galioja, kai svarstoma juos pašalinti? Kęstutis Skrupskelis klausė, ar paminklai vien šventiesiems? Atsakymas turi būti *ne*, jei norime išvengti ikonoklazmo bangos, panašios į tą, kuri Reformacijos pradžioje nusiaubė bažnyčias ir vienuolynus, sunaikinant šventųjų skulptūras ir paveikslus.

Kas priima nutarimus ir kokiame lygmenyje? Vilniaus meras Remigijus Šimašius, ko gero, turėjo teisę priimti sprendimą, bet ne viskas, kas yra Vilniuje, priklauso nuo Vilniaus miesto tarybos valios. Ar ji galėtų nutarti iškeldinti partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaikus iš garbingos vietos Antakalnio kapinėse arba nukelti Vinco Kudirkos paminklą iš dabartinės vietos, pervadinti Kudirkos aikštę, nusprendus, kad jis buvo antisemitas? Viliuosi, kad ne. Kai kurie klausimai turi būti sprendžiami nacionaliniu lygmeniu, bet tik mažas procentas. Esama ir kitų klausimų. Jei Cvirkos paminklas būtų pašalintas iš Vilniaus, ar jo gimtasis Klangių kaimas galėtų jį priglausti? Sakyčiau, kad taip, nors, mano nuomone, būtų geriau paminklą išgrūsti į Grūto parką. Noreikos gimtinėje Šukioniuose prie pagrindinės gatvės stovi jam skirtas paminklinis akmuo. Ar jis gali likti, ir kas spręs? Savivaldybė, kaip Vilniuje, ar aukštesnė valdžios grandis? O jei tas paminklinis akmuo būtų privačiame giminaičio sklype? Nematau, kaip būtų galima jį pašalinti. Žodžio laisvė galioja ir Noreikos gerbėjams. Jie gali vaikštinėti Vilniaus gatvėmis, ant krūtinės ir nugaros prisisegę plakatus, skelbiančius, kad „Noreika yra didvyris“.

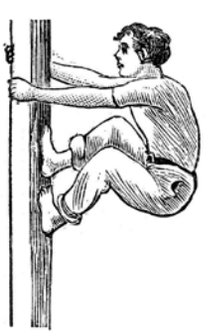

Šventųjų apskritai esti mažai. Britų rašytojas Christopheris Hitchensas vadino Motiną Teresę veidmaine, nes ji gydydavosi ne primityvioje ligoninėje Kalkutoje, o prašmatniose Kalifornijos klinikose. Tarp politikų jų dar mažiau. Bene visi turi nuopelnų ir nuodėmių ar nusidėjimų. Ar pirmieji gali atsverti pastaruosius? Ir kokios svarstyklės bus naudojamos, kas bus matuojama ir kaip? Škirpos atvejis yra itin prieštaringas. Škirpa tiesiogiai nedalyvavo žudynėse ir jų neskatino. Bet jo kritikai nurodo, kad jo vadovaujamo Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) atsišaukimuose būta antisemitinių pareiškimų, pareikšta, jog atšaukiama Vytauto Didžiojo suteikta svetingumo teisė žydams. Esama ir nuopelnų. Jis aktyviai kovojo už Lietuvos nepriklausomybę, priešinosi 1926 m. perversmui, nuosekliai organizavo diplomatų protestus prieš Lietuvos inkorporavimą į Sovietų Sąjungą ir kūrė organizaciją, kuri ginklu kovojo dėl Lietuvos laisvės. Nereikia gėdytis dėl kovos su pavergėju. Buvęs prezidentas Valdas Adamkus pareiškė, kad nepriklausomybės atstatymą 1941 m. paskelbusi Laikinoji vyriausybė jam išliko idealu visam gyvenimui. Bet vėl tie klausimai. Ar Škirpa pagalvojo, ką darys žydai, kur jie gyvens, jiems „atšaukus svetingumą“? Istorikas Nerijus Šepetys rašo, kad Škirpa sutirštino spalvas iškeldamas savo nuopelnus 1918 ir 1926 m. Be to, Škirpa esą „po truputį kūrė, projektavo savo naująją Lietuvą, kaip nacių Vokietijos satelitę jau nuo anksčiau, kol ta Lietuva dar buvo nepriklausoma“.

Ir vėl, antra vertus. Tegul ir liaupsindamas Vokietiją ir Hitlerį, memorandumuose ir su-

sitikimuose su Vokietijos Užsienio reikalų ministerijos pareigūnais jis nuosekliai pabrėždavo, kad Lietuva siekia nepriklausomybės. Laiške Hitleriui 1941 m. birželio 23 d., kuriame praneša apie sukilimą Lietuvoje, jis rašo: „visų Lietuvos žmonių vardu padėkoju Tau ir vokiečių tautai, kad sudarėte sąlygas atkurti Lietuvos valstybę, ir paskelbti Lietuvos sąjungą su vokiečių tauta“. Vokiečiai neleido Škirpai grįžti į Lietuvą, už ką jis turėtų būti dėkingas, nes vargu ar būtų galėjęs atsispirti jų spaudimui, tad veikiausiai būtų įsivėlęs į Holokaustą. Bet kodėl neleido? Ar dėl to, kad nuogąstavo, kad jis bus perdėm nepriklausomas, taigi nepaklusnus, ar nenorėjo, kad Lietuvoje būtų žmogus, kuris turėtų svarų autoritetą tarp gyventojų? Atsakymo nežinome, ir vargu ar archyvuose bus rastas viską išaiškinantis dokumentas. Bet kol toks dokumentas neatrastas, reikia manyti, kad jei vokiečiai būtų laikę Škirpą savu, jie būtų jį atskraidinę į Kauną. Jo neatskraidino, tad jis nebuvo savas, arba bent besąlygiškai savas.

Škirpa buvo griežtas prezidento Antano Smetonos neutralumo politikos kritikas, atkakliai ragino Lietuvą 1939 m. rugsėjį patiems atsiimti Vilnių ir glaudžiai bendradarbiauti su Vokietija. Pokario metais aiškino, kad tokiu būdu Lietuva būtų išvengusi pirmojo bolševikmečio teroro ir inkorporavimo į SSRS, tad karui užsibaigus Maskva būtų pavertusi Lietuvą satelite kaip Lenkija, o ne sudėtine savo dalimi. Toks aiškinimas neįtikina. Veikiausiai po karo Lietuva būtų tapusi sovietine respublika, bet be Vilniaus. Apskritai prileidau, kad Škirpos motyvai buvo tie, kuriuos jis išdėsto savo raštuose, Šepetys paskatino vėl pagalvoti.

Škirpos atvejis primena, kiek mažai mes žinome apie savo praeitį, tad kiek sprendimų kabo ore. Nors ir nuolat linksniuojamas, Škirpa dar nesulaukė savo istoriko. Šepečio feisbuko pastabos yra intriguojančios, bet jos lieka užuominomis. Gal jis nuosekliau jas praplės, gal koks jaunuolis įdėmiau susidomės Škirpa. Tik tada galėsime mėginti tvirčiau nustatyti, ar Škirpos siūlymai 1939 m. glaudžiau bendradarbiauti su Vokietija buvo strateginio mąstymo, ar ambicijos ir saviapgaulės vaisius. Tai nustačius, turėsime aiškesnių gairių vertinti jo veiklą 1940–1941 m.

Be istorikų neapsieisime, bet jų negana. Jie gali tarti pirmąjį, gal antrąjį žodį, bet ne paskutinį. Jie dažnai turi savo išankstines nuostatas. Gerai prisimenu, kad vokietis istorikas, Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti narys, man sakė, kad būtų įdomu, jei paaiškėtų, jog Juozas Lukša-Daumantas buvo Lietūkio garažo skerdikas. Man paminėjus, kad budelis visai nepanašus į Lukšą, jis atsakė, jog nereikia skubėti su išvadomis. Tuo metu Lukša buvo žinomiausias Lietuvos partizanas, tad noras sutapatinti jį su nuožmiu žudiku rodė išankstinę, neigiamą nuostatą partizanų atžvilgiu, polinkį juos laikyti žydšaudžiais, net viltis, kad jie tokie buvę. Sąžiningas istorikas gali įveikti tokias nuostatas, bet, deja, ne visada.

Alvydas Nikžentaitis neseniai stojo ginti istorikų garbės („Nuo L. Giros iki Generolo Vėtros“, in: *15min.lt*, 2019-07-25). Jis teisingai pažymės, kad dabartiniai Holokausto žinovai Vakaruose, skirtingai nuo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro specialistų, žydų iškeldinimą į getus ir potvarkius dėl jų turto laiko tiesioginiu dalyvavimu Holokauste. Jis apgailestauja, kad Lietuvoje nusitrynė riba tarp istorijos eksperto, politiškai angažuoto istoriko ir istorija besidominčio piliečio, todėl tiek daug sumaišties ir toks menkas Holokausto supratimas. Istoriko kvalifikacija susijusi visų pirma su šaltinių kritika ir platesnių istorinių, ne tik Lietuvos, kontekstų išmanymu. Bet jo pagrindiniai teiginiai nesiremia istorikų cecho išvystytais gebėjimais. Pasak Nikžentaičio, Lietuvoje grumiasi „du lietuviškosios tapatybės modeliai: lietuviška-nacionalinė, akcentuojanti lietuvių etninės grupės interesus ir ignoruojanti kitas Lietuvoje gyvenančias istorines tautas bei lietuviškoji-europinė, apjungianti ne tik traumines kitų Lietuvos etnosų patirtis, tačiau ir Holokaustą“. Šitoks tapatybės sudvejinimas būdingesnis žurnalistams ir „istorija besidomintiems piliečiams“. Jis perdėm primityvus, tų tapatybių yra gerokai daugiau. Be to, jis labai siaurai ir vienašališkai apibūdina „tautininkišką“ tapatybę, ją sukarikatūrina. Visi „tautininkai“ tikrai neignoruoja kitų Lietuvoje gyvenančių istorinių tautų, nėra savyje užsisklendę ksenofobai. Nikžentaitis aiškina, kad Škirpa nebuvęs antisemitas tiesiogine žodžio prasme, bet antisemitizmą pakėlęs į politinį lygmenį. „Ir sutikite, kad ši aplinkybė yra dar sunkesnis nusikaltimas prieš žmogiškumą nei asmens antisemitinės nuostatos.“ Taigi jis politinį antisemitizmą padeda ant svarstyklių ir suteikia jam didelį svorį. Bet tai dorovinis sprendimas, mažai ką bendra turintis su šaltinių kritika ir plataus istorinio konteksto išmanymu. Apskritai istorikai atlieka svarbų vaidmenį. Nustatydami, kas įvyko, kas atsakingas už konkrečius veiksmus, jie nurodo, ką reikia uždėti ant svarstyklių ir ką nuimti, primindami, kad nėra vietos išgalvotiems faktams, nepagrįstiems apibendrinimams. Bet tuo istoriko darbas ir baigiasi, nors, kaip ir kiti diskusijų dalyviai, jis gali reikšti savo nuomonę. Doroviniai ir politiniai momentai turi didesnį vaidmenį galutiniame įvertinime, o šiose srityse dauguma istorikų yra tik eiliniai mėgėjai. Čia jie mūsų neapšvies, ir būtų nesusipratimas to tikėtis.

Ar reikia lygiuotis su kitomis šalimis, pasikliauti jų patirtimi, elgtis, kaip jos elgiasi? Čia atsiveria plati dirva ne itin garbingiems *tu quoque* argumentams, kuriais neatsakoma į kritiką, bet nukreipiamas dėmesys į kritiko elgesį. Prieš kokius penkerius metus vienas studentas iš Amerikos reiškė nuostabą, kad prie Vyriausybės rūmų stovi paminklas Vincui Kudirkai, ir kad jo „Tau-

tiška giesmė“ tapo Lietuvos Respublikos himnu. Juk Kudirka buvo antisemitas. Nesiginčijau, tik nurodžiau, kad JAV „tėvas“ George'as Washingtonas ir pagrindinis Nepriklausomybės deklaracijos autorius Thomas Jeffersonas buvo vergvaldžiai, bet neketinama pašalinti jų paminklų iš JAV sostinės, juolab pakeisti jos pavadinimo. Atsižvelgus, kiek plačiai ir giliai Vakarų šalių, ypač JAV piliečių sąmonę buvo užvaldęs rasizmas, nepriekaištingų politinių herojų beveik nėra. Didžiausias praeito amžiaus Britanijos valstybininkas Winstonas Churchillis buvo nuoseklus rasistas ir britų imperijos, tad tautų pavergimo, šalininkas. 1921 m. jis ragino Irake vartoti dujas ir cheminius ginklus prieš „necivilizuotas gentis“. Per Antrąjį pasaulinį karą siautėjant badui Bengalijoje, jo vyriausybė iš regiono eksportavo ryžius bei draudė JAV ir Kanadai veltui atvežti kviečių. Badu mirė bent 1,5 milijono žmonių, gal net trys. Churchillis davė suprasti, kad bengalai iš dalies atsakingi už savo likimą, juk jie „dauginasi kaip triušiai“.

JAV pašalino kai kuriuos pilietinio karo Konfederacijos (pietų dalies) generolų ar politikų paminklus, bet dauguma liko. Dažnai nurodoma, kiek daug gero šie didvyriai padarė, kad jų nuopelnai atsveria nusidėjimus. Bet negebėti suprasti, kad juodaodžiai yra žmonės, nėra mažmožis, kaip ir indėnų genčių genocidas. Šitoks kritikų „demaskavimas“ gali pakutenti mūsų širdis, bet kitų nuodėmės nepateisina mūsų tautos nusižengimų.

Kaimynų patirtis yra įvairi. Iš jų turime daug ko išmokti, tačiau ne viską reikėtų imituoti, esama ir to, ko turėtume vengti. Lenkijoje yra daugybė paminklų Józefui Piłsudskiui, memorialinių lentelių popiežiui Jonui Pauliui II. Susidaro įspūdis, kad nuosekliai puoselėjama istorinė topografija, vietos siejamos su įvykiais. Ukrainoje labai prieštaringai ir banguojančiai vertinami buvę Ukrainos nacionalistų organizacijos (OUN) ir Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) vadovai Stepanas Bandera ir Romanas Šuchevičius. 2007 m. Šuchevičiui buvo suteiktas Ukrainos didvyrio vardas, 2011 m. atimtas. To paties likimo sulaukė Bandera, nors 2018 m. Rada pasiūlė jam sugrąžinti Ukrainos didvyrio titulą. Nors abu kaltinami pritarę Holokaustui ir apie 70 000 lenkų iššudymui, daugelyje Vakarų Ukrainos miestų yra jų vardais pavadintos gatvės. Šįmet birželį teismas Kijeve įsakė savivaldybei pervardinti jų vardu pavadintas gatves. Kijevo burmistras pareiškė, kad apskųs sprendimą. Lietuvoje Antanas Smetona traktuojamas kaip nepageidaujamas svečias viešumoje, Vilniuje jam nėra paminklo. Apskritai Lietuvoje vengiama statyti paminklus, nors tai klaida. Paminklai vietovėms suteikia istorinį matmenį, memorializuoja tautos ir valstybės praeitį, primena, kad Lietuva – ne šiaip sau žemės plotas, bet garbingą istoriją turinčios, tegul kartu ir suklupusios tautos buveinė, kad lietuvių šaknys Lietuvoje yra gilios, kad jie ne tik neseniai atvykę atklydėliai. Negana griauti, reikia ir statyti, bet abu dalykus reikia daryti atsargiai.

Kaimynų patirtis svarbi, bet ilgainiui kiekviena tauta ir šalis turi nustatyti, kaip ji supras savo praeitį, vertins savo veikėjus ir valstybininkus, kokios istorijos bus mokomas jaunimas. Paminklai, gatvių pavadinimai ir lentos – tik maža, nors ryškiai matoma tautinės ir valstybinės savipratos dalis.

Nežinau, kaip geriausiai reguliuoti šį procesą. Suprantu raginimus sukurti aiškiai demokratines, skaidrias ir nuoseklias taisykles ir normas, atsiklausus specialistų, reikalui esant surengus viešas diskusijas. Prezidentas Gitanas Nausėda mano, kad istorinio atminimo klausimai turi būti sprendžiami nacionaliniame lygmenyje, sudaromos specialistų komisijos, kurios aiškiai nubrėžtų nacionalinės atminties politikos gaires. Nereikia laukti stebuklų iš tokių komisijų. Specialistai gali klysti, tarpusavyje nesusitarti, pasiduoti laikinai populiariems judėjimams. Intelektinės mados, kaip ir drabužių, keičiasi. Viešose diskusijose gali dominuoti proporcingai mažas užsidegusių entuziastų būrys, taip iškreipdamas daugumos valią. Specialistų komitetų išvados sudaro tvirtesnį pagrindą sprendimams negu nuogirdos, kaimynų pastabos, akimi permesti interneto straipsniai, kurie dažnai veikia diskusijas. Bet būtų klaida jas pervertinti ir sureikšminti.

Paminklai kelia mažiausiai problemų. Visi didmiesčių paminklai okupantams ir jų talkininkams, išskyrus kapinėse, turi būti pašalinami. Negalima paneigti, kas buvo, elgtis, lyg koks nors juodas laikotarpis neegzistavo. Bet okupanto pastatyti paminklai nėra tinkama priemonė. Leistina keisti gatvių pavadinimus. Centrinė valdžia ir atitinkamos komisijos gali įsiterpti ir teikti siūlymus, bet, išskyrus itin retus atvejus, savivaldybėms turi likti sprendimo galia. Jei Klangiuose būtų P. Cvirkos gatvė, nei pasaulis, nei Lietuvos Respublika nesugriūtų. Nacionalinė atminimo politika bus priimtina tik tuo atveju, jei ji suteiks savivaldoms plačias teises imtis savarankiškų veiksmų.

Aiškinama, kad atminimo lentelės neturėtų būti savavališkai užkabinamos ar nukabinamos. Bet, kaip jau minėjau, pastangos reguliuoti memorialines lentas sunkiai dera su žodžio laisve. Nematau, kaip galima drausti žmogui ant savo namo prikabinti lentą, kurioje rašoma, kad čia gyveno, apsistojo, lankėsi rezistencijos didvyris Jonas Noreika. Juk nebūtų galima jo bausti, jei jis savo rankose laikytų tokio turinio memorialinę lentą arba per langą leistų to paties turinio audio įrašą.

Nemažai žmonių piktinasi, kad Noreikos ir Škirpos nuopelnai nuvertinami, tad purvais apdrabstomas pasipriešinimas okupantui. Pravartu prisiminti kitą pusę, būtent, kad daugiau negu kada anksčiau yra teigiamai vertinamas partizanų palikimas. Vargu ar garbingas Adolfo Ramanausko palaikų perlaidojimas būtų galėjęs įvykti dar prieš 20 metų.

BĖDA SU SĄVOKOMIS: KOLABORAVIMAS NACISTINIS AR SOVIETINIS

Tomas Daugirdas

Liepos 27-osios paryčiais nuo Vrublevskių bibliotekos fasado darbininkams nuėmus paminklinę lentą Jonui Noreikai – Generolui Vėtrai sukilo diskusijos, kurios nežinia, kada baigsis. Vieni šį veiksmą vertina kaip tautos didybės ir žygių paniekinimą, kiti – kaip reikalingą. Kaltinantieji merą Remigijų Šimašių pabrėžia, kad tai paskatino visuomenės susipriešinimą, o juk konfliktas niekam nėra smagus. Tuo tarpu pritariantieji lentos pašalinimui primena, kad reikalas šis jau seniai buvo pribrendęs. Bet kuriuo atveju lentos nuėmimas tapo stimulu atsiskleisti tam, ką lietuviai ir nelietuviai Lietuvoje laiko tauta ir patriotizmu. Štai prezidentas paragino diskutuoti ir apsispręsti dėl „nacionalinės atminties politikos principų“. Vienas tokių principų galėtų būti apibrėžimas, ką reiškia „kolaboruoti“ ir kaip tai vertinti. Dviejų totalitarinių sistemų okupacinę patirtį turinti bendruomenė neturi kolaboravimo apibrėžimo, kurį galėtų lygiai taikyti jiems abiem, ką ir atskleidžia dabartinė diskusija.

Šių metų kovo pradžioje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (LGGRTC) pateikė teismui paaiškinimą, ar Noreika kolaboravo su nacių režimu. Išvada – nekolaboravo, nors į jų veiklas įtrauktas buvo. Pasigilinus matysime, kad LGGRTC nesirėmė aiškiu apibrėžimu, kas yra kolaboravimas, neskirstė argumentų dėl kolaboravimo į pagrindinius ir šalutinius, neįvardijo kriterijų. Formaliai LGGRTC pasitelkė Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) pateiktą kolaboravimo sąvoką: „tėvynės išdavikas, bendradarbiaujantis su šalį okupavusios valstybės institucijomis, kenkiantis savo krašto valstybingumui ir piliečių interesams“. Ką reiškia kenkti „krašto“ valstybingumui, kai kraštas okupuotas ir valstybingumo nėra, kaip nėra ir krašto piliečių, tesupranta veikiausiai tik pati VLKK. Tačiau net ir pagal šį apibrėžimą, kuris tikrai niekaip netinka tokiam sudėtingam reiškiniui apibrėžti, Noreikos veiksmus buvo galima vertinti kaip kenkimą krašto „piliečių interesams“. Turto atėmimą ir prievartinį iškeldinimą iš namų kiekvienas suprastume kaip kenkimą mūsų interesams. Net jei Noreika ar kiti pareigūnai nežinojo, kad getas tėra tarpinė stotelė link žydų nužudymo, jis negalėjo nesuprasti, kad pareigūnai žmonių asmeninę nuosavybę ir turtą turėtų saugoti, o ne nusavinti. Na, nebent manoma, kad žydai nelaikytini piliečiais, nes nebuvo lietuviai. Tačiau toks kriterijus, jei juo remiamasi, turėjo būti įvardytas.

LGGRTC argumentacijoje remiamasi ne kriterijais, o metaforomis ir stilistinėmis priemonėmis. Savitai taikomos ir pasyvumo bei aktyvumo metaforos. Noreikos veikimas lietuviškoje administracijoje ir žydų atžvilgiu vertinamas kaip pasyvus, sakant, kad okupacinei valdžiai Noreiką „pavyko įtraukti į su žydų izoliavimu susijusių reikalų tvarkymą“. Kita vertus, pabrėžiamas jo aktyvumas vėliau: „buvo aktyvus antinacinio pogrindžio dalyvis“. Drauge jo kaip pareigūno veikla tarsi „atsveriama“ jo asmeninių savybių. Dokumente kalbama apie Noreikos humanizmą, išvardijant šešis tai parodančius punktus. Tai leidžia teigti, kad LGGRTC išvada nėra pagrįsta, nes dalykai, kurie vardijami kaip biografijos faktai, tiesiogiai neliečia Noreikos santykio su nacių okupaciniu režimu 1941 m.

Kolaboravimas turėtų būti sąvoka, vienodai taikytina abiem okupaciniams režimams. Sunkumas įvertinti, kas yra ir kas nėra kolaborantas, susiję su iki šiol neišgryninta sovietinio kolaboravimo sąvoka. Tiksliau, su išplautu supratimu, ką reiškė kolaboruoti sovietmečiu. Šis buvo labai ilgas, skirtingu laiku sovietinių represijų mastai ir apsisprendimo kolaboruoti pobūdis skyrėsi. Dažniausiai prisimenamas vėlyvasis sovietmetis. Labiausiai paplitę yra keli standartiniai kolaboravimą „neutralizuojantys“ vertinimai: kolaboravę beveik visi, aktyvių rezistentų buvusi vien saujelė; kolaboruojama buvę „vardan Lietuvos“ ir lietuvybės išsaugojimo; aktyviai priešinęsi ir viešai aukojęsi tik dalis rezistentų, o kiti sudarę „tyliąją“ rezistenciją, kasdien ėjusią link Lietuvos nepriklausomybės.

Kaip argumentuojama buvusių aukštų nomenklatūros veikėjų atsiminimuose, juk reikėję palaikyti LKP lietuviškumą, o ir apie karjerą reikėjo galvoti: jei ne lietuviai, tai kiti būtų

tvarkę Lietuvą, Lietuvos SSR tuomet nebūtų tiek pasiekusi, kiek pasiekė, žmonės būtų gyvenę daug blogiau, nebūtų (net jei ir pasyviai) priešinamasi kvailoms ir destruktyvioms Maskvos iniciatyvoms, o vietoje visas administracines galias turint rusams, ir Sąjūdžio bei nepriklausomybės turbūt nebūtų buvę...

Paminklo Cvirkai atveju kolaboravimo, lietuviškumo puoselėjimo ir visuotinės tyliosios pasyviosios rezistencijos simbolika yra glaudžiai persipynusi. Kiek liudija amžininkai, jie didžiavosi, kad Vilniuje, svarbioje vietoje atsirado paminklas „nacionaliniam rašytojui“, lietuviui, Cvirkai. Tai buvo laikoma atlydžio ženklu, tapo vienu Vilniaus lietuviškojo įsimbolinimo žingsnių. Vėliau sekė Donelaitis Vilniaus universiteto fasade, kiti ženklai. Faktas, kad anuomet Cvirka geriausiai atitiko tautiškai komunistinio rašytojo, sovietinio inteligento lyderio standartą. Šis paminklas yra lietuviškojo santykio su kolaboravimu ir kolaboravimo sampratos simbolis.

Sovietinis kolaboravimas bent iš dalies jau yra integruotas į pasakojimą apie rezistenciją. Kalbant apie sovietinį režimą, ši argumentacija jau tapusi įprasta. Ji buvo pagrindas, leidęs nepriklausomybės aušroje sutelkti plačią visuomenę, kurios tai nepriklausomybei reikėjo. Visuomenėje esama tam tikro sutarimo, kad kolaboravę beveik visi, o kolaboravimo reikėję „vardan tautiškumo“. Kurie nukentėjo – taip pat dėl „tautiškumo“. Kolaboravimas – neišvengiamybė, leidusi tautai išlikti, ir tuo remiasi dabartinės Lietuvos tautinė vienybė.

Aštrus klausimas apie kolaboravimą su nacistiniu režimu sovietinio „prijaukinto“ kolaboravimo sąvoką ima laužyti. Sovietinį „blogąjį“ kolaboravimą siejame su darbu represinėse struktūrose. Pavyzdžiui, dirbusieji KGB, jų informatoriai yra šie blogieji kolaborantai. Kęstutis Girnius, prieš daugiau nei dvidešimt metų rašydamas apie pasipriešinimą, prisitaikymą ir kolaboravimą, išskyrė tris kolaboravimo veiksmus, greta kitų: aktyvus dalyvavimas ar ėjimas atsakingų pareigų okupanto institucijose, žmonių išdavimas ar įskundimas saugumo organams, viešas valdžios nusikaltimų teisinimas.

Ar dabar kiekvieną komunistą turėtume laikyti kolaborantu? Komunistai gali būti vertinami kaip „aktyviai dalyvavę“ okupanto institucijose. Ką ir kalbėti apie tuos, kurie užėmė aukštus postus. Pavyzdžiui, M. K. Čiurlionio gatvėje Vilniuje ant Vilniaus universitetui priklausančio pastato yra lentelė sovietiniam universiteto rektoriui Jonui Kubiliui. Ar čia viskas gerai? Tektų rimtai iš naujo svarstyti, ar dabartinėje Lietuvoje vertai pavadinta mokykla Algirdo Brazausko vardu. Nemaža dalis visuomenės mano, kad vertai – dėl jo ilgainiui susiformavusios nuostatos Sąjūdžio atžvilgiu ir veikimo Nepriklausomoje Lietuvoje. Tačiau ar šios veiklos panaikina kolaboravimo faktą?

Šimašius, aiškindamas lentelės nukabinimą ir „vienodų kriterijų visiems“ taikymą, nurodė į kriterijų, kuris išplečia jau minėtą „žmonių išdavimo ar įskundimo saugumo organams“ veiksnį, atskiriantį kolaboruojantį prisitaikymą nuo „blogojo“ kolaboravimo. Meras palygino Petrą Cvirką su Justinu Marcinkevičiumi. Jis paminėjo, kiek perfrazuojant, kad Marcinkevičius nepadarė sprendimų, kurie tiesiogiai ar netiesiogiai kitą žmogų pasmerktų režimo represijoms.

Taigi suponuojama, kad Cvirka, būdamas Rašytojų sąjungos pirmininku, kolegą įdavė saugumui, o ir buvo atsakingas už ant sovietinių pamatų statomos Rašytojų sąjungos „išvalymą“, kas tam tikrais atvejais reiškė ir žmogaus įvertinimą pagal lojalumą režimui, ir pasmerkimą tolesnėms represijoms. Kūrybinio lauko kontrolė, kad į jį nepatektų ar iš jo būtų išstumti „netinkami“ žmonės, vyko ir vėliau, tik buvo įgavusi daug subtilesnius pavidalus. Galima rasti labiau ar mažiau patikimų įrodymų, rodančių, kad vienas ar kitas rašytojas stengėsi išlaikyti galią ir įtaką ir tam naudojo jo galioje buvusias, galbūt ne visada moraliai pateisinamas priemones. Tačiau iš tiesų gabus jaunas žmogus tiesiogiai nebuvo pasmerktas mirčiai tuo, kad, užuot gavęs erdvę kūrybiškai reikštis, buvo išsiųstas į kokį nuošalų kolūkį mokyti vaikų. Vis dėlto net ir vėlyvuoju sovietmečiu, kai buvimas komunistu ar užimtas aukštas postas savaime nebereiškė būtinybės dalyvauti kitų žmonių represijose, faktus, jei jie išryškėtų, apie kito žmogaus pasmerkimą pražūčiai ar sudarymą tam sąlygų, reikėtų vertinti taip pat.

Noreikos atveju aptartoji sovietinio kolaboravimo samprata netiesiogiai pasitelkiama vertinant kolaboravimą su naciais. Jau minėtame LGGRTC paaiškinime, o ir diskusijose pasitelkiami argumentai, kurie neutralizuoja kolaboravimo blogį. LGGRTC pabrėžia, kad nacių okupacija Lietuvoje buvusi išskirtinė („veikė kitoks nacių okupacinis režimas, nei kitose Europos šalyse“), tad ir neturėtų būti vertinama kitoms šalims priimtinais ir įprastais vertinimo matais. Į diskusiją metami argumentai, kad kolaboravę beveik visi, nes buvę daug okupacijų, taip neutralizuojant patį kolaboravimo faktą. Lietuva – „kraujažemė“, – kaip sakė Rasa Čepaitienė. Diskusijose pabrėžiama, kad kolaboravimas vykęs „vardan Lietuvos“, greta išryškinant ir kitus biografijos faktus, kai Noreika jau nebedirbo nacių administracijoje. Taip padedamas pagrindas ir kolaboravimą vertinti kaip tam tikrą rezistenciją.

Jono Noreikos atvejis yra daug didesnis iššūkis lietuviškajai istorinei atminčiai, nei galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Daugmaž tyliai sutarę dėl to, kas yra sovietinis kolaboravimas, didžiąją jo dalį priskyrę tautinei „rezistencijai“, kaktomuša atsitrenkiame į situaciją, kuri prikišamai reikalauja visai kito kolaboravimo apibrėžimo. Ji skatina atmesti pozityvų kolaboravimo vertinimą remiantis argumentu, kad tai buvę „vardan Lietuvos“ ar dėl lietuvių tautos. Sovietinio kolaboravimo permąstymas būtų net didesnis savivokos pokytis nei santykio su Holokaustu apsibrėžimas.

EILĖRAŠČIAI IŠ RINKINIO *TARP*

Tadeusz Dąbrowski

Iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys

EILĖRAŠTIS BE PASLAPTIES

Būti šiaip sau Žulavų krašte šliuzo operatorium
nelabai svarbioje kanalo atkarpoje,
pačiame plyno kraštovaizdžio viduryje. Kas dieną
dviračiu važiuoti į betono būdelę,
mažesnę už spaudos kioską. Stebėti pro
kvadratinį langelį, kaip teka ir leidžiasi
saulė. Nieko nenutuokti apie meną, žinoti,
kur tyko lydekos, o kur unguriai.
Vieną ūkanotą rytą, gurkšnojant arbatą
su spiritu, išgirsti per radiją, transliuojantį
tik vieną stotį, kad pasaulyje yra
daugiau kaip dešimt milijonų augalų ir
gyvūnų rūšių, ir nepatikėti, arba
kad yra tokių šalių, kur žmonės miršta
iš bado, ir susimąstyti apie tai, ir pamiršti
nuleisti šliuzą. Ir užlieti kelias artimiausias pievas.
Ir nepatirti dėl to jokių pasekmių.

* * *

Klaidžioju po didžiausius Europoje prekybos
namus; parduotuvės, restoranai, kino teatrai,
koplyčios. Mėginu rasti išėjimą, bet niekas
nesugeba nurodyti man kelio. Tie, kas išleido
visus pinigus, slampinėja ištisas
dienas ir miršta išsekę. Tarnybos
patyliukais surenka kūnus, dar niekam nespėjus
jų pastebėti. Iš kur tai žinau? Nežinia. Vaikštau
jau antrą parą ir numanau.

* * *

Esu vienas iš dešimties
milijonų šio miesto žiurkinų,
kas dieną praneriu kanalais, nežinia
kodėl. Galbūt tik tam, kad susirasčiau kokią
nors žiurkę, prisiglausčiau prie jos ir
trumpam pamirščiau esąs žiurkinas. Kartais
sutinku žiurkinų, kurie kartoja: „Na jau,
nebūk žiurkinas, būk savimi!“ Jų uodegos
amputuotos arba sumaniai paslėptos klešnėje,
jie skutasi kailį, o išlindę į paviršių,
pasistiebia ant užpakalinių letenėlių ir užriečia nosį.
Susimąstau, kas mus maitina, kas
barsto nuodus, kas spendžia pelėkautus.
Ir kas jam iš to naudos. Juk ir taip
veistumėmės ir dvėstume.

* * *

Vaikštinėju po Niujorką, ir nė gyvos dvasios,
o tiek prisiklausiau apie to miesto šurmulį,
praeinu pro dangoraižius, bangų, pagalvių formos,
klaidžioju iš vakarų į rytus, iš šiaurės į
pietus, einu per raudoną, ir niekas
į mane neįlekia, susivokiu
kalbąsis pats su savimi, įsikišau
į ausis ausines, kad susikaupčiau, kad
niekas manęs neblaškytų, kad suteikčiau
ritmą pavargusioms kojoms, nusiperku dar vieną
mėsainį, dar vieną pusės litro *Starbucks*
kavos puodelį, nes dieną ir naktį vaikštinėjant
reikia energijos, išvaikščiojau Manhataną
skersai ir išilgai ir nieko nesutikau, ir tik
garai iš šulinių, degalų tvaikas sumišęs
su viso pasaulio virtuvių kvapais, neonas
ir virpanti žemė byloja man, kad kas nors,
po galais, tikrai čia gyvena, reikia tik
spėriau ieškoti.

TADEUSZAS DĄBROWSKIS (g. 1979) – poetas, eseistas, literatūros kritikas, literatūrinio žurnalo *Topos* redaktorius. Gdanske vykstančio festivalio „Europos laisvės poetas“ programos direktorius. Išleido eilėraščių rinkinius: *Raudonis* (*Wypieki*, 1999), *Elektroninis paštas* (*e-mail*, 2000), *Mazurka* (*Mazurek*, 2002), *Te Deum* (2005, 2008), *Juodas kvadratas* (*Czarny kwadrat*, 2009), *Tarp* (*Pomiędzy*, 2013), *Beginklis brūkšnys* (*Bezbronna kreska*, 2016), *Raiškos priemonė* (*Środek wyrazu*, 2016). Dąbrowskio eilėraščiams būdingos gilios estetinės ir metafizinės įžvalgos kasdienės buitinės tikrovės fone. Jo eilėraščių išversta į 14 kalbų. Gyvena Gdanske.

* * *

Maniau, kad iš Pasaulio prekybos centro likusi skylė
didesnė,
kad išvysiu kelių futbolo aikščių dydžio
dykvietę. Iš tiesų jei ne keltuvas ir iškelta
virš jo vėliava, sunku būtų patikėti,
kad čia kas nors stovėjo. Iš Pasaulio prekybos centro
likusi skylė
siurbia savo pačios istoriją, virsta
vienadieniu šiuolaikinio meno kūriniu. Taip
elegantiškai pranyksta kultūros.

Gyvenimo
ir mirties civilizacijos.

* * *

Pensininke Harvardo profesoriau,
ačiū, kad atėjai į mano vakarą,
nors galėjai pasirinkti šitiek kitų pramogų,
viršuje skaitė Šalamunas, už dviejų namų Pamukas.
Ačiū, kad atėjai, nors užknarkei,
man dar nepradėjus skaityti, ir pabudai,
kai jau buvo plojama. Žavu buvo regėti, kaip grimzti
į krėslą, kaip nyri į miego vaisiaus
vandenis, maitiniesi mano metafora
pro nematomą virkštelę. O gal išėjai
tuo metu pasivaikščioti po kosmosą slaviškos
kalbos kombinezonu, saugančiu tave nuo tuštumos.
Arba nieko nesapnavai, tiesiog buvai
savimi po insulto, o aš palaikiau tavo
poetinį letargą. Nežinau, šiaip ar taip
ačiū, kad atėjai. Svarbiau man buvo
tai, kad buvai, nei kad nebuvai.

STARRY NIGHT

Sugėriau per savaitę tiek meno, kad jei
mano lėktuvas būtų nukritęs į vandenyną,
vanduo būtų nusidažęs visomis spalvomis
ir visais pilkos atspalviais. Po kurio laiko
būtų išsiliejęs Afrikos paplūdimiuose kičiniu
saulėlydžiu, lietaus tinklu Londone,
naktimi ten, kur naktis.

* * *

Paimk iš manęs šiek tiek tos naštos, kurios
dėka skraidau. Šiek tiek tos medžiagos, per
kurią mano dugno grandinė išsiverčia
į kitą pusę, visos verksmingos dainos ir filmai
darosi su manimi susiję, girdžiu,
kaip Beastie Boys dainuoja Eliotą, kinta mano
skonis, tarsi būčiau nėščias nuo motinos
Žemės; jaučiu savyje ledą ir kaitrą, ir viesulus,
augalus, žmones, gyvūnus, ir tavo mažytes
pėdas, atbėgančias manęs pasitikti
virpančio lietaus drebinama gatve. Paimk
iš manęs šiek tiek to kai ko, per ką
esu vienas pats sau tarytum patinas.

ŠVEDIJA

Jokių užtvarų ant stataus skardžio,
pačiam tenka susitarti su skardžiu, kur mudviejų
ribos. Promenadą naktį skiria nuo jūros
betone įmūryti halogeniniai žibintai.
Systembolaget tinkle saugo tave nuo priklausomybės
monopolinės kainos ir tavo sveikas protas.
Iš vienos viešnamio pusės kiemelis, kuriame sėdi
šeimos su mažais vaikais, ir jei tau norisi
dar ko nors, tenka užeiti gilyn, pro sukamas
oro duris. Švilpiu dviračiu naktį
palei jūrą, pravažiuoju pro įsimylėjėlius
senukus, pro moterį, supančią vežimėlį
nėščiu pilvu, važiuoju per visus
žibintus ir mąstau apie žmogaus galybę
po nihilizmo arba apie halogeninę sąžinę.
Arba apie orą.

JUOKDARYS

Viduramžių kultūros savaitė Visbyje;
sėdžiu prie gynybinės sienos ir stebiu
paauglius, persirengusius trylikto ar keturiolikto
amžiaus plebėjais. Saulei leidžiantis jie grįžta į savo
palapines,
nešasi iš *McDonald's* maisto maišus ir gėrimus
iš *Systembolaget*. Mylėsis lyg viduramžiais:
iš nugaros, raiteliu arba kaip Dievas liepė.

Vis labiau vidutinio amžiaus stipendininkas
daugių daugiausia gali kūrybos namuose pats sau sukti
propelerį (abejotinas malonumas, juo labiau
kad bijo skraidyti). Prieš daugelį metų tame mieste
nulūžo
jam dantis, styrojo tarsi čionykštės
Šv. Klemenso bažnyčios griuvėsiai. Dabar poetas
sugrįžo

semtis įkvėpimo, sėdi palei sieną ant suoliuko, stebi
švedų jaunimą, liežuviu kontempliuoja
neseniai atstatytą dantį. Tai tikrai ne
proto dantis. Tegu būna nors
pavydo dantis.

ANTIKINĖS FILOSOFIJOS STUDIJOS, IKISOKRATIKAI, PLATONAS IR KITI

Davidą Neilą Sedley kalbina Augustė Saladytė

Kodėl pasirinkote antikinės filosofijos sritį?

Tai iš tiesų buvo visiškas atsitiktinumas – nors dabar rodosi, kad gal būtent taip ir turėjo nutikti. Tuo metu buvau klasikinių studijų bakalauro studentas Oksforde. Studijų programa pirmus dvejus metus numatė antikinių kalbų ir literatūros mokymąsi, o paskutinius dvejus metus dar studijavau ir antikinę istoriją bei filosofiją (tiek antikinę, tiek moderniąją). Tiesą sakant, tuo metu mane labiausiai domino Lukrecijus; polinkį į jo filosofiją įgijau studijuodamas klasikinę literatūrą. Tad apie epikūrizmą norėjau sužinoti daugiau vien tam, kad geriau suprasčiau Lukrecijaus poeziją. Dėl šios priežasties aplikavau į doktorantūrą University College London, kur rašiau disertaciją būtent šia tema. Nors ir anksčiau buvau skaitęs Platono ir Aristotelio raštų, tačiau kaip tik per helenistinę filosofiją atradau ar, tiksliau pasakius, atkeliavau iki universalesnės aistros antikinei filosofijai.

Kaip artimai antikinė filosofija yra susijusi su kitomis klasikinių studijų disciplinomis?

Čia paprasto ir visiems priimtino atsakymo nėra. Žinoma, antikinė filosofija *gali* būti labai artimai integruota į klasikines studijas – tokia praktika egzistuoja ir Kembridže. Čia tiesiog nesuvokiama, kaip antikinę filosofiją galima studijuoti ne originalo kalba. Mes analizuojame filosofinius raštus ne tiek kaip indėlį į filosofinį diskursą, bet kaip literatūrinius-kultūrinius artefaktus.

Kuo antikinės filosofijos studijos Kembridže skiriasi nuo kitų universitetų?

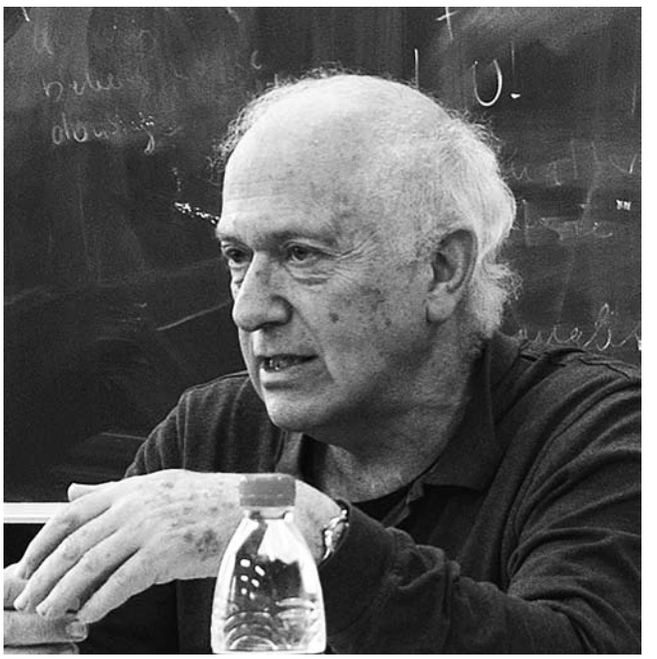

David Neil Sedley. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Dėl tipinės kursų struktūros Didžiosios Britanijos universitetuose, kur studentai renkasi studijų sritį ir į ją gilinasi trejus ar ketverius metus, tikėtina, kad antikinę filosofiją teks studijuoti arba klasikinių mokslų, arba filosofijos fakultete. Jau vien tai padeda nustatyti tarpdisciplininės ribas. Kembridže nuo seno gyvuoja tradicija dėstyti antikinę filosofiją kaip klasikinių mokslų discipliną. Tiesą sakant, anglakalbių šalių universitetuose (ne tik Britanijoje, bet ir JAV bei Kanadoje) yra

DAVID NEIL SEDLEY (g. 1947) – britų filosofas, vienas svarbiausių XX–XXI a. Antikos filosofijos tyrėjų. Nuo 1976 m. iki dabar jis dėsto Kembridžo universitete, kuriame 2000 m. buvo išrinktas septintuoju Laurence profesoriumi, – tai seniausia vardinė Antikos filosofijos profesūros pozicija pasaulyje. Sedley'is yra parašęs 6 monografijas ir apie 150 straipsnių, skirtų temoms, varijuojančioms nuo antikinės teologijos, helenistinės etikos, skeptikų tradicijos, Platono epistemologijos iki graikų filosofijos recepcijos romėnų kultūroje. Jis taip pat yra išvertęs į anglų kalbą ir komentavęs du Platono dialogus bei redagavęs gausybę Antikos filosofijos šaltinių. Du bene garsiausi Sedley'io intelektualiniai sumanymai yra *Helenistiniai filosofai* (1987), dabar jau standartinis helenistinio laikotarpio mąstytojų fragmentų rinkinys, ir *Kreacionizmas ir jo kritikai Antikoje* (2007), istorinė studija, nagrinėjanti visatos sukūrimo modelius Antikos filosofų darbuose.

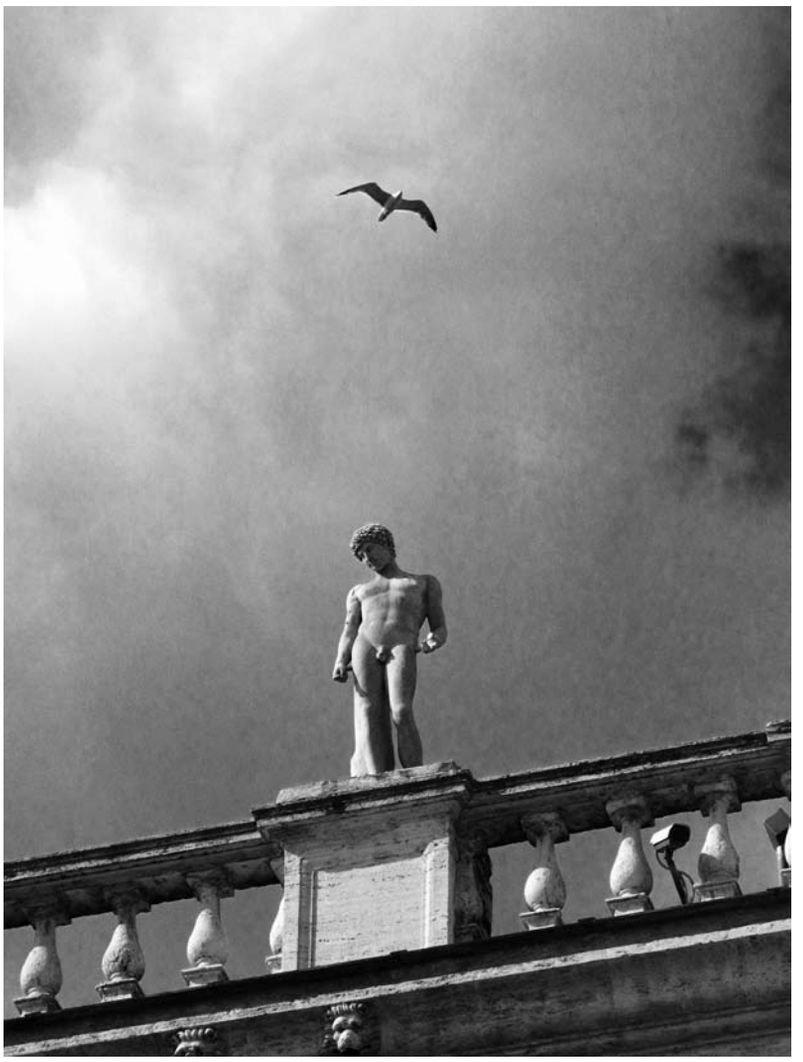

Konservatorių rūmai Kapitolijuje. Roma. 2011. Vytauto Ališausko nuotrauka

įprasta, kad antikinė filosofija labiausiai suvokiama kaip filosofijos sub-disciplina. Šiuose universitetuose tik tie, kurie ypač domisi dalyku, nusprendžia išmokti ir senovės graikų bei lotynų kalbas, kad patobulintų antikinių tekstų išmanymą.

Kokią įtaką modernioji filosofija turi mūsų antikinės filosofijos supratimui?

Vėlyvajame septinto dešimtmečio laikotarpyje Oksforde, kur praleidau bakalauro studijų metus, antikinė filosofija buvo studijuojama, pasitelkiant į pagalbą moderniosios filosofijos priemones. Tai buvo vienas iš prasmingų metodų, palikęs ryškų pėdsaką. Tačiau žvelgdamas į praeitį matau, kad toks metodas vis dėlto buvo per siauras. Štai kaip galėtume pavaizduoti, žinoma, komiškai ir šiek tiek sutirštindami spalvas, anų dienų Platono *Valstybės* skaitymą: praleidžiame prologą (juk jame nėra jokių argumentų!), analizuodami pirmąjį argumentą surandame kiek įmanoma daugiau loginių klaidų, lygiai tą patį darome ir su visais likusiais argumentais, o pasiekę mitą pabaigoje vėl jį praleidžiame (jame argumentų irgi nėra...). Šitaip išanalizavę Platoną savo analitinėmis priemonėmis, jaučiamės labai protingi – juk dabar turime metodus, kurie mums leidžia padaryti daugiau, negu gebėjo pats Platonas! Iš tiesų reikėjo ilgo laiko, kol išmokau nebesikliauti tokiais metodais. Vis dėlto mano tikslas nėra parodyti, kad Platonas buvo teisus, – čia jau būtų kitas kraštutinumas. Antikos filosofų raštus skaityti pradedu su nuostata, kad įdomiausi filosofiniai klausimai greičiausiai neturi baigtinių sprendimų. Visada yra ką pasakyti už Platoną, nepaisant to, ar pritari jo argumentams, ar ne. Identifikuodamas sąvokas ir jas tyrinėdamas sužinau vis kažką nauja apie istorines mūsų sąvokų šaknis, nutylėtas prielaidas arba patį Antikos pasaulį.

Nuo ko vertėtų pradėti filosofijos studijas – ikisokratikų ar Platono?

Platonas – vienas geriausių prozos rašytojų Vakarų literatūros tradicijoje. Jo raštai ne vieną paskatina domėtis antikine filosofija. Platonas varo skaitytoją iš proto, jį trikdo – iš dalies dėl to, kad Platono personažai retai pasako tiesiogiai, ką galvoja pats autorius. Ir vis dėlto šie dialogai nuostabiai sužadina apetitą filosofijai. Tai – viena priežasčių, kodėl galbūt vertėtų pradėti nuo labiausiai įkvepiančių pavyzdžių, kuriuos gali pasiūlyti Senovės Graikija. Kita vertus, kai pagrindinis tikslas yra išmokti ir suprasti visą Vakarų filosofiją, skaitytojas gali pradėti ir nuo pačių ištakų, t. y. Talio, gyvenusio VI a. pr. Kr. Pradėję čia, kai kurie taip niekada ir nepasiekia tolimesnių laikotarpių – ankstyvojoje filosofijoje daug dalykų verti tyrinėjimo. Kitaip tariant, kai pradedi nuo pradžių, gali niekada ir nepasiekti Dekarto, Kanto ar Hegelio. Ar tai svarbu? Tai jau didžia dalimi yra žmogaus intelektualinių prioritetų klausimas. Bet ta dilema, kurią dabar bandau apibūdinti, parodo, kad pradinio taško pasirinkimas formuoja visą tolesnį akademinį kelią.

Kuo ikisokratinė filosofija skiriasi nuo filosofijos po Platono? Kokius iššūkius patiria akademikas, studijuojantis ikisokratikus?

Akivaizdu, kad vienas pagrindinių skirtumų yra tas, jog turime visus Platono raštus (gana neįprasta bet kuriam klasikiniam autoriui). Kalbant apie ikisokratikus, neturime nė vieno išlikusio vientiso ir nepaliesto teksto. Čia tenka kliautis vien fragmentais ir antriniais šaltiniais, kurių autentiškumą, vėlgi, reikia patvirtinti, o jų originalus kontekstas turi būti nustatytas arba tiesiog nuspėtas. Manau, kad pirmiausia verta studijuoti Platoną, nes, jei įmanoma, reikėtų susipažinti su visu bent vieno autoriaus raštų korpusu ir tik tada pradėti galvoti, kaip, jau žvelgiant į kitą autorių, atkurti dėlionę iš mažyčių detalių. Kita vertus, spragos fragmentuose nėra visiškai neigiamas veiksnys. Jos leidžia pasitelkti vaizduotę, o to netektų daryti turint visus autoriaus raštus. Toks pasakymas gali nuskambėti kaip nederamas disponavimas savo laisve „išradinėti istoriją“, tačiau šis „išradinėjimas“ suteikia daug džiaugsmo, skaitant ir iš naujo atrandant Antikos mąstytojus.

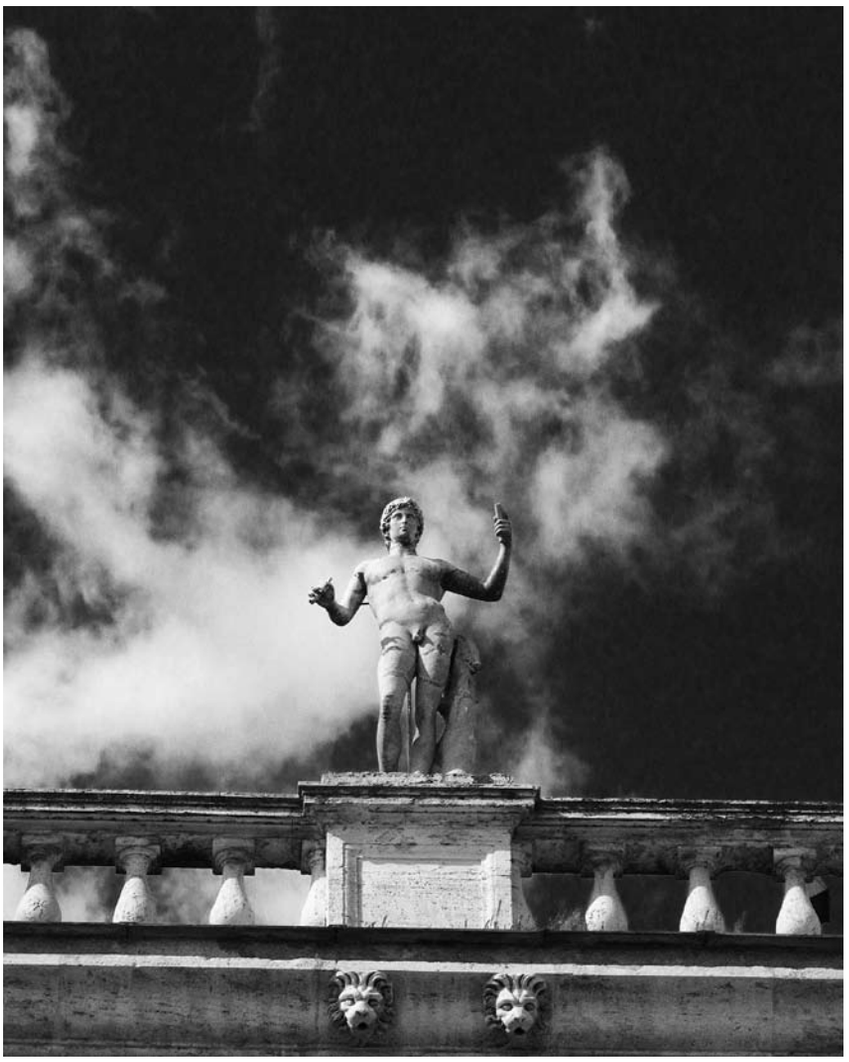

Konservatorių rūmai Kapitolijuje. Roma. 2011. Vytauto Ališausko nuotrauka

Kokios buvo kreacionizmo teorijos Antikos laikais? Kuo jos svarbios šiandien?

Antikos laikais pasaulio sukūrimas buvo automatinė prielaida (ar, galbūt, vėliau ja tapo). Kitaip tariant, filosofo tikslas buvo paaiškinti tai, ką graikai vadino *kosmos* – racionaliai atrodančia pasaulio sandara, t. y. kaip dalykai gali būti tokie taisyklingi ir taip gerai funkcionuoti. Jau V a. pr. Kr. pabaigoje filosofai turėjo rinktis: ar apeliuoti į kokį nors aukštesnį geranorišką intelektą – mat intelektas yra linkęs organizuoti dalykus tvarkingai, ar, kita vertus, teigti, kad materija turi savybę organizuoti pati save nuosekliai, reguliariai ir pasikartojančiai. Tačiau kai kurie paaiškinimo reikalaujantys klausimai (pavyzdžiui, biologinės struktūros) buvo tokie sudėtingi, kad materijos savaiminis reguliavimas jau nebeatrodė pakankamas, norint į juos atsakyti. Didieji mąstytojai – visų pirma, Platonas, tačiau dažnai nepaminima, kad ir jo mokytojas Sokratas – siekdami paaiškinti racionaliai atrodančias struktūras, pasitelkė aukštesniojo intelekto idėją. Tad kreacionizmas, daugiausia Sokrato ir Platono dėka, tapo dominuojančiu požiūriu, siekiant paaiškinti pasaulio struktūrą, *kosmos*. Beje, aš nesakau, kad dėl to kreacionizmas mums tampa gintina pozicija – toli gražu. Veikiau jau sakyčiau, kad kreacionizmas, turint omenyje anuo metu prieinamą informaciją, suteikė antikiniam pasauliui patraukliausią aiškinamąjį modelį. Vargu ar postdarvinistiniais laikais tokia pozicija būtų racionali. Tačiau sekdami istoriją nuo pat pradžių galime matyti, kodėl aštriausi protai darė tas klaidas, kurias aptinkame jų filosofijoje, tad nederėtų jų menkinti ar susidaryti prastesnę nuomonę jų atžvilgiu vien dėl to, kad mokslo istorijai teko pereiti visus šiuos etapus. Mano įsitikinimu, tai yra labai vertinga pamoka.

Kodėl nusprendėte tyrinėti ir susisteminti antikinius helenistinės filosofijos šaltinius?

Tuo metu to tiesiog labai trūko. Geriausia palyginimui būtų pažvelgti į ikisokratinių studijų istoriją. Viskas pasikeitė tada, kai 1957 m. Kirkas ir Ravenas parengė ir išleido ikisokratikų tekstų rinkinį su komentaru. Knyga

buvo pataisyta ir 1983 m. perleista dabartiniu variantu, kuris vadinamas „KRS“ (Kirk-Raven-Schofield). KRS parodė, kad norint kuo daugiau žmonių – tiek akademikų, tiek studentų – sudominti be galo fragmentuotu filosofijos istorijos tarpsniu, reikalinga šaltinių knyga, kuri juos vestų per originalų tekstą, jį kontekstualizuotų ir užpildytų didesnes spragas. Kalbant apie helenistinius filosofus, galiu pasakyti, kad prisidėti prie dviejų tomų veikalo *Helenistiniai filosofai* leidimo buvo geriausias sprendimas per visą mano akademinę karjerą. Tačiau tai nebuvo mano sumanymas, o projektas, kurio ėmėsi mano disertacijos vadovas A. A. Longas. Pirminėje knygos koncepcijoje autoriai buvo ne Longas ir Sedley'is, o Kiddas ir Longas. Kiddas buvo vienas pirmųjų akademikų, įžvelgusių helenistinės filosofijos šaltinių poreikį. Tačiau tuo metu jis buvo labai užsiėmęs didžiausiu savo akademinės karjeros užmoju – stoiko Posidonijo raštų leidimu. Tad helenistinės filosofijos šaltinių leidimas buvo nuolatos atidėliojamas ir jau rodėsi, kad teks laukti amžinai. Tai matydamas Kiddas labai kilniaširdiškai sutiko užleisti savo vietą tam, kas padėtų užbaigti šį projektą, ir ši vieta atiteko man. Taip prasidėjo mūsų bendradarbiavimas. Šio projekto eigoje išmokau nepaprastai daug, o „Longas ir Sedley'is“ arba „LS“ greitai tapo ne mažiau žinomomis pavardėmis negu „Kirkas, Ravenas ir Schofieldas“ ar „KRS“. Tačiau kur kas svarbiau už asmeninę naudą, kurią atnešė „LS“ sėkmė, yra pažanga plečiant helenistinės filosofijos skaitytojų ratą.

Minėjote, kad savo helenistinės filosofijos studijas pradėjote nuo epikūrizmo. Kurios mokyklos moralinės filosofijos doktriną, epikūrizmo ar stoicizmo, rinktumėtės jūs pats?

Vis dar simpatizuoju epikūrizmui, nors šiais laikais epikūrinis hedonizmas nėra tiek išvystytas, kad galėtų varžytis su kitomis moralės teorijomis. Turiu beveik tokį pat stiprų polinkį į Sokrato moralinę filosofiją, kuri įkvėpė ir stoikus. Čia turiu omenyje ne Platono, o būtent Sokrato moralinę filosofiją. Nenoriu pasakyti, kad ji kuo nors prastesnė, bet jaučiu, kad daugiau įžvalgų radau Platono ankstyvuosiuose sokratiniuose dialoguose, o ne vėlesniuose, labiau savarankiškuose raštuose. Sokratas pirmuosiuose dialoguose demonstruoja užkrečiantį įsitikinimą, kad žmonės yra visiškai racionalūs. Taigi, kadangi kiekvienas žmogus mieliau gyventų gerą gyvenimą ir būtų geru žmogumi, o ne žalotų savo esybę, rinkdamasis blogą kelią ir elgseną, belieka atrasti tai, kas yra geriausia. Sokrato gyvenimo pavyzdys pademonstravo būtent šias pamokas apie racionalumo galią teisingai nugyventi gyvenimą.

Kokios antikinės filosofijos sritys šiuo metu jus domina labiausiai?

Šiuo metu rengiu esė rinkinį apie antikinę teologiją (jame yra ir ateizmas, agnosticizmas bei teizmas) ir knygą apie Platono *Faidoną*. Taip pat jau ilgą laiką domiuosi autoriteto sąvoka antikinėje filosofijoje, t. y. filosofinės mokyklos kūrėjo, pamaldžiai gerbiamo savo mokinių, autoriteto. Daugelis tyrinėtojų nesiryžta sutikti su mintimi (ar bent jau norėtų ją pataisyti ir apriboti), kad kas nors galėjo laikyti Platoną, Epikūrą ar Sokratą neginčijamais ir neklystančiais moralinės-filosofinės tiesos autoritetais. Tačiau nuolankumas autoritetų atžvilgiu šaltiniuose man atrodo visiškai akivaizdus. Panašaus pobūdžio nuolankumą randame daugelyje religijų – tai yra įsitikinimas, kad egzistuoja neklaidingas, šventas tekstas arba mokytojas, kurio žodis yra neginčytinas. Nujaučiu, kad toks įsitikinimas patenkina vieną giliausių žmogaus poreikių, ir esu įsitikinęs, kad antikinės filosofijos judėjimai išpildė šį žmogišką troškimą labai panašiai, kaip formalios religijos vėlyvesniu laikotarpiu. Tą sakau nei norėdamas išaukštinti, nei pasmerkti antikines filosofijos mokyklas, bet viso labo kaip faktą, kurio pripažinimas yra nepamainomas, norint teisingai jas suprasti istoriniame kontekste. Šiuo metu daugiausia gilinuosi į Ksenokrato, Platono Senosios akademijos vadovo, raštus. Jis man atrodo (ir manau, kad tai dažnai likdavo nepastebėta) tikrasis pirmtakas, pradėjęs išgryninti, susintetinti ir dokumentuoti kanoninę Platono sistemą.

Kaip akademija pasikeitė nuo tada, kai buvote jaunas antikinės filosofijos tyrinėtojas?

Ji tapo nepaprastai biurokratiška. Kai pirmą kartą atvykau į Kembridžą, Klasikinių mokslų fakulteto administracija turėjo keturis kabinetus ir vieną sekretorę. Dabar administracija užima didžiąją dalį fakulteto – tas pats nutiko ir kituose fakultetuose bei departamentuose. Nenoriu pasakyti, kad tai nėra teigiamas pokytis, nes šiandieniame pasaulyje turi būti atskaitomybė ir formalūs sprendimai. Bet tai tikrai daug ką pakeitė. Šališkumo (tiek sąmoningo, tiek nesąmoningo) vengimas vertinant studentų darbus arba priimant darbuotojus, juos vertinant ar paaukštinant poste – visa tai ir dar daugiau yra nuosekliai tikrinama ir kontroliuojama, kur kas labiau negu tada, kai pradėjau dirbti Kembridže. Kita vertus, senesnioji „pasidaryk pats“ nuostata, tvarkant fakulteto reikalus, turėjo tam tikro žavesio. Nors ir nenoriu pasakyti, kad to pasiilgstu, tikrai matau didelį skirtumą. Kitas didžiausias pokytis, nutikęs per mano akademinę karjerą – kompiuterių era, prasidėjusi devintame dešimtmetyje, kuri išties viską pakeitė. Pirmą pusę savo karjeros viską rašydavau spausdinimo mašinėle. Antai *cut and paste* tiksliai apibūdina tai, ką mes darydavome su žirklėmis ir klijais. Tapau gyvu liudininku, kaip šis procesas virto metafora.

NUTYLĖTA TRAUMA?

Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste

Monika Kareniauskaitė

Pirmąjį iš SSRS okupacijos išsivadavusios Lietuvos dešimtmetį (po 1990 m.) gyvojoje nūdienos atmintyje simbolizuoja ne tik šviesūs atsiminimai apie iškovotą laisvę. Žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose ir profesionalių mokslininkų darbuose vis dažniau imama kalbėti ir apie negatyviuosius ankstyvojo kapitalizmo Lietuvoje epochos reiškinius: ekonominį nepriteklių, socialinę nelygybę, išaugusį nusikaltimų skaičių, organizuotų nusikalstamų grupuočių siautėjimą ir visuomenę lydėjusį nesaugumo jausmą. Turbūt ne atsitiktinumas, kad Lietuvos tyrėjų grupės, kuriai priklauso šio teksto autorė, atliekamo tyrimo[1] apie moterų patirtis sovietinėje ir posovietinėje Lietuvoje metu viena respondenčių teigė, jog vėlyvuoju sovietmečiu, būdama jauna, jautėsi visiškai saugi – net tuo atveju, jei iš šokių naktį jai tekdavo keliauti vienai. Ta pati moteris savo pojūčius Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir pasikeitus sistemai įvardijo visai kitaip: „Va, dabar mane paleisk, tai eisiu kaip lapas drebulės. [...] visą laiką eini su baime, tuo labiau vakare“[2].

Panašius įspūdžius aptinkame ir daugelyje kitų atliktų interviu. Remiantis kalbintų moterų atsiminimais apie pirmąjį atkurtos Nepriklausomybės dešimtmetį, kartais gali atrodyti, kad sovietmetis – be lietuvių istorinėje atmintyje jau giliai įsišaknijusių, nostalgijos itin šviesiomis spalvomis piešiamų socialinio ir ekonominio saugumo mitų – gali būti apibūdinamas ir asmens, šiuo atveju moters, fizinio saugumo dimensija. Klausantis tokių pasakojimų atrodytų, kad sovietmečiu moterys, mergaitės ir merginos jautėsi žymiai saugesnės ir tarytum mažiau rizikavo tapti išprievartavimų, seksualinio priekabiavimo, fizinio ir psichologinio smurto artimoje aplinkoje ar kitokio smurto aukomis nei Nepriklausomybę jau atgavusioje Lietuvoje. Itin įdomu tai, kad tokiomis patirtimis dalinosi visos sovietmečiu gyvenusios moterų kartos: tiek dar tarpukariu gimusios ir brendusios, tiek Antrojo pasaulinio karo ir pokario karta, tiek moterys, savo paauglystę ir brandą išgyvenusios vėlyvuoju sovietmečiu[3].

Beveik visos kalbintos pašnekovės interviu pradžioje tvirtino: smurtas prieš moteris sovietmečiu buvo retas ir asmeniškai nepatirtas reiškinys. Tačiau, pokalbiui plėtojantis ir pirminei atminties uždangai nukritus, o psichologinės gynybos mechanizmams atsipalaidavus, imdavo iš pasąmonės užkaborių tyliai manifestuoti kitokia, dažniausiai visiškai neįsisąmoninta realybė. „Sovietmečiu mane tardydami ne tik visaip mušė, grasino, bet ir pjaustė krūtis“, – tai tik vienas iš daugelio skaudžių prisiminimų, kuriuo pasidalino anonime pageidavusi likti buvusi partizanų ryšininkė. Minėjo ši moteris ir kitus represinio mechanizmo tarnų vyrų paliktus traumatizuojančius atminties įspaudus, pavyzdžiui, kelionės į tremties vietą metu moterys buvo verčiamos prieš einant į bendrąsias pirtis išsirengti nuogai, o tremties vietoje vykdavo seksualinio smurto prieš moteris ir mergaites veiksmai: priekabiavimas žodžiais ir veiksmais, manipuliavimas verčiant užsiimti „mainais“, keičiant seksą į maistą, protekcijos tarp tremties gyvenvietėse dirbusių pareigūnų ieškojimas, palaikant su jais seksualinius ryšius.

Vis dėlto tokie liudijimai yra itin reti ir (bent jau kol kas) jie netapo lietuviškojo pasakojimo apie tremtį dalimi. Politinių kalinių ir tremtinių atsiminimuose, masiškai pradėtuose publikuoti dar Sąjūdžio metais, galime aptikti daugelio sovietų naudotų rafinuočiausių ir brutaliausių smurto formų aprašymus (marinimas badu, fizinio skausmo sukėlimas, žeminimai ir užgauliojimai), bet seksualinio smurto aprašymai reti, apie jį dažniausiai kalbama užuominomis. Kita vertus, archyviniai šaltiniai, regis, bylotų priešingai, ir kapstyti

[1] Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sut. Nr. S-LIP-18-38). Jį atlieka istorikės Monika Kareniauskaitė, Ugnė Marija Andrijauskaitė ir Sigita Černevičiūtė. Straipsnyje pateikiamos tarpinės tyrimo įžvalgos, o jo galutinės išvados ir rezultatai bus publikuoti 2021 m.

[2] Straipsnio autorės 2017 m. atliktas interviu su 1944 m. gimusia ir Vilniuje gyvenusia, Vilniaus *Pergalės* gamykloje sovietmečiu dirbusia moterimi.

[3] Tyrimo metu kalbintos įvairių kartų ir įvairiems visuomenės sluoksniams priklausiusios sovietmečiu gyvenusios moterys: buvusios tremtinės ir politinės kalinės, darbininkės, mokytojos ir dėstytojos, kolūkiuose dirbusios ar net vadovaujančias pareigas gamyboje tuomet užėmusios ekonominio elito atstovės. Iš viso pakalbinta 80 moterų (pusiau struktūruoti interviu). Atskiri interviu imti iš sovietinėje teisėsaugoje dirbusių pareigūnų.

giliai čia nereikia. To paties Adolfo Ramanausko-Vanago byla atskleidžia, kad seksualinio pobūdžio smurtas, lytinių organų išniekinimas sovietmečio baudžiamojo persekiojimo praktikose bei represinio aparato veikimo mechanizme tikrai egzistavo ir buvo taikomas tiek moterų, tiek vyrų atžvilgiu.

Taigi verta ieškoti priežasčių, kodėl ši trauma buvo taip ilgai nutylima ir kodėl sovietmetis šiandien vis dar prisimenamas kaip moteriai gana saugus laikas? Tokius mitus gilina ir jiems įsigalėti padeda pirmiausia istorinių tyrimų stoka. Smurtas prieš moteris arba, kalbant plačiau, smurtas lyties pagrindu – pakankamai naujos ir nedaug tyrinėtos temos lietuviškajame sovietmečio tyrimų lauke[4]. Tarptautinėje sovietologijos istoriografijoje tendencijos kitokios: moterų patirčių analizė yra svarbi tema, padedanti atskleisti nematomą, už sovietinių lozungų, propagandos ir politinės bei ekonominės dimensijų paslėptą sovietinės visuomenės gyvenimo pusę. Tokį moterų patirčių studijų potencialą pabrėžia daugelis šiandieninių gyvenimo SSRS ar Rytų bloke tyrėjų. Pavyzdžiui, Karolina Koziura ir Olena Lytovka, tyrusios pokarines tremtis ir priverstinius gyventojų perkėlimus pokario Rytų Europoje, teigia, kad moterų istorijos šiame kontekste ne tik byloja apie komunistinės ir socialistinės kasdienybės patirtis bei išgyvenimo praktikas ir taktikas, bet ir atskleidžia, ką pokario Rytų Europos moterys išgyveno, būdamos nuolatiniai prievartos taikiniai ir objektai[5]. Tokiame kontekste smurtą prieš moteris galime laikyti dar viena sovietinės okupacijos sąlygomis gyvenančios Lietuvos problemų, padedančių geriau suprasti ir patį sovietizuojamos visuomenės raidos fenomeną.

Chronologiškai sovietmetis skirstytinas į keletą atskirų epochų. Visų pirma, išskirtina pirmoji sovietinė okupacija (1940–1941). Taip pat svarbi yra reokupacija (1944) ir pokaris – laikotarpis, kurį šiame straipsnyje datuosime 1944–1953 m. (nes Lietuvoje karo veiksmai pasibaigė anksčiau nei pats Antrasis pasaulinis karas, tačiau ginkluotas konfliktas tęsėsi dėl partizanų veiksmų). Kaip atskirą reikėtų išskirti ir vėlyvąjį sovietmetį (laikotarpį po Stalino mirties), kuris Lietuvoje sutapo su ginkluotosios rezistencijos pabaiga. Ši chronologija svarbi ir metodologiškai. Smurto prieš moteris (ar smurto lyties pagrindu) tyrimuose yra nusistovėjusi tendencija išskirti taikos ir karo metų smurtą kaip atskirus fenomenus.

Yra keletas karo meto smurto prieš moteris apibrėžimų. Toks smurtas paprastai tapatinamas su ginkluotų asmenų veiksmais prieš civilius gyventojus. Jis apima gana platų smurtinių veiksmų spektrą ir vien tiktai tiesioginėmis tokio smurto apraiškomis, kaip išprievartavimai, neapsiriboja. Taigi kaip smurtas prieš moteris karo metu taip pat suprantami ir tokie veiksmai, kaip išrengimas nuogai, priverstinė prostitucija, moterų galvų skutimas, įvairūs lytinių ar su seksualumu siejamų kūno dalių ir kiti seksualinio pobūdžio sužalojimai[6].

KARAS, OKUPACIJOS IR POKARIS

Šiuolaikiniai smurto prieš moteris tyrimai byloja, kad įvairios smurto prieš moteris formos dažniausiai yra neatskiriama bet kokio karinio konflikto dalis. Dažniausiai „priešo“ moterų prievartavimas suvokiamas kaip karo grobio dalis, o pats reiškinys žinomas jau nuo priešistorinių laikų ir aprašytas seniausiuose istoriniuose šaltiniuose, pavyzdžiui, hebrajų šventraščiuose. Tačiau kartais, ypač etninių konfliktų metu, reiškinys pasižymi ir kur kas didesniu spektru sociologinių bei antropologinių niuansų.

Smurtas prieš moteris aptinkamas beveik visų XX a. karinių konfliktų kontekste, pavyzdžiui, Kambodžoje, Ruandoje ar buvusios Jugoslavijos kare. Svarbu paminėti, kad išprievartavimas buvo laikomas itin sunkiu karo nusikaltimu jau Jungtinių Amerikos Valstijų pilietiniame kare, taip pat buvo įtrauktas į IV-ąją Ženevos konvenciją (1949), kur 27-asis straipsnis teigia, kad moteris karo teisė saugo nuo bet kokio pasikėsinimo į jų garbę, ypač nuo išprievartavimo. Bet išprievartavimai dar nefigūravo Niurnbergo metu, o kaip nusikaltimas žmogiškumui įvardijami tik Tarptautiniuose tribunoluose po buvusios Jugoslavijos karo ir Ruandos genocido. Ruandos atveju išprievartavimai jau imti laikyti sudedamuoju „genocido“ nusikaltimo komponentu[7].

Tyrėjų nuomone, prievarta karo ir taikos metu pasižymi keletu esminių skirtumų. Visų pirma, taikos metu išprievartavimas dažniausiai būna individualus nusikaltėlio veiksmas – išskyrus grupinių išprievartavimų atvejus, kur prievartautojas gali nusikalsti būdamas gaujos ar nusikaltėlių grupuotės dispozicijoje. Karo atveju išprievartavimai ir kitos smurto prieš moteris formos daugiausia siejasi su kolektyvine atsakomybe, yra nulemti kariuomenėje esančios hierarchinės struktūros. Taip atsiranda sisteminė prievarta, o masiniai išprievartavimai tampa dar vienu karo ginklu, būdu priversti priešą kapituliuoti. Paprastai skiriasi ir

[4] Žr., pvz., Loreta Mačianskaitė, „Užkariauta moteris: Karo metų seksualinės prievartos tema lietuvių literatūroje“, in: *Acta academiae artium Vilnensis*, 2017, Nr. 85: *Moteriškumo reprezentacijos ir dailė*, sudarytoja Ramutė Rachlevičiūtė, p. 185–201.

[5] Karolina Koziura, Olena Lytovka, with Melanie Ilic, „Female Voices of Post-War Forced Displacement“, in: Melanie Ilic, Dalia Leinarte (eds.), *The Soviet Past in the Post-Socialist Present: Methodology and Ethics in Russian, Baltic and Central European Oral History and Memory Studies*, New York, London: Routledge, 2016, p. 218.

[6] Raphaëlle Branche, Isabelle Depla, John Horne, Pieter Lagrou, Daniel Palmieri, Fabrice Virgili, „Writing the History of Rape in Wartime“, in: Raphaëlle Branche, Fabrice Virgili (eds.), *Rape in Wartime*, Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012, p. 8.

[7] *Ibid*.

bendruomenių bei visuomenių reakcijos į išprievartavimus. Jei taikos sąlygomis išprievartavimas XX a. visuomenėse vis dar siejosi su aukos patiriama gėda, aukos „skaistumo“ praradimu, „užtraukdavo nešlovę“ aukai ir todėl šių nusikaltimų latentiškumas dažniausiai buvo didelis, tai karo atveju išprievartavimas neretai buvo ir tebėra iškeliamas iki kolektyvinio lygmens ir traktuojamas kaip nusikaltimas ne tik prieš konkrečią auką, bet ir prieš visą bendruomenę (o tai skatina moteris nebeslėpti savo patirčių). Taikos metu su išprievartavimu susijusios emocijos ir traumos (be kai kurių išimčių) laikomos aukos reikalu, karo atveju vienos moters ar kelių moterų skausmas tampa visos bendruomenės skausmu, suveši kolektyvinės emocijos, kartais tokios emocijos net eskaluojamos norint įkvėpti (ar pačios įkvepia) kolektyvinio pasipriešinimo veiksmus. Taigi jei taikos metu seksualinė prievarta išstumiama į privačią sferą ir moterų psichika ją kartais net blokuoja, tokia patirtis yra marginalizuojama, tai karinis konfliktas paverčia moterų patirtis viso kolektyvo išgyvenimais; prievartos aukų patirtis tarsi „įteisinama“ ar įsimbolinama[8].

Vis dėlto taip būna ne visada. Sovietinės kariuomenės masinės prievartos prieš Vokietijos moteris Antrojo pasaulinio karo pabaigoje atvejai ilgą laiką skendėjo tyloje dėl įvairių priežasčių: VDR ir komunistinio pasaulio kuriamo mito apie Didžiojo Tėvynės karo šlovę ir Raudonosios armijos žygdarbius, demokratinės VFR atminties politikos, kuri koncentravosi į pačių vokiečių kolektyvinę kaltę, vokiškojoje kultūroje įaugusios „gėdos“ kalbėti apie seksualinius nusikaltimus kultūros ir kitų veiksnių. Kaip akcentavo Normanas M. Naimarkas, net ir šiuolaikinėje Vokietijoje moterų prievartavimo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje tema sulaukia kontroversijų, publikuoti moterų liudijimai kartais traktuojami kaip klastotės (pavyzdžiui, knygos ir filmo *Anonyma, Eine Frau in Berlin*[9] atveju), prievarta neigiama ar tam tikri jos aspektai romantizuojami (pavyzdžiui, seksualinio ryšio su aukštesnio rango sovietų kariais siekis traktuojamas ne kaip desperatiškoje būsenoje esančios moters vienintelis būdas apsisaugoti nuo dar žiauresnio smurto, bet kaip racionalus ir laisvas individo pasirinkimas, o gal net ir romantika alsuojantis meilės santykis). Beje, Naimarkas taip pat siūlo taikyti platesnį nei įprasta lytinės prievartos apibrėžimą, į šią sąvoką įtraukiant ir moterų priverstinę prostituciją, ir karo bei okupacijos sąlygomis atsirandančius sekso mainus į maisto produktus ar kitus išgyvenimui reikalingus resursus, ir, žinoma, minėtąjį protekcijos siekį atsiduodant seksualiai, kaip apsaugos nuo smurto sąlygą. Reikėtų sutikti su tokiu požiūriu, turint omenyje, kad į visas šias jas nuasmeninančias ir sudaiktinančias situacijas moterys patenka ne savo noru ar laisvu pasirinkimu: smurtas čia generuojamas „iš viršaus“ ir reprodukuojamas galią turinčių struktūrų, kaip armija, Gestapas ar NKVD[10].

Lietuvos istorinėje atmintyje toks smurtas prieš moteris menkai pastebimas arba visai nefigūruoja sovietinių represijų ir partizanų karo kontekstuose. Tai kelia klausimą, kodėl moterų seksualinio smurto patirtys, įvairios šio smurto formos, yra išstumtos iš lietuviškosios kolektyvinės atminties ir tradicinio lietuviškojo pasakojimo apie Stalino laikus, okupaciją, karą ir laikotarpį iki Stalino mirties.

Panašu, kad Raudonoji armija, praktikavusi masinį sisteminį moterų prievartavimą kaip karo ginklą Rytprūsiuose, Lietuvoje tokiais masiniais veiksmais nepasižymėjo. Kai Lietuva buvo okupuota pirmąjį kartą, karo pradžioje, Raudonojoje armijoje vis dar galiojo šiokia tokia disciplina, pakrikimas buvo kur kas menkesnis nei antrojoje karo pusėje. Antrajai okupacijai atėjus, Lietuva jau buvo laikoma nebe priešo, bet išvaduota „saviškių“ teritorija, nors ir pilna simbolinių įsivaizduojamų bei realių „priešų“, „išdavikų“, „fašistų“ ir „kolaborantų“.

O gal lietuvės tiesiog išgyveno kažką panašaus į vokiečių moterų patirčių nutylėjimo kultūrą lėmusį „Shändung“[11] fenomeną ir, bijodamos būti laikomomis netyromis, suteptomis ir būti atstumtos savo pačių bendruomenės, seksualinio smurto faktus nuslėpdavo?

Tačiau net jei masinių sisteminių kolektyvinių prievartavimų, naudojamų kaip karo ginklas, bent jau didžiosios Lietuvos teritorijoje, nepasitaikydavo, tai tikrai nereiškia, kad nebuvo pavienio, neorganizuoto raudonarmiečių smurto ir prievartos prieš Lietuvos moteris. Nemažai tokių atvejų galime aptikti dokumentuose, kuriuose aprašomi Raudonosios armijos nusikaltimai. Antai pirmosios sovietinės okupacijos išvakarėse, 1940 m. birželio 14 d., fiksuotas bandymas išprievartauti:

> J. R., gim. 1912 m., gyv. Kaunas, Julijanava, Karklų g. 13 nr., ėjo iš Alytaus miesto į Gičelaukio km., Alovės valsč. Ji ėjo iš Vidzgirio g-vės per mišką link Nemuno kelto. Paėjus mišku apie 500 mtr. susitiko SSSR kareivį, kuris sustabdė R. R. traukėsi atgal, bet SSSR ka-

[8] Raphaëlle Branche et al., *op. cit.*, p. 8–9.

[9] Tokio pavadinimo filmas ir knyga Vokietijoje pasirodė 2008 m., nors anglų kalba šie memuarai išleisti dar 1954 m. JAV. Tai pasakojimas apie moters prievartos patirtį ir bėgimą nuo dar didesnės nelaimės, ieškant protekcijos Raudonosios armijos karininko glėbyje (žr. https://www.imdb.com/title/tt1035730).

[10] Norman M. Naimark, *The Russians and Germans: Rape during the War and Post-Soviet Memories*, in: Raphaëlle Branche, Fabrice Virgili (eds.), *op. cit.*, p. 201–216.

[11] Vokiškos kilmės žodis, giminingas terminui „gėda“ ir nusakantis vokiškoje kultūroje įsitvirtinusį išprievartavimo, kaip pasikėsinimo į moters garbę ir skaistumą, simbolizmą; daugiau žr. Norman M. Naimark, *op. cit.*, p. 205.

reivis griebė R. už rankos ir suknelės ir traukė ją į tankesnį mišką. Kareivis su moterimi grūmėsi apie 2 min. SSRS kareivis išsitraukė peilį-kinžalą (15 cm. ilgio) ir užsikėsė durt R. į krūtinę sakydamas rusiškai ir kai kokį žodį darkyta lietuvių kalba: „Ša, einam į mišką, o jei ne – papiausiu!“ R. ištrūko iš SSRS kario ir smarkiai rėkdama atbėgo į Vizgirdo g-vę (Alytuje), o SSRS kareivis kiek pasivijęs liko miške. SSSR kareivis buvo aukšto ūgio, šviesus su subintuota galva (marle).[12]

Dar viena jauna moteris iš Naujosios Vilnios paliudijo, kaip keli sovietų kariškiai 1940 m. sausį įsiveržė į jos namus, reikalavo parvesti iš kaimynų seserį, parūpinti degtinės. Galiausiai moterį buvo pasikėsinta išprievartauti – jai grasinta ginklu, liepta nusirengti, o atsisakius tą daryti, buvo nuplėštas sijonas. Kaimynui pasibeldus į duris, moteriai pasisekė pabėgti laukais, vilkint vienais apatiniais. Vėliau ji ir sesuo liudijo dar ilgai nakvojusios pas kaimynus, nedrįsusios naktį grįžti į namus, o dieną grįžusios rado juos apvogtus, pasigedo brangių daiktų ir pinigų[13]. Panašūs atvejai – bandymai išprievartauti ir kiti sovietų kariškių smurtiniai aktai – fiksuojami ir pokariu[14].

Kitas galimas smurto prieš moteris socialinis kontekstas – Lietuvos ginkluotoji rezistencija ir jos nariai bei rėmėjai. Išprievartavimas ar kitos seksualinio smurto prieš moterį formos nefigūruoja partizanų jurisdikcijos dokumentuose, pavyzdžiui, svarbiame partizanų teisės šaltinio projekte – „Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio baudžiamajame statute“. Čia vienintelis minimas kriminalinis nusikaltimas yra plėšimas[15]. Tačiau pačiuose svarbiausiuose partizanų teisės šaltiniuose jie aptinkami – Vanagų drausmės nuostatai dar 1946 m. kovo mėnesį nurodo, kad „plėšikavimas ir smurto veiksmai prieš moteris“ yra baudžiami paties Karo lauko teismo[16].

Dainavos apygardos vado Adolfo Ramanausko-Vanago įsakyme Nr. 7 dėl partizanų drausmės nuostatų paskelbimo (1948-01-20) taip pat yra nurodytas toks nusikaltimas kaip „išprievartavimas/iššaginimas moters“[17]. Karo lauko teismo nuosprendžių dėl išprievartavimo tarp partizanų dokumentų aptikti nelengva. Matyt todėl, kad kovos sąlygomis pats teismo organizavimas jau būdavo pakankamai komplikuotas procesas, tad, kaip teigia dokumentai, „praktika parodė, kad nevisuomet kovotojų nusikaltimus yra galimybė pravesti pro karo lauko teismą“[18]. Vis dėlto atrodo, kad pasitaikydavo tokių atvejų, ir jau nuo pat rezistencijos pradžios. Būtent todėl Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejas 1946 m. rugsėjį rašė: „Įpareigoju Rinktinių vadus kuo griežčiausiai laikytis Drausmės Nuostatų ir kuo griežčiausiai bausti visu griežtumu, kad būtų užkirstas kelias lepšiškumui, sauvalei ir įvairiems nusikaltimams“[19].

Dar vienas su moterų patirtu smurtu susijęs kontekstas pirmosios sovietinės okupacijos, karo ir pokario laikotarpiais – sovietų ištremtų ar įkalintų moterų patirtos traumos. Nors, kaip minėjome, buvusių politinių kalinių ir tremtinių prisiminimuose tokios medžiagos nėra gausu, interviu metu kai kurios moterys atskleidė tokios prievartos faktus. Atrodo, kad viena šio smurto rūšių tikrai buvo gana paplitusi – tai Naimarko kaip „karinio smurto“ prieš moteris rūšis įvardytieji seksualiniai mainai į maisto produktus ar seksas kaip būdas rasti protekciją iš tremties gyvenvietės bei tremtinių darbą administravusių sovietinių pareigūnų pusės. Tačiau tokios istorijos pasakojamos tik tvirtai įsitikinus, kad bus griežtai saugomas jas papasakojusių anonimiškumas. Visa tai leidžia įtarti, kad ikikarinių bei karo tremtinių karta, kurios savimonė formavosi jau modernėjančioje, bet dar gana patriarchalinėje kultūroje, stokojo suvokimo apie patį seksualinio smurto prieš moteris daugialypiškumą ir veikimo mechanizmą, ir atsakomybę už bent jau kai kurias smurto lyties pagrindu formas buvo linkusi perkelti pačiai aukai. Tikriausiai tokios smurto aukos slėpė savo patirtį, nes bijojo pačios ištremtųjų lietuvių bendruomenės pasmerkimo, o vėliau, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jautė kaltę, nes jų patirtis nederėjo su „nekaltos kenčiančios lietuvių tautos“ įvaizdžiu, mitu ir istoriniu pasakojimu. Ir tai, nors ir suprantama, yra gana paradoksalu, turint omenyje, kad Lietuvos okupacija ir represinio sovietinio režimo galia, kuria naudojosi šio režimo tarnai, ir lėmė šias traumines Lietuvos moterų patirtis.

VĖLYVOJO SOVIETMEČIO SMURTINĖ REALYBĖ

Po Stalino mirties, gyvenimui sovietų okupuotoje Lietuvoje stabilizuojantis, moterų patiriamas smurtas tęsėsi, tik jau kitomis, taikos meto formomis. Panašu, kad

[12] Alytaus apskrities viršininko pranešimas policijos departamentui apie sovietinio kariškio bandymą išprievartauti moterį, 1940-06-15, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – *LCVA*), f. 384, ap. 4, b. 20, l. 11.

[13] Verstas į rusų kalbą E. Andžejauskaitės skundas apie sovietinių kariškių smurtą, 1940-01-26, in: *LCVA*, f. 383, ap. 1, b. 3, l. 92–95.

[14] 4-osios VK divizijos vado pavaduotojo politikai pranešimas LSSR vidaus reikalų ministrui apie kariškių nusikaltimus, 1946-09-10, in: *Lietuvos ypatingasis archyvas*, (toliau – *LYA*), f. V-141, ap. 3, b. 15, l. 53.

[15] Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio baudžiamasis statutas, in: *LYA*, f. K-5, ap. 1, b. 220, l. 1.

[16] Vanagų drausmės nuostatai 1946 m. kovo 23 d., LLA 3-čios Vytauto Apygardos Štabas in: http://www.partizanai.org/failai/html/tigro-rinktine.htm#11.

[17] *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 9, l. 75.

[18] Tauro apygardos vado Jono Aleščiko-Rymanto įsakymas Nr. 15, 1948-07-03, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 14, l. 109.

[19] Tauro apygardos vado Antano Baltūsio-Žvejo įsakymas Nr. 27, 1946-09-01, in: *LYA*, f. K-1, ap. 58, 44618/3, t. 14, l. 15.

buitinis smurtas čia buvo gana paplitęs reiškinys, nors tuo metu, kaip liudija moterys, ir buvo laikytas „tik šeimos reikalu“, raginant „neskalbti apatinių viešai“[20].

Toks nusistatymas buvo ir bendros sovietinės ideologijos nulemtos kultūros slėpti neigiamus reiškinius padarinys. Ideologizuotame viešajame kalbėjime po sovietinės okupacijos buvo pamažu įtvirtintas marksistinis „visuomenės be nusikaltimo“ vaizdinys. LSSR viešajame diskurse stengtasi demonstruoti daugiausia teigiamas naujienas. Informacija apie nusikaltimus buvo ribojama arba draudžiama[21]. Nors ši sistema bent iš dalies toleravo informaciją apie kai kuriuos nusikaltimus (pavyzdžiui, valstybės turto grobstymą ar spekuliaciją), apie smurtinius nusikaltimus spaudoje ir kitose masinio informavimo priemonėse beveik nekalbėta. Ne išimtis yra ir nusikaltimai, susiję su smurtu prieš moteris. Tad nieko nuostabaus, kad svarbiausiuose sovietinės spaudos šaltiniuose – komunistų partijos oficioze *Tiesa*, *Kauno tiesa*, *Liaudies balsas*, net humoristiniame žurnale *Šluota* – smurto prieš moteris tema nefigūravo[22]. Atrodo, kad nerašė apie šią tikrovę net ir tokie žurnalai kaip *Tarybinė moteris*, nors pastarasis šiame kontekste vertas gilesnio ir išsamesnio tyrėjų dėmesio.

Tiesa, alternatyvia šaltinių grupe, padedančia bent šiek tiek apčiuopti sovietmečio smurto prieš moteris fenomeną, galime laikyti pogrindžio spaudą, kurios tikslas buvo, laužant informacinius tabu, informuoti apie sovietinės visuomenės negeroves. Čia pateikiame vieną pavyzdžių – tekstą iš pogrindžio leidinio *Aušra*. Jame, aptariant daugelį kitų sovietmečiu gyvenusių moterų patiriamų negerovių (darbą „dvigubu etatu“ pagrindinėje darbovietėje ir buityje, moterų atsakomybę už namų ūkius, vyrams neprisidedant prie namų ruošos, vyrų girtuokliavimą), užsimenama ir apie tokias problemas, kaip psichologinis vyro smurtas arba tai, ką šiandien laikytume priverstiniu lytiniu santykiavimu, šią smurto rūšį prieš moterį praktikuojant jos sutuoktiniui[23].

Kad smurtas prieš moteris sovietmečiu tikrai egzistavo, galime apčiuopti (nors ir netiesiogiai) iš įvairių sovietmečiu gyvenusių ir savo gyvenamąją epochą aprašiusių asmenų atsiminimų ir dienoraščių. Pavyzdžiui, už antisovietinę veiklą įkalintas kunigas Juozas Zdebskis savo vadinamuosiuose „kalėjimo dienoraščiuose“ užsimena 1971 m. Lukiškių kalėjime buvęs patalpintas į vieną kamerą ir su prievartautojais, ir su smurtaujančiais sutuoktiniais. Vienas kalinys, pasak Zdebskio, jam papasakojęs kraupią merginos užpuolimo ir grupinio išprievartavimo istoriją: kaip trys girti vyrai vidurnaktį pasigavo iš šokių grįžtančią merginą, nusitempė į pastatą ir iššagino: „Ėjo vidurnaktį jie trise. Visi buvo išgėrę. Ji ėjo iš šokių. Įsitraukė į kažkokio namo kūryklą… Vyras 25 ar 26 metų. Turi žmoną, vaikutį“[24]. Pasak Zdebskio, būtent pastarasis jaunas vyras, drauge su juo kalėjęs vienoje kameroje, jam papasakojo savo nusikaltimo istoriją.

Smurtas prieš moteris ir įvairios jo formos fiksuojamos ir sovietmečiu leistoje, teisės srities darbuotojams skirtoje periodikoje, pavyzdžiui, žurnale *Socialistinė teisė*[25]. Bet, nors šis šaltinis ir buvo viešas, žurnalas leistas nedideliu tiražu ir skaitytas tik profesionalų, tad platesnei visuomenei buvo sunkiai pasiekiamas ir todėl nelaikytinas viešojo diskurso dalimi.

Sovietmečiu gyvenusių liudininkų žodžius ir minėtųjų teisinių šaltinių duomenis, kad smurtas prieš moteris sovietinėje sistemoje ne tik egzistavo, bet ir nebuvo jokia retenybė, gali patvirtinti kita svarbi šaltinių grupė – archyviniai dokumentai, pavyzdžiui, registruotų nusikaltimų statistika. Kaip rodo tokių dokumentų duomenys, išprievartavimų ir kitų smurtinių nusikaltimų skaičius sovietinėje Lietuvoje buvo netolygus, bet tokie nusikaltimai skaičiuojami dešimtimis ir šimtais. Pavyzdžiui, 1965 m. LSSR fiksuoti 59 išprievartavimų atvejai, 1966 m. šis skaičius jau buvo kone dvigubai didesnis – 104[26]. 1969 m. fiksuoti 94 išprievartavimai, 1970 m. – 81[27]. Akivaizdi tendencija, kad devintame dešimtmetyje smurtinių seksualinių nusikaltimų prieš moteris daugėja: 1982 m. – 123 išprievartavimai, 1983 m. – 141, 1984 m. – 152[28].

Realybėje šie skaičiai galėjo būti žymiai didesni. Kriminologai tvirtina, kad lytinės prievartos nusikaltimams būdingas itin didelis latentiškumas, nes daugelyje visuomenių dar ir šiandien yra smerkiama auka, o moterys, mėgindamos siekti teisingumo, yra dar kartą traumuojamos pačios teisinės sistemos ir visuomenės. Kaip aiškėja iš interviu su sovietmečiu dirbusiais milicijos pareigūnais ir tokių nusikaltimų aukomis, pareiškimai ne visada būdavo registruojami, o net ir besikreipusios aukos galėjo sulaukti priešiško požiūrio ar net patyčių iš milicijos pareigūnų.

Reikėtų akcentuoti, kad sovietmečiu teisinis mechanizmas, skirtas apsaugoti moterį nuo prievartos, bent jau įstatymų pavidalu, egzistavo. Tam tikros smurto

[20] Iš interviu su Klaipėdoje sovietmečiu gyvenusia ir pradinių klasių mokytoja dirbusia moterimi (g. 1933).

[21] Aleksandras Dobryninas, *Virtuali nusikaltimų tikrovė*, Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 11.

[22] Daugiau žr. Monika Kareniauskaitė, *Crime and Punishment in Lithuanian SSR*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

[23] B. Jankauskienė, „Tikra tarybinė moteris“, in: *Aušra*, 1980, Nr. 21, in: http://www.lkbkronika.lt/index.php/ausra-nr-21/2663-tikra-tarybine-moteris.html.

[24] Juozas Zdebskis, *Gyvenimas mąstymuose. Kunigas tarp vagių: Iš kalėjimo dienoraščių*, Vilnius: Lumen, 1996, p. 15–16, 50.

[25] „Baudžiamosios bylos“, in: *Socialistinė teisė*, 1973, Nr. 2, p. 81.

[26] Lietuvos TSR Vidaus reikalų ministerijos (MVD) Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu ir spekuliacija valdybos dokumentai, in: *LYA*, f. V-100, ap. 1, b. 21, l. 165.

[27] *Ibid.*, ap. 1, b. 25, l. 169.

[28] *Ibid.*, f. V-100, ap. 1, b. 63, l. 215.

prieš moteris formos sovietinėje Lietuvoje kriminalizuotos dar Stalino laikais, pirmosios okupacijos metu. Okupuotos Lietuvos teritorijoje veikusio 1926 m. sovietinės Rusijos baudžiamojo kodekso 153 straipsnyje teigiama, kad „Lytinis santykiavimas, vartojant fizinį smurtą, grasinant, bauginant, arba apgaulės būdu išnaudojant nukentėjusio asmens bejėgišką padėtį (iššaginimas), užtraukia – laisvės atėmimą laikui iki penkerių metų. Jei iššaginimo pasekmė buvo nukentėjusiojo asmens nusižudymas arba buvo iššagintas lytiškai nesubrendęs asmuo, arba nors ir lytiškai subrendęs, bet buvo iššagintas keleto asmenų, užtraukia – laisvės atėmimą laikui iki aštuonerių metų“[29]. Be to, reaguota ir į tam tikras seksualinio priekabiavimo formas – 154 straipsnis draudė „Spyrimą moteries lytiškai santykiauti arba tenkinti lytinę aistrą kitokia forma, darytą asmens, nuo kurio moteris materiališkai arba tarnybiškai buvo priklausoma“. Šis nusikaltimas buvo baudžiamas laisvės atėmimu iki penkerių metų[30]. Po Stalino mirties, 1961 m. priimtame naujame Lietuvos SSR baudžiamajame kodekse daugelis šių apibrėžčių išliko. 118 straipsnyje „Iššaginimas“ šis nusikaltimas baudžiamas laisvės atėmimu nuo trejų iki septynerių metų, grupinis išprievartavimas arba prievarta nepilnametės atžvilgiu – laisvės atėmimu nuo septynerių iki penkiolikos metų su nutrėmimu nuo dvejų iki penkerių metų arba be jo[31]. Bausmė už spaudimą lytiškai santykiauti, jei moteris „materialiai ar tarnybiškai“ priklausoma nuo savo skriaudėjo, taip pat išliko. O štai 119 straipsnis dar kartą akcentavo, kad „prispyrimas moteries lytiškai santykiauti arba kitokia forma tenkinti lytinę aistrą, jeigu tai padarė asmuo, nuo kurio moteris yra materialiai ar tarnybiškai priklausoma, – baudžiamas laisvės atėmimu iki trejų metų“[32].

Taigi atrodytų, kad bent jau seksualinio smurto atveju teisinių normų tikrai pakako, o sovietinė sistema turėjo aktyviai vykdyti taip nusikaltusių asmenų baudžiamąjį persekiojimą ir skatinti lytinio smurto bei smurto prieš moteris prevenciją. Bet praktikoje, kaip jau minėta, tendencijų būta kitokių. Ne vienas atliekamo tyrimo metu apklaustų milicijos darbuotojų buvo linkęs atsakomybę už seksualinius nusikaltimus perkelti aukai (vadinamoji „aukos kaltinimo“[33] paradigma):

> Žinokit, tų tikrų iššaginimų yra, iš tikrųjų būdavo mažai. Merginos eina, baliavoja, važiuoja, pratęsimai, alkoholis liejasi laisvai, per naktis negrįžta, ir po to jau gaunasi iššaginimai. Tų tokių iššaginimų, kad eina mergaitė, ją pagauna, nutempia į krūmus, primuša, išprievartauja, yra ir būdavo palyginus mažai. [...] Aišku, yra tikrai. Bet daugiau kaip pusė merginų pačios sudarė sąlygas, kad jos nukentėjo. O gal ir nelabai nukentėjo.[34]

Kalbant apie smurtą artimoje aplinkoje, ko gero, nieko nuostabaus, kad tokia norma sovietiniuose baudžiamuosiuose kodeksuose neegzistavo. Nors, pasak sovietinėje sistemoje dirbusių pareigūnų, šio smurto atvejai buvo gana paplitęs reiškinys, o tokie atvejai kartais baigdavęsi ir sunkiu kūno sužalojimu ar net nužudymu.

Tačiau ir šiuo atveju pareigūnų požiūris į tokį smurtą pakankamai atsainus. Kalbinti pareigūnai manė, kad sovietinė sistema, nereagavusi į smurtą artimoje aplinkoje taip griežtai, kaip „dabartinė“, buvo adekvatesnė. Jie linkę tokį smurtą traktuoti kaip privatų šeimos reikalą, o ne kriminalinį nusikaltimą: „O dabartinis reagavimas į smurtą irgi yra perdėtas. Perdėtas. Labai formalus požiūris. Aišku, yra kada darbuotojai realiai žiūri į situaciją. Bet žinau atvejų, kuomet tikrai reakcija pareigūnų yra neadekvati“[35].

VIETOJ EPILOGO

Atrodo, kad sovietmečiu gyvenusių Lietuvos moterų smurtinės patirtys vis dar yra nepakankamai įsisavintos, o kartais neigiamos tiek visuomenės, tiek aukų artimųjų, tiek pačių aukų. Tokia situacija ne tik palaiko „aukos kaltinimo“ įpročio ir paradigmos tąsą, bet ir neleidžia iki galo suvokti visų sovietinės sistemos represinių aspektų ir asmeninėms traumoms gyti neleidusios kultūros žalos. Nusikalstami veiksmai ir trauminė moterų patirtis, išstumta ir „išcenzūruota“ iš viešojo diskurso, galiausiai buvo slopinama ir pačių moterų psichikoje (veikiant, žinoma, ir įvairiems psichologinės gynybos mechanizmams). Tad daugiau nei prieš du dešimtmečius nuskambėjęs (beje, ne retorinis, bet mokslinius tyrimus generavęs) psichologės Danutės Gailienės klausimas – „Ką jie mums padarė?“ – dar nėra praradęs savo aktualumo. Gali būti, kad toliau lupant išorinius sovietmečio patirčių ir traumų sluoksnius, atrasime dar daugybę kitų taip giliai sužalotos visuomenės patirtų traumų simptomų. Gera žinia ta, kad įsivardijus traumą, jau galima ieškoti vaistų bei gydymo metodų – ir vieną dieną pasveikti.

[29] *RTFSR Baudžiamasis kodeksas su pakeitimais iki 1940 m. lapkričio 15 d.*, Kaunas, 1941, p. 91.

[30] *Ibid.*

[31] *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, 1961, in: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.20465?jfwid=-fxdp782c, (2019-03-13).

[32] *Ibid.*

[33] Žr., pvz., Edna Erez, „Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview“, in: *Online Journal of Issues in Nursing*, 2002, t. 7, Nr. 1.

[34] Straipsnio autorės 2018 m. atliktas interviu su 1956 m. gimusiu milicijos darbuotoju (vyru).

[35] *Ibid.*

SOVIETINIS APRANGOS KODAS

Moterų drabužių kultūra Sovietų Lietuvoje XX a. septintame aštuntame dešimtmetyje

Indrė Novopašinaitė

Po Johano Rencko režisuoto serialo *Černobylis* (*Chernobyl*) peržiūros veikiausiai daugeliui dar ilgai nepraėjo keistas ir nemalonus jausmas. Ir ne vien dėl pavaizduotos katastrofos. Visa serialo aplinka – balzganos butų sienos, sutrūkinėję, neaiškiais raštais išmarginti puodeliai, suklypusiomis kojomis stalai vis versdavo susigūžti, pasijusti visiškai paskendusiems pilkoje spalvoje. Akylai stebėjau ir drabužius – tokius pusiau maišus, nenusakomos spalvos, vienodo kirpimo sukneles, tik vos besiskiriančias raštais ir sagomis. Apie drabužius, aprangą, sovietmečio madą esu kalbėjusis ne su viena pašnekove, bet tada tikriausiai dar ne iki galo suvokiau, kokią įtaką gali mums padaryti iš pažiūros paprasčiausias audeklo gabalas. Jei visišką blankybę išgyventi gali priversti vos kelios serialo serijos, tai ką tada kalbėti apie realų gyvenimą sovietų valdžios sąlygomis? Žinia, visuotinio stygiaus ir izoliacijos nuo pasaulio sąlygomis daug kas galėjo atrodyti kitaip, ką ir kalbėti apie skirtumus, sąlygojamus gyvenimo anuomet patirties (ne)turėjimo.

Veikiausiai neapsigausime madą pavadinę kasdienybės menu. Meno tikslas dažniausiai yra sukelti vienokias ar kitokias emocijas, lygiai kaip ir mados. Iš pažiūros rūbų vilkėjimas yra kasdienis, rutininis procesas, tai, ką kiekvieną rytą apsivelkame ir vakare nuo savęs nusimetame, sąmoningai ar ne padaro mus dalimi vienos matomiausių kasdienybės dalių, priverčia tapti to kasdienio meno kūrėjais ir dalyviais. Tiesa, gyvenimas sovietmečiu šiuo požiūriu buvo specifinis, madai niekada nebuvo pernelyg palankus. Reikėtų pripažinti, kad madai tipinis sovietinis naratyvas, kai iš nieko būdavo sukuriamas kai kas, o kiekvienas abejotinos vertės daiktas, prietaisas ar filmas tapdavo legendiniu, drabužiams sunkiai pritaikomas. Netgi giliai įtikėjus tokiais virtuviniais pasakojimais, būtų sunku atrasti legendinę sovietinę suknelę. Mados srityje Sovietų Sąjunga Vakarų „nepavijo ir neaplenkė“, o veikiau nuolat atsilikdama prastai nusikopijuodavo.

Vis dėlto tai nereiškia, kad mada sovietmečiu neegzistavo. Išties, atrodytų, nedidelis skirtumas – sovietinė mada ar mada SSRS, tačiau tikrovėje jo būta milžiniško. Tačiau tradicinė mados istorijos prieiga, kai drabužiai ar aksesuarai paprasčiausiai aprašomi, sekama tendencijų kaita, mūsų atveju tampa gana beprasmiška, kadangi tektų paprasčiausiai aprašyti prastesnes vakarietiškas kopijas. Užtat kur kas parankesnė ir perspektyvesnė yra nuostata, kad greta drabužių kaip materialių objektų reikėtų domėtis nematerialiaja puse, t. y. kaip jie (ar mada apskritai) veikia visuomenę ir joje, kaip keičia ir atspindi socialinius ar galios santykius, ką tas pats drabužis simbolizuoja skirtingose grupėse. Kartu tai tampa ir itin svarbiu kanalu bandant suprasti pačią sovietinę visuomenę: ideologinės kontrolės, propagandos pertekliaus, daugiapakopių apribojimų ir privilegijų sąlygomis drabužiai galėjo įgauti visai neįprastų reikšmių. „Būtent nesąmoninga baimė išnykti „minioje“ verčia mus pabrėžti išorę“, – esė *Vilniaus snobai* teigė Sergejus Rapoportas[1], ironiškai narpliojęs ir aprašęs sovietinę bohemišką jaunimo gyvenseną aštuntame dešimtmetyje. Tačiau baimė ištirpti minioje, prarasti tapatybę pirmiausia yra psichologinė būsena, tik vėliau įgaunanti išraišką per drabužius. Taigi kalbėjimas apie rūbus, madą, apsirengimo kultūrą sovietmečiu mums suteikia ir šiek tiek galimybių suvokti vienus sunkiausiai apčiuopiamų kasdienybės elementų – emocijas, tuo metu galvoje besisukusias mintis ir vaizdinius.

Vos tik prabilus apie madą sovietmečiu iškyla nemažai neaiškumų. Juk vienas pagrindinių mados bruožų yra nuolatinis naujovių poreikis ir priklausymas nuo intensyvaus ciklo. Madai naujovių reikia tiesiog, be jokios racionalios priežasties. Taigi kaip įmanoma penkeriems metams suplanuoti tai, ko negali apskaičiuoti? Kaip apskaičiuoti būsimą naujovių troškimą? Situaciją komplikuoja ir tai, kad madoje mes negalime įžvelgti jokio progreso – yra absurdiška teigti ar tikėtis, kad vieno sezono mada bus gražesnė už kitą. Į šį klausimą neatsakė ir sovietų ideologai, o Komunistų partija niekada nepatvirtino jokių taisyklių, susijusių su mada ar dizainu. Taip mada liko pakibusiu, gana erzinančiu dalyku per visą SSRS istoriją. Vienintelės taisyklės, galėjusios daryti įtaką, buvo susijusios su produkcijos reguliavimu,

[1] Sergejus Rapoportas, *Vilniaus snobai*, iš rusų kalbos vertė Rita Kubilienė, Vilnius: Unitas, 1994, p. 6.

vartojimu ar paskirstymu. Kitaip tariant, buvo nustatyta, kiek, o ne kokių kelnių reikia tarybiniam piliečiui. Vis dėlto nuomonė apie madą buvo formuojama. Kaip reiškinys savaime ji beveik niekada nebuvo kvestionuojama, o tik bandoma nustatyti jos formas ar skirtumus, lyginant su kapitalistine mada[2]. Tai iš esmės ir tapo sunkiausia, beveik schizofreniška užduotimi – būti Vakarais, tuo pat metu apsimetant anti-Vakarais.

Tokie ieškojimai pagimdė nemažai nieko nepasakančių, tuščių postulatų ir keistų išvedžiojimų pilnų straipsnių. Antai 1970 m. V. Tolstychas žurnale *Декоративное искусство СССР* bandė paaiškinti, kad socialistinėje visuomenėje mada įgauna visiškai kitokią funkciją nei kapitalistinėje, nes čia žmogaus individualumas yra susiformavęs kitaip – remiantis tikra žmogiška kultūra, kai tuo tarpu kapitalizme individualumas tesąs tariamas. Tolstychas taip ir nepasako, kokią funkciją atlieka sovietinė mada. Užtat surezga painų, matyt, ilgai gludintą išvedžiojimą, su iš anksto aiškia socialistinės mados funkcija – būti antikapitalistine[3]. Glumina ir tai, kiek daug dėmesio skiriama individualumui, turint galvoje, kad ideologiškai svarbus buvo būtent kolektyvizmas.

Neaišku, kiek tokie svarstymai galėjo paliesti visuomenę ir jos požiūrį į madą, tačiau panašu, kad mados politiką SSRS kur kas labiau paveikė vartojimo kultūra. Formuojant ją, kartu buvo formuojamas ir skonis daiktams[4]. Nikita Chruščiovas, nepamiršdamas karo pramonės, vis dėlto nusprendė pasirūpinti ir gyvenimo standartais iškilmingai pažadėdamas, kad vartojimas vienam gyventojui ne tik pasieks JAV lygį, bet ir, žinoma, jį pralenks. Žinoma, vartojimas šiuo atveju turėjo būti irgi kitoks nei Vakaruose, taigi sovietinis. Tam buvo sugalvota veikiau teorinė, nei praktiškai įvykdoma koncepcija. Vartojimas turėjo būti racionalus ir logiškas, drabužiai ar batai turėjo būti perkami atsižvelgiant į oro sąlygas, lytį, amžių ar veiklos pobūdį. Kitaip tariant, utopinėje sovietinėje ateityje, atėjęs į univermagą, pilną įvairiausių drabužių ir batų, asmuo įsigytų (prie komunizmo – už dyką pasiimtų) tik tai, ko jam tikrai reikia, atsikratydamas kaip tuščio žmogiško noro turėti tris skirtingų spalvų paltus vien tam, kad juos galėtų vilkėti priklausomai nuo nuotaikos[5]. Žinoma, tikrovėje viskas įgavo visiškai kitokias formas. Pirma, parduotuvės niekada nebuvo pilnos, net artipilnės drabužių ir batų, o 1970 m. net paprasčiausių apatinių rūbų ir kojinių produkcija nepasiekė numatytų minimalių apimčių[6]. Antra, logiškas ir racionalus pirkimas baigėsi blatu ir nelegalia prekyba.

Atskiro dėmesio vertas bandymas išrasti jau šiek tiek aptartą antivakarietišką, t. y. sovietinę madą, kai teorinėje plotmėje pateikti išvedžiojimai pasirodė sunkiai pritaikomi realybėje. Bene didžiausia problema ieškant autentiškos sovietinės mados yra ta, kad itin sunku atsekti, kas, kada ir ką sukūrė. Vakarų mada buvo paremta mados namų tinklu, kiekvieni jų turėjo išskirtinį braižą, tad mums nėra itin sunku nustatyti riboženklius, kada ir koks drabužių fasonas buvo pristatytas. Tuo metu panašiausias mados namų atitikmuo SSRS buvo modelių namai, kuriuose kūrė skirtingi modeliuotojai, o visi fasonai buvo pristatomi kaip namų produktas, o ne kaip atskiro modeliuotojo darbo vaisius (tik nedidelėmis raidėmis prie kiekvieno fasono buvo pažymimas modeliuotojo vardas ir pavardė). Tačiau netgi ne čia glūdi pagrindinė problema. Aštuntame dešimtmetyje modelių namuose dirbusi ir paaugliams drabužius kūrusi Eglė Kvintienė teigė, kad kiekvieno drabužio gamybą turėjo sudaryti lygiai 7 operacijos, apimant netgi sagų prisiuvimą. Natūralu, kad tokia reglamentacija užkirto kelią įmantresnių fasonų kūrimui, ką jau kalbėti apie siuvinėtus drabužių modelius. Buvusi modelių namų darbuotoja pažymėjo, kad darbas ten neapsiėjo ir be tradicinių kasdienybės momentų – dirbdavo ir nekompetentingi asmenys, dažnai kažkieno giminaičiai ar artimieji, o modelis kartais tiesiog likdavęs nepatvirtintas, nes, pasak pašnekovės, kokia vietinė „ministrė“ nemėgdavusi žalios spalvos. Be to, kol modelis būdavo imamas masiškai siūti, jis likdavo tiek supaprastintas, kad net nebebūdavo panašus į pradinį variantą, o laiko praeidavo tiek, kad jis būdavo išėjęs ir iš mados[7].

Taigi panašu, kad jeigu originalesni drabužių fasonai ir būdavo sukuriami, jie paprasčiausiai nepasiekdavo dienos šviesos ir juo labiau – parduotuvių lentynų. Tačiau Vilniaus modelių namai rūbus kūrė ne tik masinei gamybai. Nedidelės drabužių kolekcijos buvo pardavinėjamos ir jų ateljė bei atvaizduojamos žurnale *Banga*, kur buvo demonstruojami kur kas įmantresni fasonai. Taip žurnalas mums tampa puikiu įrankiu paieškoti sovietinės, antivakarietiškos mados, ar atvirkščiai – pamatyti, kaip glaudžiai su Vakarais iš tiesų ji buvo susijusi. Čia įdomių įžvalgų pateikia sovietinę mados fotografiją tyrinėjusi Olga Annanurova. Pasak jos, dažnai sovietinėje mados fotografijoje matomi drabužiai vizualiai gali beveik nesiskirti nuo Vakarų, ypač aštuntame

[2] Jukka Gronow, Sergey Zhuravlev, *Fashion Meets Socialism Fashion Industry in the Soviet Union after the Second World War*, Helsinki: SKS, 2016, p. 12–25.

[3] *Ibid.*, p. 225.

[4] Olga Gurova, „Ideology of Consumption in the Soviet Union: From Asceticism to the Legitimating of Consumer Goods“, in: *Anthropology of East Europe Review*, 2006, t. 24, Nr. 2, p. 91–98, in: https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/237, (2019-01-17).

[5] Susan E. Reid, „Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union under Khrushchev“, in: *Slavic Review*, 2002, t. 61, Nr. 2, p. 211–252, in: https://www.jstor.org/stable/2697116?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents, (2019-01-30).

[6] Jukka Gronow, Sergey Zhuravlev, *op. cit.*, p. 21.

[7] Interviu su Egle Kvintiene, 2019-02-19, in: Autorės archyvas.

dešimtmetyje, tačiau tai, kad fotografija buvo daryta SSRS, labiausiai demaskuoja modelių pozos nuotraukose[8]. Iš esmės tai tiesa. Tyrinėjant *Bangą*, o ypač ją lyginant su vakarietiškais *Vogue* ar *Harper's BAZAAR*, ryškiausias skirtumas yra ne patys drabužių fasonai, bet tai, kaip nufotografuoti modeliai. Šiuo požiūriu *Bangą*

Tipinės sovietinės suknelės, dominavusios žurnale *Banga*. 1976–1977. Iš žurnalo *Banga*

netgi sunku pavadinti mados žurnalu, nes tai veikiau drabužių katalogas su gana statiškomis, sustingusiomis pozuotojomis.

Žurnalas pasirodydavo tik kartą per metus, o kartais netgi per dvejus, tad turėjo aprėpti kelių sezonų madas, pradedant pavasarinėmis suknelėmis, baigiant žieminiais paltais. Nepaisant to, beveik kiekviename *Bangos* numeryje septintame ir aštuntame dešimtmetyje galime rasti siūlomą vis tą patį suknelių fasoną. Pradedant pirmaisiais leidybos metais, 1962 m., baigiant, pavyzdžiui, 1976–1977 m. numeriu siūlomos vidutinio ilgio suknelės, dažniausiai suveržtos dirželiu. Bėgant metams fasonas, panašu, nepakito, tik kartais būdavo pridedamos apykaklės, kisdavo rankovių ilgis ir suknelių raštai. Tokios suknelės, iš esmės kiekvieno *Bangos* žurnalo pagrindas, skirtos darbui, apibūdinamos kaip paprastos ir klasikinės. Panašaus pobūdžio suknelės, žinoma, būdavo pristatomos ir Vakaruose. Tiesa, klasikinėmis jos dažniausiai vadinamos nebuvo. Veikiausiai vienas akivaizdžiausių fasonų, nukopijuotų iš Vakarų, yra *Chanel* kostiumėlis. Kostiumėlio dizainą bandyta nukopijuoti ne kartą, tiesa, paisant sovietinio kanono, t. y. kur kas paprasčiau ir nuosaikiau. Originalus *Chanel* kostiumėlis buvo pasiūtas iš tvido, dažnai languoto, kas matoma ir sovietinėje versijoje. Žinia, dingo ekstravagantiškumo teikę aksesuarai – masyvūs perlų karoliai, segės, grandinėlės ir iš kitokio rašto medžiagos pasiūti švarkų atvartai. Vietoj to buvo pridėtos oranžinės skarelės[9]. 1974–1975 m. *Bangos* numeryje netgi nevengiama pripažinti, kad žurnale demonstruojami „Šanel" tipo kostiumėliai. Kostiumėlis apibūdinamas tradiciniais epitetais – praktiškas ir universalus, o svarbiausia, tinka įvairaus amžiaus moterims[10].

Bangai itin sunkiai sekėsi susitvarkyti su mini sijonėlių mada. Taip, žurnale kartais pasirodydavo nuosaikesnių mini stiliaus sijonėlių. Daug apie požiūrį į mini stilių pasako įvadiniai straipsniai, rašyti Vilniaus modelių namų vyriausiojo meno vadovo Michailo Radutos. 1969 m. straipsnyje teigiama: „vyravo „mini" ilgis. Nors pastarasis buvo labai populiarus, tačiau dabar jis skiriamas tik jaunoms 16–17 metų merginoms bei kurortiniams drabužiams. Šiandien gyvenimo tempai ir ritmai Vakaruose propaguoja naują madą – „maksi". Mums šis pasiūlymas nepriimtinas. Tokie drabužiai nepatogūs ir nepraktiški. Mes siūlome moterims normalaus ilgio drabužius"[11]. Ši trumpa ištrauka mums nemažai pasako ne tik apie „mini" sijonėlius, bet ir apskritai apie požiūrio į madą formavimą. Pirma, nors teigiama, kad „mini" buvo labai populiarus, ankstesniuose žurnalo numeriuose mes to nepamatytume. Iš esmės tai tuščias teiginys, kadangi daug „mini" modelių paprasčiausiai nebuvo siūloma. Tačiau kartu tai ir gana gudrus žingsnis: kur kas saugiau rašyti, nei demonstruoti. Antra, mini sijonas labai sumaniai nustumiamas iš esmės dar nesubrendusioms, o gal ir nelabai susipratusioms paauglėms, o dar geriau – atostogoms ir kurortams, t. y. paplūdimio stiliui, kur apnuoginančių rūbų ir taip neišvengiama. Taip mini sijonų implikuojamą seksualumą bandoma neutralizuoti, jų paskirtį infantilizuojant ir specializuojant – jų pagrindinė pa-

[8] Olga Annanurova, „(Im)possible to Try: Notes on Soviet Fashion Photography", in: *Fashion Theory*, 2018, t. 22, Nr. 2, p. 187–198, in: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2018.1417812, (2019-01-03).

[9] *Banga*, 1972, p. 16.

[10] *Banga*, 1974–1975, p. 2.

[11] *Banga*, 1969, [s.p.].

skirtis tampa ne seksualumo demonstravimas, o patogumas karščio sąlygomis. Trečia, kaip tik dėl to ir atmetamas „maksi“ sijonas, nes jis nepatogus. Iš esmės „maksi“ mada tuo metu buvo dar visai nauja, tad nenuostabu, kad ji taip karštligiškai pliekiama. Vėliau, 1976–1977 m., kai „maksi“ ilgis nebebus tokia naujovė, ją priims ir pati *Banga*[12], demonstruodama panašaus tipo sukneles kaip *American Vogue* 1975 m.[13]

Apskritai *Bangos* vedamieji verti atskiros analizės. Pavyzdžiui, 1974–1975 m. straipsnis pradedamas žo-

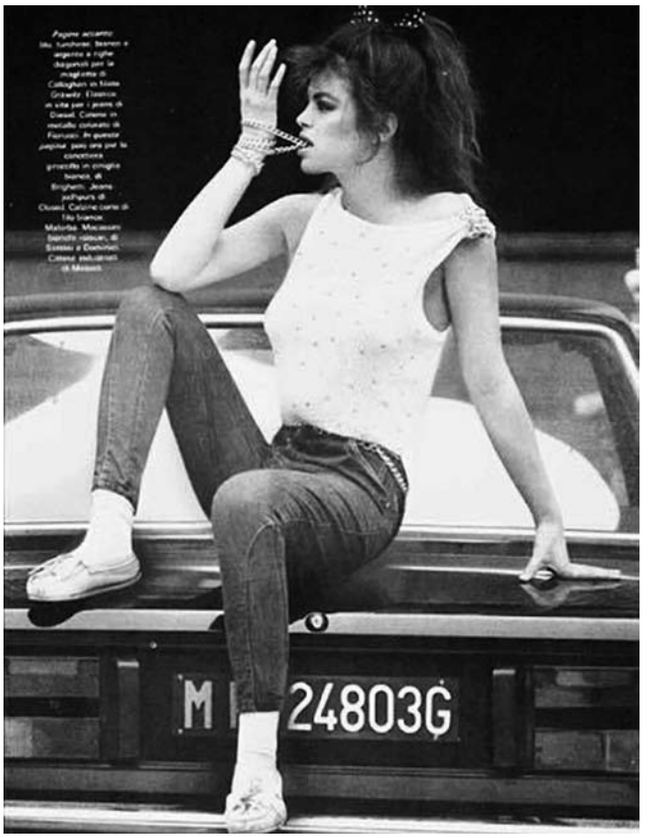

Kasdienis ansamblis. 1980. Iš *Vogue Italia*

džiais: „Nauja mada... Vieni ją sutinka su džiaugsmu, kiti smerkia, o treti žiūri į ją atsargiai“. Jau pirmajame sakinyje sutalpinami du gana neigiamų konotacijų epitetai, t. y. „smerkia“ ir „atsargiai“. Toliau tęsiama: „Laimė, mada iš pagrindų keičiasi ne taip jau ir dažnai. Mada, arba tam tikras drabužių stilius, laikosi 5, o kai kada ir 10 metų“. Tai, žinoma, gana ginčytinas teiginys, nes mada gali pakisti ir per metus. 10 metų mada laikosi tik *Bangos* puslapiuose. Vėliau apibūdinama tai, kas bus madinga šį sezoną. Iš esmės kiekvienas sezonas apibūdinamas beveik taip pat: „Šiandien vienodai madingi tebėra du stiliai: elegantiškas moteriškas [...] ir sportinis jaunatviškas stilius“. Šiame sakinyje sutelpa visa mados samprata sovietmečiu – elegantiškas arba sportiškas, o kartu tai atitinka ir du priimtiniausius moters vaidmenis sovietinėje visuomenėje. Elegantiška – tai tipiška patriarchalinės visuomenės moteris, graži, bet santūri, įrėminta aiškių normų, švelniai emancipuota, bet nemaištaujanti prieš vyrą. Tuo metu sportiška – dažniausiai jaunuolė, labai santūriai seksualizuota bei fiziškai sveika ir aktyvi. Dar galime pridurti, kad mada gali būti normali (nes yra normalių ir nenormalių ilgių), paprasta, patogi ir praktiška[14].

Atskiras karas buvo pradėtas vykdyti ir prieš moteriškas kelnes. 1962 m. *Bangos* numeryje galime rasti svarstymų, kad „būtų ir keista, ir baugu, jeigu šioje kovoje moterys turėtų tikslą panašėti į vyrus“[15]. Tuo metu 1964 m. *Vogue Italia* spalio numeryje galime rasti iš esmės absoliučiai priešingą straipsnį „Lo chic dei pantaloni“. Straipsnyje kalbama apie galimybės laisvai judėti džiaugsmą ir svarbą moderniai moteriai[16]. Vis dėlto laikui bėgant *Banga* kelnes po truputį įsileido. Tiesa, nors vėliau ji pateikdavo nemažai fasonų su kelnių ansambliu, 1980 m. siūlydama kasdienę aprangą, pasirinko rusvo „midi“ sijono ir palaidinukės derinį, ant kurių dar dėvima ir liemenė[17]. Tuo pat metu *Vogue Italia* kasdienei aprangai siūlomi aptempti, patogūs džinsai ir berankovė palaidinukė[18]. Nors *Banga* ir siūlydavo įvairių kostiumėlių moterims, dažniausiai švarką derindavo prie sijono. Čia beveik nematome ir džinsų (veikiausiai todėl, kad nebūtų erzinama visuomenė, kuriai priėjimas prie jų buvo ir taip itin komplikuotas), išskyrus keletą atvejų, taip pat ignoruojama ir palaidinė aukščiau bambos, kuri jau 1965 m. pasirodė *Vogue UK*[19]. Įdomu, kad beveik kiekvienais metais *Bangoje* galime rasti labai spalvingą, kone futuristinį ansamblį, beveik primenantį Vakarus, tačiau likusieji ansambliai ir žurnalo puslapiai gana niūrūs, demonstruojantys mažai pakitusius fasonus. Susidaro įspūdis, kad taip tarsi atiduodama duoklė skaitytojui, sudaroma mados laisvės regimybė, tačiau vėliau vėl grįžtama į niūrius kasdienybės ansamblius.

Vis dėlto moterų kasdienybėje didžiausia problema buvo ne pakankamai mažas mini sijonėlių demonstravimas *Bangoje*, o drabužių trūkumas ir skurdus asortimentas parduotuvėse. Itin įdomu panagrinėti retoriką, kaip atsakinėjama į klausimus apie parduotuvių pasiūlą interviu su sovietmečiu gyvenusiomis moterimis. Dažniausiai paprasčiausiai neturima ką pasakyti arba tiesiog teigiama neatsimenant, kas parduotuvėse išvis buvo perkama. Jeigu ir įvardijama, tai dažniausiai mi-

[12] *Banga*, 1976–1977, p. 27.
[13] *American Vogue*, 1975, Nr. 12, p. 150.
[14] *Banga*, 1974–1975, p. 7.
[15] *Banga*, 1962, [s.p.].
[16] *Vogue Italia*, 1964, Nr. 10, p. 82–83.
[17] *Banga*, 1980, p. 22.
[18] *Vogue Italia*, 1980, Nr. 6, p. 139.
[19] *Vogue UK*, 1965, Nr. 4, p. 75.

nimi paltai arba batai, taigi tai, ką sunkiau pasisiūti. Būdvardžiai asortimentui nusakyti – nykuma, varganas ar pilkas. Štai Danutė Skiauterienė pažymėjo, kad parduotuvėse visi modeliai atrodė kaip maišai, taigi netgi jau nusipirktus rūbus vis tiek reikėdavo persiūti[20]. Tuo metu sovietinė spauda, skirta namų ruošai, tiesiog mirga įvairiausiais patarimais, siūlančiais viską pasisiūti, nusimegzti ar nusinerti, šitaip sumaniai dangstydama kasdienį nepriteklių. Pavyzdžiui, niūraus kolorito, spalvų trūkumo problemą buvo bandoma užglaistyti teigiant, kad pernelyg ryškios spalvos gali atrodyti vulgariai, neskoningai. *Šeimininkės vadove* teigiama, kad pilkos spalvos nereikėtų nuvertinti, nes tai puikus fonas ryškesnėms detalėms, o tuo metu raudona piktnaudžiauti nereikėtų[21]. Panašaus pobūdžio straipsniais pasiekiami netgi du tikslai – propaguojama paprasta, visus suvienodinanti apranga ir racionalizuojamas spalvingų medžiagų trūkumas.

Tuo metu siuvimo ar mezgimo, trumpiau tariant, „pasidaryk pats“ kultūra, buvo itin patogi sfera propaguoti ir sovietinį skonį daiktams bei auklėti visuomenę racionaliai vartoti. Tai gana paradoksalu, nors „pasidaryk pats“ kultūra kyla iš sovietinės sistemos problemų, tačiau pati sistema tai laikė teigiamu ir skatintinu reiškiniu. Šiuo atveju vieninteliu sovietinį žmogų ribojančiu veiksniu tampa ne jo finansinės galimybės ar parduotuvių asortimentas, o jo paties išradingumas[22]. Siūti ar megzti mergaitės buvo mokomos nuo pat mokyklos suolo. Ir ne šiaip siūti: atsivertus sovietmečiu Elenos Binkauskaitės parašytą vadovėlį *Namų ruoša* galime rasti penktokėms skirtą praktinį darbą – pasiūti marškinius, kas nėra pati paprasčiausia užduotis, ypač atsižvelgiant į siuvančiųjų amžių[23]. O ir visos kalbintos pašnekovės teigė eidavusios į atraižų parduotuves: ten būdavo kur kas spalvingesnių audinių, tad iš jų vėliau kažką siūdavosi, „kurpdavosi“. Be kita ko, jų pasakojimuose netrūksta dabar keistai skambančių, tačiau tada gelbėjusių patarimų. Pavyzdžiui, parduotuvėje nusipirktas didžiausio dydžio vyriškas kojines išardyti ir vėliau iš jų megzti megztukus, kadangi kojinių siūlai būdavo labai geros kokybės ir įvairių spalvų ar iškrakmolyti marlę, ją pamerkti į cukraus tirpalą ir laikyti tris dienas. Po trijų dienų marlė tampa kieta, tad tai tiesiog nuostabi medžiaga pasijoniui, kad jis atrodytų labiau pūstas. Vienintelė problema, kad cukrus būdavo nevalytas, todėl gelsvos spalvos, tad ir pasijonio spalva būdavo panaši[24].

Rūta Žiliukaitė pastebėjo dar vieną, mums itin svarbią vėlyvuoju sovietmečiu išryškėjusią tendenciją – tam tikrą visuomenės „suburžuazėjimą“, t. y. vis didėjantį žmonių norą vartoti, pirkti ir turėti daugiau, tačiau dažniausiai tai prasilenkė su jų materialine tikrove[25]. Tokia situacija iš esmės buvo tobula terpė vystytis nelegaliai prekybai ir, žinoma, blato ryšiams. Aliona Ledeneva pa-

Kasdienis ansamblis. 1980. Iš žurnalo *Banga*

stebėjo du itin mums svarbius blato aspektus: 1) blatas bene labiausiai buvo išplitęs prekybos ir paslaugų sektoriuje, o tai iš esmės paaiškina ir šios srities profesijų populiarumo augimą, ypač aštuntame dešimtmetyje; 2) būtent moterys buvo labiau susidomėjusios gauti prestižinių vartojimo prekių, kaip antai madingų drabužių ar namų apyvokos reikmenų, kadangi ant jų pečių gulė namų ūkio priežiūros našta[26] ar, pasak vienos iš pašne-

[20] Interviu su Danute Skiauteriene, 2019-03-23, in: Autorės archyvas.

[21] O. Žemaitienė, L. Bekinytė, „Moteris ir mada“, in: *Šeimininkės vadovas*, 5-asis pataisytas leidimas, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 179.

[22] Alexey Golubev, Olga Smolyak, „Making selves through making things“, in: *Cahiers du monde russe*, 2013, t. 54, Nr. 3–4, p. 519–554, in: http:// journals.openedition.org/monderusse/7964, (2019-03-21).

[23] Elena Binkauskaitė, *Namų ruoša: Vadovėlis aštuonmetei ir vidurinei mokyklai*, Kaunas: Valstybinė pedagoginės literatūros leidykla, 1962, p. 198.

[24] Interviu su Viktorija Maning, 2019-02-07, in: Autorės archyvas.

[25] Rūta Žiliukaitė, „Blato ryšių Lietuvoje vėlyvuoju sovietmečiu analizė“, in: *Sociologija: Mintis ir veiksmas*, 2014, Nr. 2, p. 255.

[26] Alena V. Ledeneva, *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 120–121.

kovių, „visos buvo labai panašiai apsirengusios – kostiumukai, gintariniai karoliai ir būtinai toks rankinukas, kad višta tilptų“[27], – taigi visada pasiruošusios stoti eilėn prie deficitinių prekių ir turinčios kur jas įsidėti.

Tačiau didžiausią nuostabą kelią iš kitos pusės atsklindantys pasakojimai. Pirma, panašu, kad vos atvežti drabužiai būdavo iškart išsidalijami. Irena Sirvydienė dirbo Vilniaus rajono universalinės parduotuvės gatavų rūbų skyriaus pardavėja. Gana tipiška, kad blatą pašnekovė pirmiausia pastebėjo kitų veikloje, taip nuo savęs naštą lyg ir nusimesdama: atvežus naujų rūbų, būdavo gaunamas „iš pirmininko“ raštelis, kam juos parduoti, o tiems asmenims atvažiavus, jie būdavo vedami į sandėlį rūbų ar batų išsirinkti. Pašnekovės teigimu, į parduotuvės vitrinas patekdavo tik tai, kas likdavo, „kas paprasčiausia“[28]. Antra, netgi turint blatą, ne visada pasisekdavo gauti trokštamų drabužių. Meilė Germanienė, dirbusi Vilniaus centrinės universalinės parduotuvės sandėlio vedėja, pažymėjo, kad tikrai kokybiškų prekių („importinių“ – Vakarų Vokietijos ar Suomijos) apskritai būdavo atvežama itin mažai. Ji pateikia štai tokį pavyzdį: atveža 10 paltų, tada juos išsiskirsto kažkas iš ministerijos (irgi pagal sąrašą), jeigu kažko neišparduodavo čekinės parduotuvės (kur galėdavo apsipirkti tik tie, kurie turėdavo čekių), tuomet jie buvo perduodami parduoti universalinei parduotuvei (dažniausiai senesni modeliai ar nepopuliarūs dydžiai). Atkreipkime dėmesį – į Vilnių, sostinę, Centriniam univermagui atveždavo tik 10 importinių paltų per metus[29], tad, panašu, net ir išsidalinti paprasčiausiai nebūdavo ko.

Mini sijonėlių mados. Apie 1962. Iš Viktorijos Maning asmeninio archyvo

Atrodytų, kad varganas parduotuvių asortimentas, supaprastinti, cenzūruoti fasonai žurnaluose ir uždanga nuo Vakarų daugelį turėjo palaužti, priversti plaukti pasroviui, pamiršti madą kaip sunkiai įgyvendinamą atributą, reikalaujantį pernelyg daug vargo ir pastangų. Nors madai SSRS niekada nebuvo paskelbtas tiesioginis karas, terpė jai vystytis irgi nebuvo palanki. Tačiau Sovietų Lietuvoje, panašu, gatvės kraštovaizdis toli gražu nepriminė *Černobylio* serialo, o mada, išgyvenusi metamorfozę, toliau sėkmingai skverbėsi į kasdienį garderobą. Žinoma, ryškiausiais akcentais gatvės madoje tapdavo iš Vakarų madų perimtos tendencijos. Sovietiniuose žurnaluose Vakarų modeliai, supaprastinti ir prastai nukopijuoti, skaitytojui buvo rodomi jau įvilkti į sovietinius standartus, tačiau gatvės madoje jie reiškėsi kur kas laisviau. Ko gero, įsimintiniausias gatvės mados atributas – mini sijonas, kuris, panašu, buvo nešiojamas masiškai. Interviu davusi Viktorija Maning jau 1962 m. atostogų metu, absoliučiai neatsilikdama nuo Vakarų tendencijų tempo, nuotraukoje stovi su trumpute, taškuota suknele. Išties, kaip pažymėjo viena pašnekovių, sijonėliai buvo tokie trumpi, kad „vos kelnaites dengė“, tačiau itin mėgstami, nes jiems pasisiūti nereikėjo daug medžiagos ar įgūdžių[30].

Gatvės madoje ryškiai jaučiama ir hipių įtaka. Ši stilistika į sovietų Lietuvą pradėjo skverbtis septinto dešimtmečio viduryje – pabaigoje per roko muziką[31]. Pats hipių sąjūdis čia buvo akylai prižiūrimas saugumo, hipiai suvokti kaip ideologiškai žalingi dėl savo politinio abejingumo ar visiško atsiribojimo nuo socialistinės realybės[32]. Sunku nustatyti skaičių jaunuolių, galėjusių priklausyti hipiams – tai galėjo būti nuo kelių iki keliolikos tūkstančių. Aštunto dešimtmečio pabaigoje,

[27] Interviu su Rūta Novopašina, 2019-04-29, in: Autorės archyvas.
[28] Interviu su Irena Sirvydiene, 2019-03-03, in: Autorės archyvas.
[29] Interviu su Meile Germaniene, 2019-03-29, in: Autorės archyvas.
[30] Interviu su Rūta Novopašina.
[31] Arūnas Streikus, „Vakarų kultūrinės įtakos ribojimas Sovietų Lietuvoje 1965–1986 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1 (23), p. 7–23.
[32] Živilė Tamkutonytė, „Hipių judėjimas Lietuvoje sovietmečiu: mada ir/ar pasipriešinimas?“, in: *Lietuvos etnologija*, 2002, Nr. 2 (11), 125–146.

sąjūdžiui išsisėmus, hipius išstūmė pankai[33]. Tuo metu gatvės madoje dažnai buvo perimami hipių stilistikos bruožai. Panašu, kad didesnį įspūdį darė vizualinis jų aprangos momentas, o į idėjinį turinį kartais nė nebuvo gilinamasi. Interviu Kvintienė save ir savo draugų grupę pavadino „pseudohipiais“ teigdama, kad įkvėpta šio judėjimo nešiodavo ilgas, maksi stiliaus sukneles[34]. Tuo metu scenografė Aleksandra Jacovskytė pažymėjo, kad jai darė įspūdį laisvės momentas, jai patiko būtent „laisvė per aprangą“[35].

Stiprią Vakarų madų įtaką matome per tam tikrą daiktų „sudievinimą“. Danutė Dranickienė prisiminė, kad iš Lenkijos atsiveždavo marškinėlių su muzikos grupių pavadinimais, kurie suteikdavo pasitikėjimo savimi, netgi leisdavo pasipuikuoti prieš kitus[36]. Tuo metu labai buvo vertinami ir polietileniniai iš Vakarų atsivežti maišeliai, kurie prilygo beveik aksesuarui, dėl to buvo labai saugomi ir netgi plaunami[37].

Visiems puikiai žinomas pamišimas dėl džinsų, tačiau ne mažiau įdomus ir apskritai kelnių klausimas. Labiausiai stebina vienos pašnekovės pasakojimas – 1968 m. jos, dėvinčios džinsus, dienos metu neįleido į kavinę (neaišku, ar dėl džinsų, ar apskritai dėl kelnių). Kitas panašaus pobūdžio pasakojimas – aštuntame dešimtmetyje prasidėjusi odinių kelnių mada, kurias Maning buvo pasisiuvusi iš dermantino, todėl einant jos šiugždėjo, o dėl šios aprangos detalės ji susilaukė pastabų iš dėstytojo[38]. Neaišku, ar didesnis dirgiklis buvo kelnių medžiagos (džinsas, oda), ar pačios kelnės. Vis dėlto šio dešimtmečio pabaigoje, nepaisant spaudos diskusijų dėl moteriškumo praradimo, fotografijose gatvės mados kelnių pavyzdžių galime išvysti nemažai, o ir moterys interviu teigė, kad kelnės buvo tapusios neatsiejama jų garderobo dalimi.

Įdomu, kad sovietinėje sistemoje esmingai ar iš dalies pakito keletas madai būdingų bruožų. Pirma, sekant gero skonio teoretiku Georgu Simmeliu, dauguma drabužių įgavo didesnę subjektyvią vertę. Madingo rūbo gavimas dažnai reiškė ir moralinę dilemą – blatą, kyšį, pasinaudojimą nelegaliais kanalais. Be to, dažnai drabužis būdavo tiek kartų persiuvamas, perdaromas, kad tapdavo itin unikaliu ir nešiotojui itin svarbiu, „savu“, kokio daugiau niekur negausi[39]. Kaip pavyzdį galime pasitelkti vienos pašnekovės apibūdintą suknelę – ji buvo dar močiutės, tarpukario laikų, dalį suknelės buvo nugraužusios kandys, todėl ji buvo patrumpinta, o vietoj išgraužtų skylučių prisiūtos gėlytės[40]. Galbūt apie šią suknelę moteris pasakojo ne dėl to, kad ji buvo ypač graži ar madinga, o dėl to, kad ji jai daug reiškė asmeniškai.

Antra, sovietinėje sistemoje šiek tiek pakinta ir pati mados cirkuliacija. Moderniose kapitalistinėse visuomenėse naujas mados tendencijas pirmiausia perima aukštesnieji visuomenės sluoksniai, o atsisako tuomet, kai jas perima žemesnieji. Tokia kaita labai natūrali, nes, egzistuojant mados namams, nauji dizainerių su-

Kelnių mados. Apie 1976. Iš Viktorijos Maning asmeninio archyvo

kurti fasonai dažniausiai būna sunkiai įperkami, vėliau juos pradeda siūti masinės produkcijos siuvyklos, modelius dažnai supaprastindamos, kol galiausiai fasonai nugula į užmarštį. Bet kuriuo atveju mados tendencijas diktuoja kas nors „iš viršaus“ – dizaineris, kino žvaigždės, modeliai ar, dabartiniais terminais, influenceriai. Bet sovietinėje sistemoje šios svarstyklės persikreipia – naujovės diktuojamos ne „iš viršaus“, o „iš apačios“. Prielaidų tam esama dviejų: pirma, kaip nurodėme, sovietiniai žurnalai atsilikdavo nuo Vakarų tendencijų, bet tarp jaunimo jos sklisdavo greičiau, nes gatvės ma-

[33] Arūnas Streikus, *op. cit*.
[34] Interviu su Egle Kvintiene.
[35] Interviu su Aleksandra Jacovskyte, 2019-01-29, in: Autorės archyvas.
[36] Interviu su Danute Dranickiene, 2019-04-29, in: Autorės archyvas.
[37] Interviu su Meile Germaniene.
[38] Interviu su Viktorija Maning.
[39] Ekaterina Gerasimova, Sofia Chuikina, *op. cit*., p. 66–67.
[40] Interviu su Viktorija Maning.

doje mini sijoną mes pamatome kur kas anksčiau nei *Bangoje*. Be to, dėl „pasidaryk pats“ kultūros ir deficito, madingą drabužį buvo daug daugiau šansų pasisiūti, nei nusipirkti, o taip fantazija įgauna daugiau persvaros už pinigus.

Išties vienas įdomiausių atradimų kalbant apie madą sovietmečiu yra išskirtinis kai kurių moterų santykis su ja. Ne cenzūruotos nuotraukos *Bangoje* ar skaičiai, kiek kojinių galėdavo nusipirkti vienas gyventojas, apibūdina tuometinę madą, nors negalime nuvertinti ir to. Šiuo atveju reikia grįžti prie pradžių – mada todėl ir egzistuoja, kad vilkėdami tam tikrus drabužius mes jaučiamės vienaip ar kitaip, kitu atveju mes galėtume būti nepriekaištingi sovietiniai vartotojai, kiekvieną dieną vilkėdami taip pat. Žinoma, pažymėtinas ir atminties problemiškumas. Natūralu, kad interviu dalyvių santykis su sovietine patirtimi formavosi jau labiau posovietiniu metu, ir tik tokį santykį mes galime užčiuopti iš dabarties perspektyvos. Dalies pašnekovių retorikoje išryškėjo kartus sarkazmas, panieka ir skausmas, neslepiant, kad sovietinė sistema žalojo žmones. Jacovskytė gyvenimą sovietmečiu apibūdino kaip uždarytą, atskirtą nuo pasaulio, retoriškai klausė, kaip tokiame pasaulyje gyvenant galima jaustis gerai[41]. Kvintienė madą sovietmečiu apibūdino kaip „biednystę“, kai buvo bijoma žmogaus iniciatyvos[42]. Dažnai jaučiamas pusių supriešinimas: Maning, kalbėdama apie savo stilių, prisiminė ir ją smerkusius žmones, kuriuos apibūdino kaip „žmonių kartą, negalėjusią atsisakyti savo didelių skarų ir baisių išklišusių batų. Netekę jėgos ir pilni pagiežos žmonės“[43].

Štai čia ir atsiranda gilesnis ryšys su mada – drabužiai įgauna stiprų emocinį svorį. Išskirtiniausias šio santykio elementas – iš esmės visiškai skirtingi žmonės, suvienyti tos pačios subkultūros, per madą išreiškė panieką sovietinei sistemai. Šį santykį itin tiksliai nusakė Kvintienė: „mes priešinomės tai lygiavai. Ir mes viską darėm. Iš kažkokių senų rūbų siūdavomės kažkokius tai kitus rūbus“. Ji tiksliai neįvardijo, kokiais atributais buvo bandyta išsiskirti, tačiau tiesiog apibūdino pastangą, kuri taikyta ne jai vienai, o „jiems“. Juos vienijo netgi ne tas pats stilius, o jausmas drabužius dėvint – tai tampa lyg tam tikru kultūriniu pasipriešinimu. Žinoma, svarbu suvokti, kad tai galioja toli gražu ne visos visuomenės santykiui su mada, tai veikiau keli išskirtiniai atvejai. Tačiau ir tie keli atvejai leidžia suprasti, kiek daug mes nežinome, atrodytų, apie tokį visiems aiškų reiškinį kaip mada ir kad mums pravartu patirti apie tai kur kas daugiau istorijų.

[41] Interviu su Aleksandra Jacovskyte.
[42] Interviu su Egle Kvintiene.
[43] Interviu su Viktorija Maning.

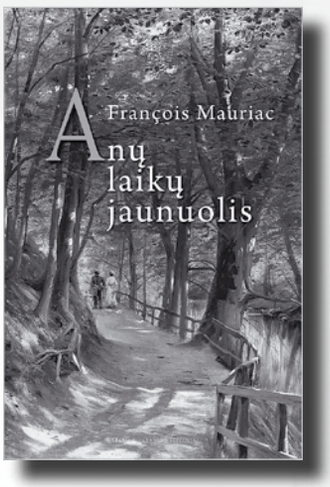

François Mauriacas

ANŲ LAIKŲ JAUNUOLIS

KATALIKŲ PASAULIO LEIDINIAI

François Mauriacas (1885–1970) – XX a. prancūzų klasikas, 1952 m. apdovanotas Nobelio premija. Jo gyvenimo ir kūrybos pagrindas – katalikų tikėjimas. Savo knygose rašytojas vaizduoja aistrų ir nuodėmių slegiamus žmones, kovą tarp blogio ir gėrio, tarp meilės pasauliui ir meilės Dievui. F. Mauriaco kūryba, pasižyminti psichologiniu įžvalgumu ir metafiziniu gilumu, nutiesė kelią tokiems rašytojams katalikams kaip anglas Grahamas Greene'as ir vokietis Heinrichas Böllis. Parašęs per dvi dešimtis romanų ir atsidėjęs memuariniams veikalams, 1969 m. F. Mauriacas, būdamas garbaus amžiaus, nustebino literatūros pasaulį išleisdamas jaunatvišką romaną „Anų laikų jaunuolis“ (Un adolescent d'autrefois). Tai paskutinis jo baigtas kūrinys, parašytas išpažinties forma ir turintis autobiografinių motyvų. Perkeldamas į romaną išsaugotus širdyje vaikystės pasaulio vaizdus, garsus, kvapus, F. Mauriacas pasakoja apie Aleno Gažako maištą prieš dogmatišką religingumą, iniciaciją į kūnišką meilę, savojo kelio paieškas. Gležnas, jautrus berniukas, augantis turtingoje aplinkoje, mėgina nutraukti ryšius su jam primestu likimu ir ištrūkti iš motinos globos. Po skausmingų išmėginimų keičiasi Aleno požiūris į pasaulį ir jį supančius žmones, jis ryžtasi išvažiuoti į Paryžių ir užkariauti jį tapdamas rašytoju. Tai išskirtinis romanas, sukurtas literatūros meistro, kuris jį rašydamas tebebuvo toks pat jaunas kaip anų laikų jaunuolis.

KAIP MAN ATSITIKO VILNIUS IR KAIP AŠ TAI IŠGYVENAU

Regimantas Dima

Jei jau matuotis su kuo nors savo vilnietiškumu, tai aš galiu pradėti nuo 1944 m. rudens. Tais liūdnais dar vykstančio karo metais Vilniaus geležinkelio stotyje iš pajuodusio traukinio nuo Žemaitijos pusės išlipo mano tėvas. Jam tada buvo trylika ar keturiolika metų, 180 cm ir svėrė kiek daugiau nei 40 kg.

Šaukštas, šakalys ir vėjyje siūbuojanti smilga, jei įsivaizduojate tokio plonumo ištemptą dangun paauglį. Į amatų mokyklą vėjyje siūbuojanti smilga atvažiavo, nes joje žadėjo maitinti ir apgyvendinti bendrabutyje. O vokiečių belaisviai amatų mokykloje išmokytų miestietiškos profesijos.

Gerų šeimų lietuviai į lenkiškai rusišką pokarinį Vilnių nesiveržė. Bet mano tėvui, betėviui, iš vargetų šeimos, iš kito Lietuvos krašto, Vilnius buvo kaip Pauliui Širviui – pasakų miestas. Maistas, stogas virš galvos, geri mokytojai. Tiesa, dėl ypatingo liesumo ir lenkų kalbos nemokėjimo tėvas slinkdavo vakarais pro Vilniaus griuvėsius su peiliu kišenėje. Taip buvo lengviau išsiaiškinti vakarines gatvių problemas, nes muštis nepajėgė – tiesiog buvo per mažai mėsos ant kaulų. Bet net ir su lenkais sutardavo.

Malkų turguje, kur dabar skveras Naugarduko ir Pylimo gatvių kampe, lenkės šaukdavo:

– Plocki ziemnačiane, goroncy!

Šitą lenkišką frazę su kitais amatų mokyklos lietuviais tėvas išmoko pirmą. Ir nėra pasaulyje skanesnio maisto nei tie *vilensk*i bulviniai blynai 1944 m. rudenį ir 1945 m. žiemą – ilgus metus tvirtino tėvas. Tuos bulvinius blynus Malkų turguje per savo aštuoniasdešimtąjį gimtadienį prisiminė, kai jau kiti atsiminimai buvo nuskendę Alzheimerio verpetuose.

Mama irgi panašiai atvažiavo. Po dešimties metų. Per pirmąją mokyklinę ekskursiją sunkvežimio kėbule, sėdint ant skersai padėtų lentų, pradardėjus 100 kilometrų, žiūrint nuo kalvų, didžiuliame slėnyje sušvito Vilniaus bokštai, lyg stebuklingo būsimojo gyvenimo aušra. Žinote, jauniems taip atsitinka. Jie pamato ryškiau.

Ir po tos ekskursijos į stebuklingąjį miestą krito iš rankų kauptukas, ravint ilgas, iki pat horizonto linijos burokų eiles Šiaudinių kolūkyje. Mama nepajėgė išdirbti kolūkinės darbadienio normos. Žlugo ir koksagyzo pūkų surinkimo planas, ir visi kiti kolūkio brigadininkų planai.

Tiesiog baigėsi gyvenimas kaime.

Prasidėjo Vilniuje.

Taip aš atsiradau Vilniuje. Atsiradau 1961 m., kai progresas mieste progresavo dar nešuoliuoto ilgio šuoliais. Į mūsų namą prie Dzeržinskio turgaus pažadėjo nutiesti telefono liniją. Tik namo vyrams reikėjo iškasti tranšėją telefono kabeliui.

Dzeržinskio (arba Kalvarijų) turgus Vilniuje – tai atskiro tyrinėjimo verta vieta. Ir tada – sovietiniais laikais, ir dabar tas turgus panašus į angą, pro kurią galima patekti į kitą laikmetį. Tokia laiko ir geografijos mašina.

Anų laikų stebuklai – tai arbūzų iškrovimo operacijos. Vyrai didelėmis nosimis ir didelėmis kepurėmis mėtydavo arbūzus iš ilgų sunkvežimių kaip Gruzijos futbolo vartininkų čempionai. Arba štai kilnojamieji žvėrynai. Jie stovėdavo prie turgaus kaip stilistiniai atitikmenys. Ten naktimis stūgaudavo liūtai, ir visiškai standartinių R. Čarno gatvės blokinių namų kiemuose-šuliniuose ilgai aidėdavo ilgesingas afrikietiškas riaumojimas. O dvi hipopotamo akys iki šiol man yra liūdnumo etalonas: iš vandens išlindę periskopai ir jo paties riebiai pridrėbtų šūdų masė kilnojamajame baseine.

Turguje vykdavo labai nesocialistinė prekyba, visiškai kitoniškos ekonomikos langas: per Kaziuką – žmonių rankų dirbiniais, Kovo aštuntąją – tulpėmis ir gvazdikais, o raugintais kopūstais bačkose – iki pražystant alyvoms.

Taigi po kelių savaičių, kai aš gimiau prie to žymiojo turgaus, Gagarinas išlėkė į kosmosą. Kaip šampano kamštis. Ir dėl šitų progreso šuolių tėvai net nerado laiko sugalvoti man vardo.

Tik nurimus džiaugsmams parinko, ką ten parinko, pakėlė pirmą pasitaikiusį nuo žemės vardą.

Tapau Regimantu. Dar nė vienam užsieniečiui nepavyko taisyklingai ištarti šio vardo, ir didžioji dalis lietuvių mane vadina Remigijumi. Moderniame XXI a.

padorūs tėvai tokių vardų savo mažyliams nebeduoda.

Po telefono įvedimo gangreit sulaukėme ir televizoriaus, bet tą laiką jau prisimenu – klykdamas iš džiaugsmo bėgau namo žiūrėti multiplikacinių filmų.

Trijų kambarių bute gyveno trys šeimos su vaikais. Moterys, besisukiodamos virtuvėje, trankydavosi užpakaliais ir minkštos moterų kūno dalys staiga tapdavo kietu titnago akmeniu ir metaliniu skeltuvu. Įžiebdavo žiežirbas ir liepsnas. Gesinti liepsnų ateidavo vyrai. Padėdavo ant stalo šachmatų figūras ir dar kai ką slapčia šalia. Aš taip ir neišmokau gerai žaisti šachmatais, nes jie taip taikliai statydavo jų figūras toje virtuvėje, kad man neliko jokių šansų. Nebent būčiau gimęs Regimantu Kasparovu.

Be vyrų, žmonų, vaikų ir šachmatų mūsų bute dar gyveno tarakonai. Kitiems jie nemalonūs, o mums vaikystėje buvo žaidimų draugai. Tarakonams statėme namus iš kaladėlių, bet šie gyvūnai nemėgo gyventi kaip žmonės ant grindų, todėl įsikabindavo į namelių lubas, ten liūdėdavo ir dvėsdavo. Mirę nukrisdavo ant grindų, jau pagal žmonių tvarką.

Laisvieji tarakonai naktimis, staigiai uždegus šviesą, virtuvėje šiurendavo ant grindų gyvu kilimu. Mums, vaikams, buvo smagu žiūrėti į jų panišką bėgiojimą po grindis. Visiems tarakonams vienu ypu sutilpti į tarakoniškas slėptuves neužtekdavo skylučių. Prispausti šlepete jie maloniai traškėdavo.

Į šachmatinę virtuvę užsukdavo ir lenkas iš dvylikto buto. Lenkas iš vienuolikto buto mūsų dešimto buto vengdavo, nes jo žmona buvo labai graži. Matyt, jis ją labai saugojo nuo kitų vyrų ir pats saugojosi. O lenkas iš dvylikto buto pasakodavo savo tragediją. Jis gimė ir augo Čikagoje, Amerikoje. Po karo jį, pasvirusiomis komunizmo link smegenimis, atviliojo į Vilnių sovietiniai propagandininkai. Čikaginio lenko smegenys atsivertė į vietą po kelių mėnesių, bet atgal į gimtąją Čikagą jam jau nepavyko išsiveržti.

Net aš, mažas, eidavau pasiklausyti griežiančio dantimis prie degtinės butelio lenko, ir net aš, mažas, jau suvokiau, koks durnas ir nelaimingas šitas čikagiškis.

Jų visa šeima griežiančio dantimis, ir vieną dieną gretimame dvylikto buto balkone pamačiau kruvinus žmones, išgirdau klaikius riksmus. Jie rėkė ir kvietė pagalbą. Paskui iš savo balkono mačiau miliciją ir greitąją pagalbą kieme. Kažką uždengtą kruvinomis paklodėmis išnešė, kažką rėkiantį išvežė.

Kai jau buvau užsirašęs į tris bibliotekas ir įjunkęs perskaityti po vieną knygą per dieną, tėvai suprato – bus blogai. Maždaug kaip dabartiniams vaikams su jų išmaniaisiais, todėl išvarė mane į kiemą.

Kieme buvo baisu – vaikai buki ir žaidė kvailus žaidimus. Laimei, atradau futbolą ir visai neblogai jį žaidžiau. Įgavęs meistriškumo pradmenis, jau galėjau vaikščioti po rajoną ir net chuliganai priimdavo žaisti:

– Šitą imam, moka žaisti.

Tuose mačuose, matyt, įgavau ir polinkį regbiui. Nes chuliganai žaisdavo kietai, be ypatingų švelnybių. Turginių chuliganų amžius dėl man nežinomų priežasčių buvo trumpas. Jie dingdavo kalėjimuose arba pasimaudavo ant svetimo peilio tvarkydami reikalus.

Visai neseniai pamačiau prie turgaus Mikrobą iš anų laikų. Aš stovėjau po buvusio savo namo stogeliu. Lietus pylė kaip iš kibiro. Gatve skubėjo du maži žmogeliai. Tuoj turėjo būti uždarytos vyno parduotuvės ir jie keikėsi svarstydami, į kurią skubėti.

Vienas iš jų buvo Mikrobas. Toks nevykęs juokingas žmogeliukas dešrelė – rankos trumputės dešrelės ir kojytės trumputės dešrelės. Nepasolidėjo Mikrobas per 40 metų nė lašo. Gaujose tokie buvo naudojami priekabiavimui. Jį siųsdavo paprašyti kapeikų ar tvarkyti reikalų, kurie nedera rimtiems bachūrams.

Mikrobas toks ir liko, gatvės diplomatas. Jo draugas piktai keikėsi, siuntinėjo Mikrobą į visas puses, jį kankino žiaurus vyno troškulys, o Mikrobas vis siūlė įvairius variantus, o gal ten, o gal iki Žalgirio maksimos, ten yra stipresnio pigaus vyno. Mikrobas dirbo savo diplomatinį variantų ieškojimo darbą.

Bet jie grįžo jau po keturių minučių. Ramūs ir atsipalaidavę. Iki Žalgirio maksimos nėjo, įkalė greitu būdu čia pat, prie gretimos *Drąsiojo Alkoholiko* parduotuvės (*Alko Bravo*, jei jau oficialiai). Abu ėjo švelniai apsikabinę. Na, beveik.

Mikrobas galbūt buvo vienintelis likęs gyventi iš jų visų. Savo gatvine diplomatija ir juokingumu atlaikė visas gyvenimo audras ir išliko plūduriuoti paviršiuje.

Tačiau ne. Iš anos gaujos dar kartą mačiau Baltą. Baltas buvo labai lieknas, bet jo smūgis buvo neįtikėtinai staigus ir verčiantis bet kurį iš kojų. Toks truputį atskirai laikėsi nuo visų kitų.

Baltas kažkaip žaisdamas futbolą sugebėjo manyje įžvelgti intelekto pradmenis ir padovanojo kasetę su Davido Tuchmanovo *Ant mano atminties bangų*. Tai buvo beveik gero roko dainos su labai gerų poetų eilėmis (François Villono, Anos Achmatovos ir Adomo Mickevičiaus). Baltą po daugelio metų irgi buvau matęs prie turgaus. Jis buvo toks pat lieknas, bet jau to ypatingo kalėjiminio liesumo. Kai sėdi ilgai ilgai – ne lieknas, o išdžiūvęs lyg džiovinto obuolio skiltelė.

Apsimetėme, kad vienas kito nepažįstame.

Turgaus spaudos kioskas stovėjo prie viešbučio *Kolūkietis*. Viešbutis, visada pilnas Azijos ir Kaukazo vyrų, kurie atvykdavo turgaus reikalais, dalinosi pastatą su moterų bendrabučiu. Toks įtartinas pastato padalinimas iššaukė tokias kolizijas, kad net sovietiniais laikais

tai buvo prasčiausio lygio vieta. *Kolūkietis* pastatui įtaisė ilgiems dešimtmečiams tokią blogą karmą, kad iki šiol tame pastate nė vienas verslas dar netapo pelningas. Nors bandymų buvo šimtai.

O kitoje spaudos kiosko pusėje buvo *Paukštis*. Ten kepdavo vištas ir pilstydavo alkoholį. Prašmatni vieta su stalais tik stovėti ir be sėdimų vietų. Tačiau vyrai, grįždami po darbų iš savo sigmų ir kuroaparatūrų, *Paukštyje* užstrigdavo ilgam.

Taigi spaudos kioskas. Pirkdavau ten visus sportinius laikraščius ir *Vakarines naujienas*. Ar galite įsivaizduoti – dėl *Vakarinių naujienų* net stovėdavo ilga eilė. Nors eilės anais laikais stovėdavo visur. Jei reikėtų pasakyti vieną pagrindinę Sovietų Sąjungos ypatybę – tai eilės.

Kartą tame kioske visai netyčia nusipirkau storą žurnalą *Pergalė*. Ir bum – Jorge Luiso Borgeso „Babelio biblioteka“. Ir prasidėjo.

Ūmai Žemės planetoje išdygo keli pasauliai. Vienas – mūsų realusis, toks nelabai, bet ką mes žinojom. Palyginti buvo sunku. Antrasis pasaulis – už traškančių radijo balsų, bet tie traškantys ir vos girdimi balsai buvo už geležinės uždangos. Labai realiu tą antrąjį pasaulį taip pat negalėjai pavadinti – jis egzistavo tik radijo bangose.

Ir trečiasis pasaulis – Babelio biblioteka. Aš jau buvau įtaręs, kad bibliotekos gerai, jos įvairios. Štai respublikinėje bibliotekoje patekau į *mandelštamščinos* ratus: prie kiekvieno dar neužspecfondinto Osipo Mandelštamo eilėraščio kokio Kazachstano literatūrinio žurnalo kampe buvo nežinomo mandelštamininko pieštuku parašyta, kur dar paprastam skaitytojui, ne specfondiniam, rasti jo tekstų.

Šitas trečias Babelio bibliotekos pasaulis jau buvo be ribų. Be sienų ir be geležinių uždangų.

Po Babelio kaip iš dangaus siųstas nukrito Jaunimo teatras. Gaila, jis buvo toli, Senamiestyje. Bet vis tiek buvo verta ten važiuoti gavus bilietus. Taip, kiek pamenu, nusipirkti bilietų į Jaunimo teatrą nebuvo įmanoma, kažkokie neįsivaizduojami stovėjimai per naktis prie bilietų kasų. Galėjai tik gauti. Gauti – specialus sovietinis terminas, tingiu aiškinti, jei nežinote. Na, mūsų šeima spekuliuodavo tulpėmis turguje, balansavome

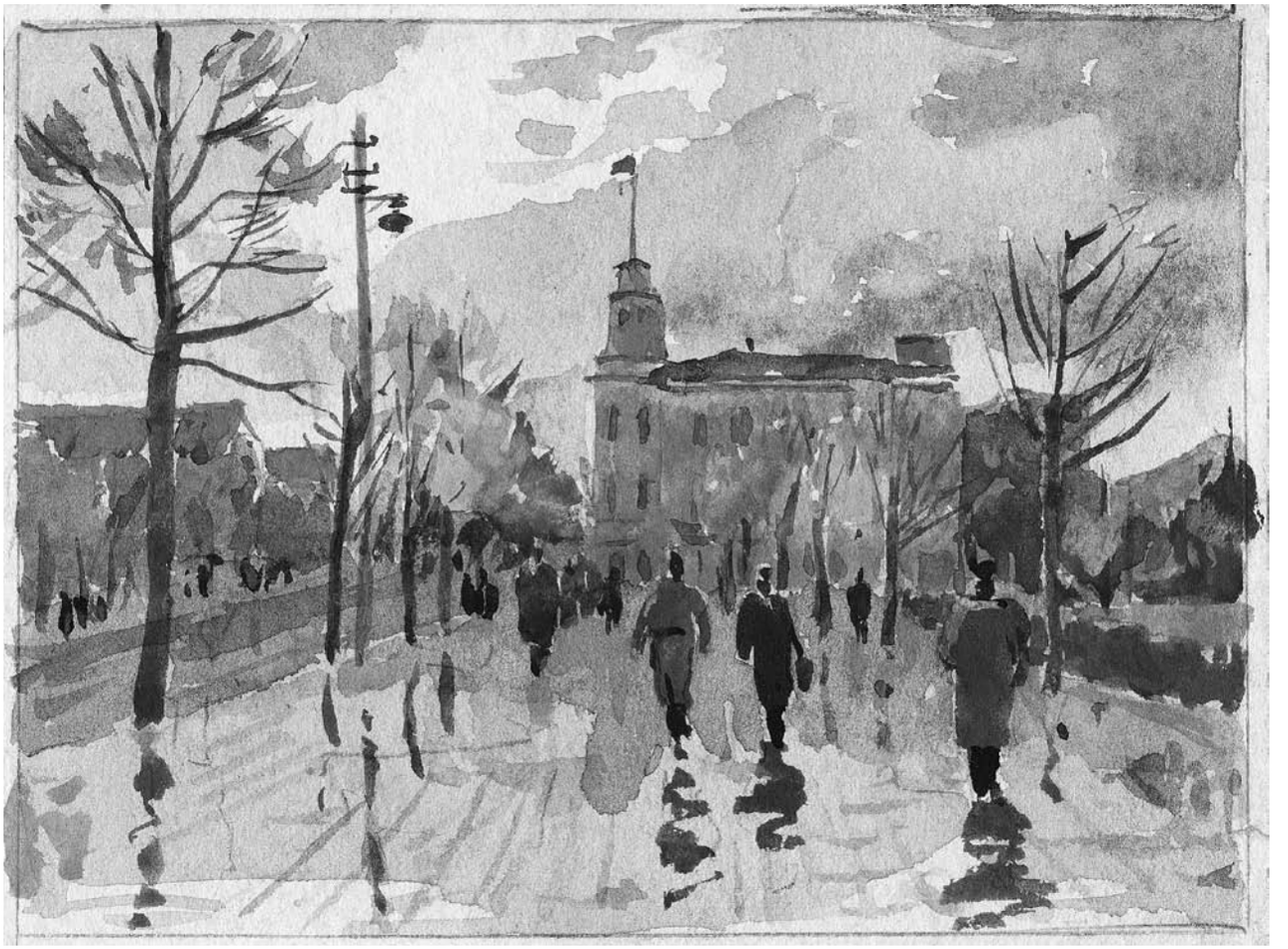

Ivanas Medvedevas. Projektas atvirukui Vilniaus tema. 1957. Popierius, guašas. LDM

ant plonos socializmo ir privačios iniciatyvos ribos. Todėl gaudavome įvairių deficitų.

Jaunimo teatras savo jėga prilygo Babelio bibliotekai ir Gulago archipelagui. Tame teatre mačiau Kostą Smoriginą su rafinuoto cukraus gabaliukais *Kvadrate*, Vidą Petkevičių spektaklyje *Pirosmani, Pirosmani*, Marilyn Monroe vyrą Normaną Mailerį ir Alleną Ginsbergą, bytniką, kurio eilėraštį, kaip jis sėdi su Jacku Kerouacu saulėgrąžos šešėlyje, mokėjau ir angliškai, ir rusiškai. Vilniaus stebuklai, kitaip nepavadintum to teatro. Ginsbergas – tik per dvi eiles nuo manęs, išsižiojusio paauglio.

Paminėjau Aleksandro Solženicyno *Gulago archipelagą*. Tai buvo dar viena Vilniaus magija – vienos nakties knygos.

Mokėjau tylėti, kai reikia. Tai buvo visų normalių sovietinių žmonių puikiai išugdytas ir išsiugdytas gebėjimas. Ir todėl man draugeliai vienai nakčiai duodavo perskaityti baisias savo kokybe, peršviestas, su nugriuvusiomis žemyn eilutėmis knygas. Vienos nakties knygose sovietų valdžia lyg blogas boksininkas praleisdavo nokautus vieną po kito. Nors ir taip per televizorių rodomo jau gyvo mumifikuoto Leonido Iljičiaus dikcija keldavo teisėtas abejones tokia marazmatine valdžia. Bet vienos nakties knygos – lyg šakėmis pakeli žemės gabalą, išpurtai piktžoles. Meti piktžoles velniop. Lieka švarus juodžemis. Sodink, ką širdis geidžia. Išaugs bet kas.

Autobusas Nr. 10 (dar važinėja) ir troleibusas Nr. 5 (jau pradingęs naujųjų miesto šeimininkų naguose) veždavo į Senamiestį. Ten jau galėjai visiškai prapulti. Bažnyčių bokštai, į kuriuos mes būtinai užsikardavome pastoliais (kai restauruodavo) pažiūrėti į miestą kitaip, nuo dangaus pusės. Ateizmo muziejaus (dabar jau ne taip romantiškai vadinamos bažnyčios – Šv. Kazimiero) bokštas buvo tinkamiausias laipioti. Tik visiškai ideologiškai aklas galėjo šioje Senamiesčio širdyje lyg Babelio zikuratas pūpsančioje bažnyčioje įžvelgti ką nors kita nei Dievo namus.

Taigi Ateizmo muziejaus pastoliai buvo labai patogūs. Pačiame miesto viduryje. Bokštas aukštas aukštas. Ir ten – su draugeliu pasiėmę vyno butelį – mes, maskatuodami kojomis nuo pastolių krašto ir galvodami, koks bus mūsų gyvenimas, pajausdavome girtai minkštą švelnumą gatvelių ir čerpinių stogų labirintui apačioje – miestui. Mums, jauniems, visiškai naują jausmą. Bet mūsų švelnumas miestui nebuvo naujas, – dabar nuo metų kalno galiu tai patvirtinti, – mes tik kartojome buvusį kitų žmonių švelnumą šiam miestui.

Lyg būtume atidardėję iš Vyžuonų sunkvežimyje ar išlipę iš pajuodusio karo laikų traukinio į miestą, kur gausime pastogę, maistą ir miestietišką profesiją.

Nieko daugiau negalėjai prifantazuoti. Tik pajausti nuo vieno miesto bokšto tą patį, ką jam jautė mama, tėvas ir gal net Józefas Piłsudskis, Jurgis Kunčinas, Andrius Tovianskis ar Romainas Gary – visi tie amžinieji Vilniaus šunsnukiai ir svajotojai.

Todėl sakau: o kas aš toks, kad sugebėčiau rimtai parašyti apie tokį miestą.

Parašiau, kaip buvo – kaip gimstama ir kaip išgyvenama tik mažoje Vilniaus dalelėje prie Kalvarijų (Dzeržinkės) turgaus.

Mano akmenėlis į didžiąją Miesto mozaiką.

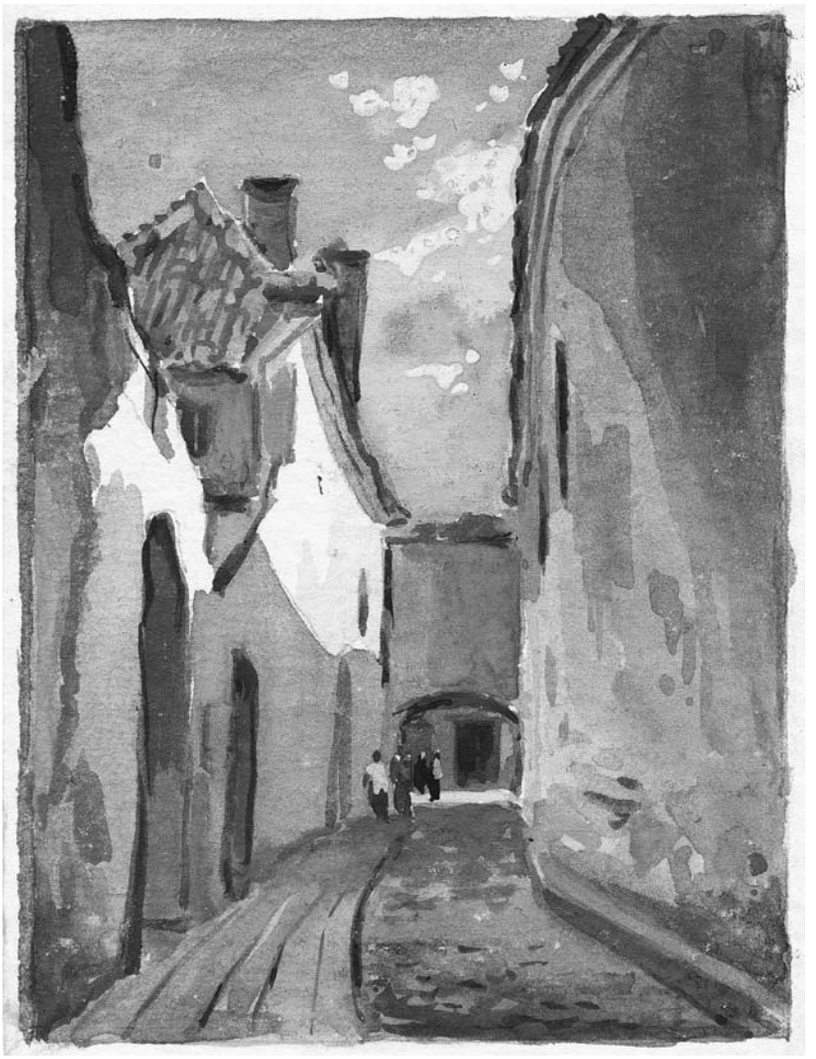

Ivanas Medvedevas. Projektas atvirukui Vilniaus tema. 1957. Popierius, guašas. LDM

MEDITACIJOS ATOSTOGŲ LAIKUI

Joseph Ratzinger

LEISTIS Į PAIEŠKAS

Vienas nuostabiųjų mūsų šiuolaikinės civilizacijos aspektų yra joje pakartotinai pasirodantis nomadiškasis elementas: kiekvieną savaitgalį ištisos automobilių kolonos pajuda iš miestų, ir tik tam, kad sekmadienio vakarą beviltiškai užkimštais keliais sugrįžtų į išeities tašką. Prasidėjus atostogoms, šis reiškinys tampa tikra masine migracija; atrodo, kad visa tauta atsidūrė kelyje. Vadinamosiose aukšto išsivystymo šalyse keliai yra viena dažniausiai žmonių lankomų vietų, o į kelius investuojami pinigai ženklina dvasinę būseną, verčiančią žmones tapti nenuilstančiais klajokliais. Kodėl taip yra?

Aišku, kad žmonės savo namuose ir butuose iš tiesų nesijaučia kaip namuose. Daugelis jų nori ištrūkti iš savo „namų“ kiek įmanoma greičiau ir dažniau. Atrodo, kad namai labiau išreiškia kasdienio gyvenimo kalėjimą negu saugią vietą, kurioje gera būti. Todėl galime manyti, kad šis pabėgimas prie keturių ratų ženklina troškimą nusimesti šiokiadienių pasaulio pančius ir atsiduoti laisvei, atviroms erdvėms, visiškai kitokiai aplinkai, vietai, kur pagaliau galima būti savimi, laisvai ir kūrybiškai. Taigi ši reguliari masinė migracija industrinėje visuomenėje išreiškia kai ką be galo gilaus apie žmogų ir žmogišką prigimtį. Jis negali jaustis kaip namuose tarp savo turtų. Jis yra genamas nepasitenkinimo, troškimo ko nors daugiau, ko nors didesnio. Jis ieško laisvės, peržengiančios nusistovėjusio gyvenimo laisves ir pasitenkinimus.

Argi nematome čia bent dalelės Biblijos tiesos, kuri sako, kad žmogus yra šio pasaulio piligrimas, taip ir nesugebantis surasti jame namų? Čia tikrai galime įžvelgti šiek tiek to širdies nerimo, apie kurį kalba Augustinas – Augustinas, kuris pats buvo nenuilstantis ieškotojas, nuolat judantis iš vienos vietos į kitą ir niekaip nenustygstantis, kol galų gale suprato, kodėl jam niekad nebūna gana. Gali būti, kad šių dienų nomadas jaučia, kad automobilis (o graikų kalba *auto* reiškia „aš pats“) yra jo laisvės ir apsisprendimo išraiška, tai, kas yra nepakeičiama, nekalbant apie funkcinę jo naudą. Tačiau ar jis suteikia jam individualybę ir laisvę, ar iš tiesų nestumia jo atgal į žiaurią tarpusavio konkurenciją?

Todėl mūsų atostogų įpročiai gali paskatinti gerai pasižiūrėti į save ir paskatinti leistis į svarbesnį nuotykį negu paprastai įsivaizduojame. Tiesą sakant, kelionė, iš tiesų verta žmogaus, yra tokia kelionė, kuri išveda jį iš kasdienių suvaržymų ieškant Amžinojo, ieškant Dievo veido, ir tokiu būdu leidžia peržengti visus žemiškus apribojimus. Argi tokia kelionė negali baigtis tuo, kad žmogus galų gale atras ir laisvę, ir pasijus kaip namuose?

TIKROJO GYVENIMO PAIEŠKOS

Praėjusiame šimtmetyje, kasinėjant romėniškos civilizacijos liekanas Šiaurės Afrikoje, Alžyre, Timgado turgaus aikštės vietoje buvo rastas II–III a. įrašas. Jame sakoma: „Medžioklė, maudynės, žaidimai, juokas – štai kas yra gyvenimas“. Visada prisimenu šį įrašą, kai kasmet pietų link pajuda atostogautojų kolonos – ieškoti gyvenimo. Kai po daugelio metų žmonės iškas skelbimų lentas, reklamuojančias mūsų atostogų tikslus, prieš juos atsivers panašus gyvenimo vaizdas. Akivaizdu, kad daugelis žmonių metus biure, gamykloje ar dar kitur tiesiog patiria kaip ne gyvenimą. Atėjus atostogoms, mes išsirengiame galų gale pabūti laisvi, galų gale pagyventi. Plaukimas, žaidimai, juokas – štai kas yra gyvenimas. Tai pažadas, kuris įtikina žmones jungtis į ilgiausias automobilių kolonas, judančias pietų kryptimi; jei ten rasime gyvenimą, verta šiek tiek ir pakentėti.

Toks poilsio ir laisvės troškimas, noras išsiveržti iš kasdienės rutinos yra absoliučiai žmogiškas. Turint omenyje šiuolaikinio, į technologijas orientuoto gyvenimo tempą, šios atokvėpio pauzės yra tiesiog būtinos. Tačiau atsižvelgiant į tai, turime taip pat pripažinti, kad mums kyla sunkumų dėl mūsų laisvės, dėl laisvės, kurią mums suteikia laisvalaikis. Dauguma savižudybių, kaip rodo statistika, įvyksta šeštadieniais ir sekmadieniais – laisvalaikiu. Išlaisvintas iš automatizuotos darbo pasaulio aplinkos, žmogus staiga pajunta nebegalįs

Tekstas iš Josepho Ratzingerio rinkinio (*Suchen, was droben ist: Meditationen das Jahr hindurch*, Freiburg im Breisgau: Verlag Herder, 1985) buvo parengtas *Mažojoje studijoje*. Vertė *Rūta Tumėnaitė*.

susidoroti su gyvenimu. Jis suvokia, kad plaukiojimas, žaidimai ir juokas galiausiai nėra gyvenimas. Kuo daugiau turime laisvalaikio gyvenimui, tuo labiau tampa aišku, kad nežinome, kas yra tas gyvenimas. Klausimas, kaip susidoroti su laisvalaikiu, su atostogų laiku, tampa nauja tyrimų sritimi.

Ta pačia proga prisimenu, kad Tomas Akvinietis yra parašęs specialų traktatą apie tai, kaip kovoti su liūdesiu. Atspirties tašku jis pasirenka vieną sakinį iš Senojo Testamento išminties knygų: su didele išmintimi ateina ir daug rūpesčių (*Koh* 1, 18). Tai pakankamai aiškiai matyti mūsų technologiškame pasaulyje, kuris stengėsi išvaduoti žmones nuo liūdesio mokslo pažangos priemonėmis. Ką rekomenduoja Tomas? Jo realizmo jausmą liudija tai, kad jis irgi mini maudynes, miegą bei pramogas. Ir paaiškina kodėl, nes maudynės ir miegas palaiko deramą kūno judėjimą, o bet kokia gera kūno dispozicija teigiamai veikia širdį kaip visokio judėjimo, tiek dvasinio, tiek fizinio, centrą.

Tokiu mastu Tomas sutinka su Timgado įrašu ir tuo, ką randame reklaminiuose atostogų skelbimuose. Bet jis nevadintų to „gyvenimu“ ir nesakytų, kad maudydamiesi, žaisdami, juokdamiesi ir miegodami mes pasiekiame prarasto gyvenimo ieškojimo tikslą. Analizuodamas toliau, jis užsimena, kad ir buvimas su draugais padeda kovoti su liūdesiu, nes išsklaido vienatvę, gimdančią nepasitenkinimo jausmus. Laisvalaikis visų pirma turėtų reikšti, kad turime laiko savo artimiesiems.

Tačiau galų gale nepamainomas vaistas nuo liūdesio, Tomo įsitikinimu, yra tas, kad turėtume užsiimti tiesa, tai yra Dievu. Tai yra kontempliacija, kurios metu žmogus prisiliečia prie tikro gyvenimo. Jei išbraukiame kontempliaciją iš atostogų programos, net ir šis laisvas laikas bus vis tiek nelaisvas; prarasto gyvenimo paieškos tikrai neatneš sėkmės. Dievo ieškojimas yra įdomiausia ekskursija į kalnus, labiausiai gaivinantis „pasiplaukiojimas“, koks tik pasiekiamas žmogui. Plaukiojimas, žaidimas, miegas – visa tai yra atostogų dalis, ir aš linkiu jums daug saulės ir ramybės. Bet kartu su Tomu Akviniečiu paprašyčiau į atostogų planus įtraukti ir susitikimą su Dievu. Mūsų gražios bažnyčios ir gražus Dievo pasaulis kviečia jus į šį susitikimą. O užvis labiausiai linkiu, kad šis susitikimas atneštų daug džiaugsmo ir suteiktų tokią atgaivą, kuri tęstųsi ir atostogoms pasibaigus, ir ištisus metus gaivintų kasdienį gyvenimą.

RASKITE LAIKO POILSIUI

Septynioliktajam eilinio metų laiko sekmadieniui (B metų) naujajame katalikiškos liturgijos skaitinių cikle parinkta Evangelijos ištrauka rodo, kad net ir Jėzaus mokiniams teko susidurti su streso ir poilsio problema (*Mk* 6, 30–34). Apaštalai sugrįžta iš pirmosios misijos, pilni patyrimų ir pasiekimų. Jiems labiausiai rūpi suminėti visus pasiekimus; tiesą sakant, tai virto tikra verslo operacija, ir dalykai nuėjo taip toli, kad vaikščiodami pirmyn ir atgal jie nebeturi nė kada pavalgyti. Galbūt jie tikisi pagyrimo už tokį uolumą, tačiau Jėzus pakviečia jus eiti kartu į nuošalią vietą, kur jie pabūtų vieni ir pailsėtų.

Mano įsitikinimu, yra gerai, kad tokiame įvykyje įžvelgtume Jėzaus žmogiškumą; jis ne visada byloja vien pakylėtus žodžius, o taip pat nealina savęs visą laiką, kad išspręstų kiekvieną užgriuvusį reikalą. Taip ir įsivaizduoju jo veido išraišką, kai jis taria šiuos žodžius; tuo metu, kai apaštalai visiškai nebesivaldo ir, kupini užsidegimo bei susireikšminimo, nebepaiso nė valgymo, Jėzus nukelia juos nuo padebesių: nors šiek tiek pailsėkite! Galima pajusti tylų humorą, draugišką ironiją, kai jis sugrąžina juos ant žemės. Ir būtent šiame Jėzaus žmogiškume pasimato jo dieviškumas; čia mes aiškiai matome, koks yra Dievas. Bet kokia karštligiška veikla, net ir religiniuose reikaluose, yra visiškai svetima Naujojo Testamento žmogaus sampratai. Mes visada pervertiname save, įsivaizduodami, kad esame visiškai nepamainomi, ir kad pasaulis arba Bažnyčia priklauso nuo mūsų paklaikusio bėgimo. Dažnai tikro nusižeminimo ir kūrybiško nuoširdumo aktas būtų sustabdyti tai, ką darome, pripažinti savo ribas, rasti laiko atsipūsti ir pailsėti, – kaip ir yra skirta kūriniui, žmogui. Nenoriu pasakyti, kad tingėjimas yra geras dalykas, bet siūlyčiau peržiūrėti šiuo metu Vakarų pasaulyje įsivyravusius dorybių katalogus, kur pripažįstama tik veikla, o tokios laikysenos kaip stebėjimas, nuostaba, prisiminimas ir rimtis laikomos bevertėmis ar bent jau manoma, kad joms reikia tam tikro pateisinimo. Tai sukelia kai kurių esmingų žmogiškų sugebėjimų atrofiją.

Pakanka pažvelgti į tai, kaip mes išnaudojame laisvalaikį. Dažnai tai tėra ne kas kita, kaip aplinkos pakeitimas, ir daugelis žmonių pasijustų nesmagiai, jei po to negalėtų nerti atgal į masę ir sugrįžti prie darbo rutinos – iš kurios prieš tai stengėsi ištrūkti. Štai kodėl būtina, kad mes, nuolatos gyvenantys dirbtiniame žmogaus pagamintų dalykų pasaulyje, viską paliktume ir ieškotume susitikimo su kūrinija jos natūraliu pavidalu.

Norėčiau paminėti mažą, bet reikšmingą dalyką, apie kurį Šv. Tėvas [tuometinis kardinolas Karolis Wojtyła] kalbėjo rekolekcijų pamoksluose Pauliui VI. Ten jis pasakoja apie savo pokalbius su vienu mokslininku, „aukščiausios klasės tyrinėtoju ir puikiu žmogumi“, kuris jam pasakė: „Moksliškai kalbant, aš esu ateistas...“; tačiau tas pats žmogus kartą jam rašė: „Kas kartą, kai susiduriu su gamtos, kalnų didybe, jaučiu, kad *jis* yra“.

Dievas nepasirodo dirbtiniame žmogaus sukurtų dalykų pasaulyje. Todėl juo svarbiau, kad paliktume šiokiadienių pasaulį ir leistumėmės ieškoti kūrinijos alsavimo, tam, kad sutiktume *jį* ir kartu atrastume save.

Ivanas Medvedevas. Stalino prospektas Vilniuje. 1957. Popierius, akvarelė, guašas. LDM

Povilas Karpavičius. Vilnius. Černiachovskio aikštė. 1955. Spalvotas atvirukas

Tiksli tikrovės pagava, lengvas greitas potėpis: Ivano Medvedevo tapybos manierą daug kas pavadintų „impresionistine“. Tačiau identiškos kompozicijos Povilo Karpavičiaus spalvotas atvirukas primena, jog šis žavus nerūpestingumas apsimestinis. Iš tiesų retas tikrovės vaizduotojas – žurnalistas, rašytojas, fotografas, dailininkas – pokario metais leido sau atsipalaiduoti, visi buvo atidūs aprobuotam pavyzdžiui, normai, kanonui. Karpavičiaus atvirukas, kuris galimai pasitarnavo Medvedevui kaip eskizas tapybos kompozicijai, buvo itin parankus provaizdis: jis siūlė pasinaudoti jau galiojančiu žvilgsniu į atsigaunantį miestą; be to, tapyti lietaus skalbiamą Stalino prospektą dailininkui buvo daug smagiau patogiai įsitaisius sausoje ir šiltoje studijoje, o ne iš viešbučio balkono. – *Giedrė Jankevičiūtė*

Apie *Antakalnio Jėzų* ir jo kartočių „kitonišką erdvę“

TOJANA RAČIŪNAITĖ

Bažnytinio paveldo muziejuje iki šių metų rugsėjo 14 d. veikia paroda *Ispanijoje užgimęs, Antakalnyje pamiltas: Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje* (parodos kuratorė – Regimanta Stankevičienė). Parodoje eksponuojami Jėzaus Nazariečio atvaizdai iš aštuoniolikos Lietuvos bažnyčių, penkiolikos šalies muziejų ir bibliotekų, dešimt privačių rinkinių.

Daugybė panašių Jėzaus atvaizdų vienoje vietoje – skulptūrų, paveikslų, grafinių paveikslėlių ir net medaliukų... Greičiausiai tokio vaizdo negalėtume išvysti nei bažnyčioje, nei kokio nors muziejaus saugykloje, nei privačioje kolekcijoje. Bažnytinių kūrinių parodos neretai kelia prieštaringą jausmą: viena vertus, jos dažnai vainikuoja anksčiau atliktus tyrimus ar net restauravimo darbus, yra empirinių faktų sisteminimo ir apmąstymo vaisius, kita vertus, leidžia patirti šventovei skirto atvaizdo distopiją, savitą jo „perkėlimo“ dramą, o eksponatų pripildytą parodos erdvę suvokti tarytum Michelio Foucault apibrėžtą „heterotopiją“ arba „kitonišką erdvę“ – plotą, „kuris yra susijęs su visais kitais plotais tokiu būdu, kad suspenduoja arba apverčia tą santykių visumą, kurią pats nurodo, atspindi ar reflektuoja“[1]. Tad ši paroda *Antakalnio Jėzaus* kartotes iš įvairių bažnyčių, lauko koplytėlių, kapinių, muziejų rinkinių ir privačių kolekcijų suburia steigdama anksčiau nebūtą *Antakalnio Jėzaus* fenomeno erdvę, „santykių visumą“, o kartu su ja ir savitą priklausomybės provaizdžiui nulemtą atvaizdų buvimo būdą, kitą, lyg sustojusį jų sugretinimo ir apmąstymo laiką.

Tai tarsi įkūnytas tyrimas, minties ir akies darbas, leidžiantis sekti, kaip kartojamas ir dauginamas vienas konkretus atvaizdas ir kaip, nepaisant kartojimo, jo raiška ir ikonografijos niuansai kinta, įgydami savų, unikalių bruožų. Paroda parengta Regimantos Stankevičienės, jos atlikto išsamaus tyrimo pagrindu. Greta 2017 m. išleistos monografijos *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017), tai dar vienas ilgamečio kruopštaus mokslininkės darbo rezultatas.

Parodą sudaro šešios dalys: „Trinitoriškasis Jėzaus Nazariečio atvaizdas ir jo kilmė“, „Stebuklingoji Antakalnio Jėzaus skulptūra“, „Antakalnio Jėzaus (Jėzaus Nazariečio) atvaizdai Lietuvos bažnyčiose“, „Po Lietuvos debesimis: Jėzus Nazarietis šalia gyvųjų ir mirusiųjų“ (liaudiškųjų skulptūrų dalis), „Arti akių ir širdies: privataus maldingumo objektai“ ir „Tradicijos ir permainos: Jėzaus Nazariečio atvaizdas Nepriklausomos Lietuvos 100-mečio perspektyvoje“. Šios dalys – tai ne tik eksponatų grupės, bet ir tekstai, atskleidžiantys sudėtingą atvaizdo kilmės ir kulto istoriją, jo raiškos skirtingų epochų kultūroje specifiką ir aplinkybes. Tai palengvina ir kartu savitai režisuoja parodos suvokimą. Tačiau šioje recenzijoje nesiimsiu nuosekliai kartoti šių ekspozicijos logiką grindžiančių aspektų, taip pat nesiimsiu aptarti visų eksponatų, kurių išties daugybė. Šios recenzijos uždavinys – pasidalinti parodos įspūdžiu ir jo „prikeltais“ pasakojimais bei pasvarstymais.

Paradoksalu ir iškalbinga, kad visus šiuos sekinius inicijavusio atvaizdo – *Antakalnio Jėzaus* – pačioje parodoje nėra, jis likęs Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, o jam tarytum atstovauja ekspozicijos pradžioje žiūrovą pasitinkanti aukso spalvos XVIII a. pabaigos tunika – vienas iš garsios statulos apdarų. Tad paroda – kaip galinga nuoroda, išsamus daugianaris ekskursas į Šv. Petro ir Povilo bažnyčios šoninio altoriaus nišoje stovintį ryškiai raudonu apsiaustu vilkintį Jėzų. Mūsų bažnytinės dailės kontekste šis atvaizdas išsiskiria ne tik savo religine reikšme ir populiarumu, bet ir savo ispaniška kilme ir ispaniškajam barokui būdingu natūralizmu: *Antakalnio Jėzus* atitinka natūralų žmogaus ūgį (yra 190 cm aukščio su vainiku), pečius siekia tikrų plaukų perukas, akys ir dantys inkrustuoti alebastru ir pusbrangiais mineralais. Be to, manekeno pavidalo statula turi mobiliąsias dalis (rankas), todėl gali keisti gestus, gali būti pritaikyta „dalyvauti“ procesijose, ją galima rengti, tad vilkėjo ne vieną tuniką ir apsiaustą, o Jėzaus rankas kadaise saistė natūrali virvė.

Antakalnio Jėzaus ikonografija ir plastinė raiška perimta iš Madrido basųjų trinitorių Kristaus statulos, kuri XVII a. buvo sukurta vienam iš Sevilijos kapucinų vienuolynų. Iš čia statula buvo perkelta į Šiaurės Afrikos Mamoro gyvenvietėje įsikūrusį

[1] Michel Foucault, „Kitoniškos erdvės“, in: *Athena: Filosofijos studijos*, 2017, Nr. 12, p. 154.

Šv. Arkangelo Mykolo fortą. 1681 m. vietovę iš ispanų atsikariavę arabai paėmė į nelaisvę krikščionis, jų turtą, šventuosius atvaizdus ir ištrėmė į Meknesą. Čia buvo niekinamos ir iš Mamoro atgabentos šventenybės, tarp jų ir minėtoji Jėzaus Nazariečio statula. Apie tai sužinoję Ispanijos basieji trinitoriai surengė rinkliavą ir išpirko iš sultono krikščionių belaisvius ir pagrobtus šventųjų atvaizdus, suorganizavo jų pargabenimą į Ispaniją. Savo bažnyčiai Madride trinitoriai išsirinko niekintą (anot legendos, ji buvo įmesta į „liūtų duobę“) ir išpirktą iš nelaisvės Jėzaus Nazariečio statulą. Atvaizdas Madrido bažnyčioje netrukus ėmė garsėti stebuklais, o trinitoriai jo kultą palaikė platindami jo kartotes. Tad stebuklingos Madrido Jėzaus Nazariečio statulos kartotė Antakalnyje tarsi tęsė ar bent jau priminė iš Sevilijos į Mamorą keliavusios, į Meknesą ištremtos ir iš ten išlaisvintos, Madride globą atradusios ir stebuklais išgarsėjusios Jėzaus statulos istoriją, tapusią ne tik Ispanijos trinitorių, bet ir visos Švč. Trejybės, belaisvių išpirkėjų vienuolijos dvasinės tradicijos dalimi.

Tačiau pačios *Antakalnio Jėzaus* statulos kilmė ne tik madridiška, bet ir romietiška. Antakalnio trinitorių vienuolyno vyresniajam kun. Jėzaus Marijos Juozapui prašant būtent Romos trinitorių kurijos prokuratorius kun. Jėzaus Petras užsakė pas savo miesto meistrą statulos galvą ir rankas. Tad Antakalnio trinitorių bažnyčios didžiajam altoriui skirta statula savitai jungė Madridą, Vilnių ir Romą. Šį tiltui prilygintiną Romos vaidmenį galima atpažinti ir kitų iš Ispanijos kilusių vienuolijų, pavyzdžiui, basųjų karmelitų kelyje į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Ispanijoje susiformavusi vienuolija mūsų kraštą pasiekė per Italiją, panašiai keliavo ir jos dvasinis paveldas, pavyzdžiui, šv. Teresės Avilietės veikalai, būtent Romoje jie būdavo verčiami į lotynų kalbą, atitinkamai adaptuojami ir publikuojami, po tokios romietiškosios redakcijos jie keliaudavo toliau, iki mūsų kraštų. Šį dėsnį atpažįstame ir Madrido Jėzaus „kelionėje“, jo dalys – galva ir rankos – pagal Sevilijos statulos originalą buvo sukurtos Romos meistro. Tai prilygsta savitai knygos adaptacijai, tą patį turinį pritaikant prie kitų, „užsienio“ skaitytojų poreikių. Tad tokio importinio atvaizdo sąlyga – bendrą patirtį ir dvasinę tradiciją puoselėjanti vienuolija, o intencija – pamaldumo Jėzui Nazariečiui puoselėjimas, o taip pat – stebuklingojo atvaizdo ir tikėjimo jo tarpininkavimo galia stiprinama konventų bendrystė ir komunikacija. Įstabu, kad *Antakalnio Jėzus* šią intenciją gerokai pranoko, jis tapo bene daugiausia kartotu LDK bažnytinėje dailėje Kristaus atvaizdu. Ir ne tik bažnytinėje, bet ir liaudies religinėje, o taip pat – profesionaliojoje pasaulietinėje dailėje.

Viena iš parodos neakivaizdžiųjų temų – stebuklingojo atvaizdo vieta ir jos daugybiškumas kartojant toponimiškai tituluojamą atvaizdą, šiuo atveju – *Antakalnio Jėzų*. Parodoje pasakojama, kaip kito *Antakalnio Jėzaus* vieta. 1700 m. Vilniaus trinitoriai Madrido basųjų trinitorių Kristaus statulos kartotę iš pradžių patalpino savo vienuolyno koplyčioje, o 1716 m., baigus statyti bažnyčią, iškilmingai pernešė į jos didįjį altorių. Statulos aplinką trinitorių bažnyčioje bene tiksliausiai liudija Laurent'o Deroy chromolitografija pagal Vasilijaus Sadovnikovo akvarelę. 1864 m. uždarius trinitorių bažnyčią ir vienuolyną, statula perkelta į gretimą Šv. Petro ir Povilo bažnyčią. Čia atvaizdo titulas nepakito ir išliko toponimiškai tikslus, nes *Antakalnio Jėzus* liko Antakalnyje.

Nepaisant eksponatų gausos, paroda neišsemia *Antakalnio Jėzaus* fenomeno. Parodos pristatymo tekste Regimanta Stankevičienė teigia: „Apie penkių šimtų XVIII–XXI a. pr. sukurtų Jėzaus Nazariečio (Antakalnio Jėzaus) įvairios rūšies ir paskirties atvaizdų žinoma buvus (esant) net 360-yje katalikų šventovių arba jų ansambliuose. Skaičiuojant prie LDK žemių pridėtos ir senosioms Lietuvos vyskupijoms priklausiusios Latvijos ir Lenkijos teritorijos. Trečdalis tokių katalikų šventovių (iš jų – 35 graikų katalikų) išaiškinta už dabartinės Lietuvos ribų: Baltarusijoje (104), Lenkijoje (12), Latvijoje (9). Kiti du trečdaliai – bemaž du su puse šimto Lietuvos Respublikos bažnyčių ir koplyčių“. Ten pat teigiama, kad parodoje nebuvo ga-

Parodos *Ispanijoje užgimęs, Antakalnyje pamiltas: Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje* ekspozicijos fragmentai. Evgenia Levin nuotraukos

limybės eksponuoti įspūdingiausių ir nuosekliausių *Antakalnio Jėzaus* kartočių – stebuklais garsėjančių rengiamųjų Dubičių, Daujėnų, Gegrėnų, Rozalimo, Požerės, Šilų ir dar daugelio kitų bažnyčių statulų, kadangi jos yra autorius, greičiausiai vietos drožėjas, natūralių plaukų ir draperijų efektą siekė perteikti ypač detalia ir grafiška plastika, kuri vis dėlto nesutrikdė skulptūros monumentalumo ir ramų susikaupimą skleidžiančios jos nuotai-

gyvo kulto objektai ir stovi dažniausiai pagrindiniuose šventovių altoriuose.

Iš parodoje eksponuojamų bažnyčiai priklausančių profesionalios drožybos skulptūrinių atvaizdų norėčiau išskirti kelias kadaise Vilniaus šventovėse buvusias Jėzaus statulas. Viena ankstyviausių – tai Vizičių bažnyčiai priklausiusi, *Antakalnio Jėzaus* kulto pradžią ženklinanti statula, išdrožta apie 1701–1702 m. Tačiau, nors ir atstovauja tam pačiam ikonografiniam tipui, pastaroji sukurta ne pagal *Antakalnio Jėzaus* provaizdį, bet pagal trinitorių Granados bažnyčios statulos raižinį. Todėl kiek skirtinga šios statulos vaizduojamo Jėzaus stovėsena (jis labiau palinkęs į priekį ir palenkęs galvą į šoną, kitaip nei *Antakalnio Jėzus* laiko rankas), be to, ši statula, kaip ir daugelis kitų *Antakalnio Jėzaus* kartočių, yra jau ne rengiamos marionetės tipo: polichromuoto medžio drožyba čia imituoja ne tik Jėzaus kūną, bet ir drabužius, plaukus, virvę. Šią statulą Vilniaus vizičių vienuolyno koplyčiai kaip votą paaukojo Ona Zelštienė, vizičių vienuolyno fundatorė. Skulptūros kos. Kiek kitokį provaizdžio kartojimą galima stebėti dailioje XVIII a. vidurio statuloje iš Vilniaus Šventosios Dvasios dominikonų bažnyčios (dabar priklausanti Rūdiškių bažnyčiai). Jos siluetas barokiškai aptakus ir stilizuotai vilnijantis, o veido ir stoto perteikiama būsena iškilminga ir romi. Savitą grįžimą prie dramatinės *Antakalnio Jėzaus* emocinės išraiškos reprezentuoja XIX a. pradžioje sukurta statula, kadaise stovėjusi Vilniaus Bernardinų ansamblio Kristaus laiptų (Šventųjų laiptų) koplyčioje (dabar priklausanti Rukainių bažnyčiai). Tai itin ekspresyvus ir natūralistinis, vengiantis stilizacijos Nazariečio perteikimas.

Antakalnio Jėzus buvo kartojamas ne tik skulptūros, bet ir tapybos kūrinių. Tapyboje, kaip ir grafikoje, būdavo galima perteikti ne tik pačią stebuklingąją statulą, bet ir jos kultinę bei simbolinę aplinką. Sutinkami paveikslai, kuriuose statula vaizduojama gaubiama puošnaus baldakimo su užuolaidomis, tokiu būdu primenant jos realią vietą šventovėje. Tačiau būta kartočių, pavyzdžiui, parodoje eksponuojamame Kvetkų bažnyčios paveiksle (kadaise dengusiame šios bažnyčios didžiojo altoriaus *Antakalnio Jėzaus* statulą), kur Jėzus vaizduojamas dangaus sferoje, stovintis ant debesies, o aplinkui jį komponuojami angelėliai, laikantys *Arma Christi*. Šiame 1773 m. Pauliaus Šapelevičiaus tapytame paveiksle greičiausiai remtasi kuria nors iš *Antakalnio Jėzų* kartojančių ir interpretuojančių vietinių graviūrų, kurių šaltinis – 1685 m. sukurta ir išpopuliarinta Madrido Jėzaus Nazariečio grafinė kartotė, kurioje statula altoriaus nišoje buvo pavaizduota su kančios simbolius laikančiais *putti*. Tačiau paveiksle šventovės nišą-altorių ne tik pakeitė dangaus fonas, krinta į akis ir gėlėtas, nekanoninis *Antakalnio Jėzaus* rūbas. Drįsčiau spėti, kad šios gėlės – mūsų krašte kurtų Jėzaus Nazariečio grafinių ir tapybinių kartočių bruožas. Jėzaus tunikos augalinė ornamentika pastebima ir Pranciškaus Vaclavo Balcevičiaus bei kitose XVIII a. vidurio graviūrose. Akivaizdu, kad *Antakalnio Jėzaus* statula kurį laiką vilkėjo gėlėmis siuvinėtą tuniką ir tai tapo šių papildomų motyvų jos kartotėse šaltiniu. Tad atvaizdo stebuklingumas ne tik lemdavo jo kartojimą, dauginimą, bet ir poreikį kūrybiškiau išreikšti atvaizdo maloningumą ir tikinčiųjų meilę jam, o gėlės, kaip ir ornamentuoti tauraus metalo aptaisai, tam puikiai tiko. Tad Kvetkų bažnyčios paveikslas – meniškai išplėtotas *Antakalnio Jėzaus* kulto liudijimas, kurį savitai papildo ir pratęsia parodoje eksponuojamos siuvinėtos paties Antakalnio Jėzaus ir jo kartočių iš Gegrėnų ir Rozalimo bažnyčių tunikos, ornamentuotais metalo rūbais papuošti kūriniai iš Tryškių ir Kulių bažnyčių.

Svarbu pabrėžti, kad *Antakalnio Jėzus* – tai bene vienintelė Lietuvoje statula-relikvijorius: į statulos galvą įdėta popiežiaus Inocento XII antspauduotų šventųjų relikvijų. Būtent šis relikvijoriškas *Antakalnio Jėzaus* aspektas parodoje galėjo būti labiau akcentuotas, paaiškintas ar net iliustruotas.

Parodoje daug dėmesio skirta bažnytinės dailės teritoriją peržengusioms

Antakalnio Jėzaus kartotėms. Galima būtų diskutuoti, ar nėra perdėm muziejiškas, ar net saugykliškas liaudiškųjų statulėlių eksponavimas, jas geografiškai sugrupuojant į kelias tankias stiklo gaubtų gaubiamas smūtkelių „giraites“. Tačiau paplitimo mastas atvertas, o provaizdžio supaprastinimo ir stilizacijos tendencijos Žemaitijoje ir kituose Lietuvos regionuose atskleistos. Galima pastebėti, kad, pavyzdžiui, žemaitiškieji Nazariečiai – plokščiaveidžiai, stambesni su išraiškingesnėmis, kruopščiau perteiktomis detalėmis, o aukštaitiškieji – ilganosiai, labiau apibendrintos plastikos. Liaudiškosios drožybos pristatyme išskirtas Vinco Svirskio atvejis. Jo *Antakalnio Jėzus* iš tiesų kitoks: barokiškai „šokančių“, tarytum vėjo pustomų formų, ritmingai banguojančių linijų, besiilgintis laukų horizonto. Bandžiau prisiminti, ar koks kitas konkretus stebuklingasis atvaizdas buvo taip išpopuliarėjęs dievdirbių kūryboje.

Ypač gausi Rūpintojėlio arba „Susimąsčiusio Kristaus“ ikonografija[2], panašiai kaip ir Pietos, ji nesisieja su kuriuo nors konkrečiu stebuklais išgarsėjusiu atvaizdu. Ji išaugo iš savito jų srauto – platesnės XIII–XIV a. „Skausmų vyro“ ikonografinės tradicijos. Šiuo atveju *Antakalnio Jėzus* – išskirtinis, jis tapo pirmiausia bažnytinėje dailėje, o paskui ir liaudies kūryboje plačiai išplitusio ikonografinio tipo šaltiniu. Tai lėmė emocinis atvaizdo paveikumas, sklindantis iš romios suimtojo Jėzaus laikysenos, taip pat motyvo aktualumas okupuotai, nelaisvę išgyvenusiai tautai. Dar viena *Antakalnio Jėzaus* populiarumo liaudies drožyboje priežastis, mano nuomone, beveik formali – tai atvaizdo pilnafigūriškumas ir statiškumas, kuris parankus dievdirbių drožybai, kaip ir sukaupta, lakoniška ir monumentali jo plastinė raiška. Parodos tekste komentuojama (o stebint jos eksponatus, galima ir įsitikinti), kad „ankstesnėms liaudiškoms skulptūroms būdinga tiksli trinitoriškojo Jėzaus Nazariečio atvaizdo ikonografija, o nuo XIX a. vidurio jos griežtai nebesilaikyta: kitaip rišamos rankos, škaplieriaus nebėra arba jo graikiškąjį kryžių pakeičia lotyniškasis kryželis ar Jėzaus vardo ženklas“. Greičiausiai XIX–XX a. drožėjai net nežinodavo, kad jų kuriamo Jėzaus provaizdis – iš Ispanijos kilusi trinitorių bažnyčioje stebuklais išgarsėjusi *Antakalnio Jėzaus* statula.

Parodoje greta *Antakalnio Jėzaus* devocionalijų – šešių išlikusių medaliukų egzempliorių, XVIII–XIX a. grafinių kartočių, vadinamųjų „abrozdėlių“, stebuklingąjį atvaizdą reprezentuojančių iliustracijų maldynuose – eksponuojami ir XX a. *Antakalnio Jėzaus* motyvą plėtojantys kūriniai. Ši parodos dalis pati fragmentiškiausia, aprėpianti skirtingos meninės prigimties ir kokybės, skirtingas paskirtis turėjusius ar jas projektavusius kūrinius. Iš jų man įstabiausi Liudo Truikio XX a. ketvirtame dešimtmetyje sukurti Miko Petrausko ir Jono Dambrausko operos *Eglė* ir Antano Račiūno *Trijų talismanų* prologo scenovaizdžio eskizai. Pastarajame Jėzaus Nazariečio kanoną Truikys išvystė iki apibendrintos ir sodrios, artimos muzikinei struktūros, jos tamsų ir sunkų tūrį tarytum skrodžia stilizuotų erškėčių spyglių įstrižainės. Galima sakyti, kad ikonografinio motyvo nebeliko, tačiau liko jo drama, visa persmelkiantis lemties pojūtis. Truikio *Antakalnio Jėzus Nazarietis* – ne tik jo meninės fantazijos transformuojamas ir improvizuojamas motyvas, kurio vieta kituose scenovaizdžiuose tenka kitų kultūrų (pavyzdžiui, Senovės Egipto) figūroms ar ornamentinėms struktūroms. Truikio Nazarietis – tai reali ir apčiuopiama jo namų Kauno Žaliakalnyje statula, teatrališkai stovinti ant aukšto pjedestalo didžiulio persiško kilimo fone, tarytum paties menininko – dievdirbio sūnaus iš Žemaitijos – *alter ego*.

Šios statulos iš Truikio namų stinga parodoje, kaip stinga ir paties *Antakalnio Jėzaus* iš Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios. Tai tik patvirtina, kad neperkeliamas, neskolinamas, su savo vieta suaugęs ir nuo jos neatskiriamas atvaizdas – pats svarbiausias, nors ir fiziškai nedalyvaujantis parodos dalyvis.

[2] Plačiau žr. Gabija Surdokaitė-Vitienė, *Susimąstęs Kristus: Nuo religinio atvaizdo iki tautos simbolio Rūpintojėlio*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

Vilniaus paveikslas 1939–1956 m. dailėje: tamsūs laikai, šviesūs vaizdai

GIEDRĖ JANKEVIČIŪTĖ

Lietuvos dailės muziejus tęsia parodų ciklą, pristatantį Vilniaus istoriją vaizduose. Ši puiki iniciatyva skatina muziejininkus pasidalinti su visuomene saugyklų tamsoje ir tyloje užsibuvusiais nacionalinio kultūros lobyno turtais, plečia mūsų žinias apie Vilnių ir jo praeitį. Ciklą, kuris turėtų tęstis iki 2023 m. ir padėti mums pasirengti Vilniaus įkūrimo 700-ųjų metinių minėjimui, sudarys dviejų tipų parodos: parodos-tyrimai, kuriose senamiesčio gatvių istorijos įvaizdinamos pasitelkus įvairiarūšius artefaktus – dailės kūrinius, žemėlapius, nuotraukas, daiktus ir kt., ir įprastos teminės dailės kūrinių ekspozicijos, atskleidžiančios įvairias Vilniaus menines vizijas – religinį Vilnių, modernistų Vilnių ir kt.

Pradėta nuo Pilies gatvės istorijos vaizdinio (kuratoriai Margarita Matulytė, Justina Augustytė ir Donatas Snarskis). Jis pristatytas 2018 m. rudenį Chodkevičių rūmuose įsikūrusios Vilniaus paveikslų galerijos salėse[1]. Paroda sulaukė gyvo susidomėjimo, suteikdama pagrįstą viltį, kad pažintys su Didžiąja ir Aušros Vartų gatvėmis bus ne mažiau turiningos ir įdomios. 2019 m. kovo pabaigoje Paveikslų galerijoje atidaryta ir kitą ciklo renginių grupę reprezentuojanti ekspozicija „Vilnius dailėje. 1939–1956“ (kuratorė Rima Rutkauskienė). Ji turėtų veikti iki rugsėjo vidurio.

Dėmesį iš karto patraukia rengėjų pasirinktas chronologinis tarpsnis: karo ir ankstyvo pokario metai. Ambicingas užmojis, nes šis ypač dramatiškas Vilniaus istorijos laikotarpis dailės istorikų tyrinėtas bene mažiausiai iš viso modernybės laikotarpio, tad aiškesnių konceptualių gairių, kurios padėtų interpretuoti artefaktus, nėra. Parodos, apžvelgiančios pastarąjį laikotarpį, dar neturėjome, jo sistemingai neaptaria joks didesnės apimties menotyrinis tekstas. Ši aplinkybė turbūt turėtų paaiškinti, kodėl šiuo atveju nutarta sutelkti žvilgsnį būtent į dailės lauką, karo ir pirmųjų pokario metų Vilniaus paveikslo pristatymą apribojant išimtinai tradicinėmis dailės medijomis sukurtais kūriniais.

Iš tiesų karo ir ankstyvojo pokario Vilniaus fotografijos, net kino dokumentika visiems besidomintiems jau gerai pažįstami. Šie vaizdai periodiškai viešinami, nesunkiai randami interneto erdvėje, daug jų reprodukuota albumuose, kataloguose[2]. Politinių valdžių kaitą, kariuomenių judėjimą Vilniuje ir civilių kasdienybę, karo veiksmus ir jų pėdsakus mieste, žydų geto tikrovę, karo pabėgėlius užfiksavo Vytauto Augustino, Mečislovo Brazaičio, Jano Bułhako, Stepono Kolupailos, Juliaus Miežlaiškio, Sofijos Urbonavičiūtės-Subačiuvienės, Boleslovos ir Edmundo Zdanowskių, žinomų ir nežinomų sovietų bei vokiečių karo korespondentų fotokameros. Ne mažiau išsamiai kinas bei fotografija pristato ir ankstyvąsias sovietinio Vilniaus metamorfozes. Dar visai neseniai tokius vaizdus skaičiavome ant pirštų, kiekvienos naujos nuotraukos, juo labiau jų grupės pasirodymas buvo sutinkamas kaip sensacija, o dabar jie patogiai prieinami kada tik panorėjus. To negalima pasakyti apie dailės kūrinius. Iki šios parodos Vilnių fiksavusius karo ir ankstyvojo pokario dailės kūrinius, išskyrus klasiką – Antano Gudaičio ar Viktoro Vizgirdos nutapytus Šv. Onos, Bernardinų ir Šv. Mykolo bažnyčių vaizdus, Vlado Drėmos Gedimino kalno noktiurną bei to paties motyvo 70 spalvotų medžio raižinių seriją, buvo matę ir žinojo vien ekspertai.

Chodkevičių rūmuose eksponuota per 200 tapybos, grafikos ir skulptūros kūrinių, kurių ne vienas muziejuje rodomas pirmą kartą. Ekspoziciją sudaro šešios dalys: „Panoramos“, „Senojo Vilniaus architektūra“, „Pasivaikščiojimas gatvėmis“, „Kiemai kiemeliai“, „Miestas ir jo žalieji plotai“, „Priemiesčiai“. Į Chodkevičių rūmų sales įžengiame su viltimi, kad ilga čia pristatomų vardų ir vaizdų vora suteiks unikalią galimybę per Vilniaus paveikslą bent akies krašteliu pažvelgti į XX a. vidurio Lietuvos dailės visumą, o per dailę – į tuometinę tikrovę, tiksliau – amžininkų turėtą jos vaizdinį. Tačiau susipažinus su temų pavadinimais, kitaip sakant, parodoje pristatomų kūrinių topografija ir ikonografija, sukirba pirmoji abejonė: ar tokioje vizijoje yra vietos kraujui ir mirčiai, žudikams ir aukoms, pabėgėliams ir įsibrovėliams, tamsai ir baimei, skurdui ir badui, griuvėsiams ir tremčiai – tam, kas radikaliai pakeitė miesto ir miestiečių gyvenimą, daugeliui atnešė netektis, kančias ir mirtį? Kurgi karo ir pokario tamsioji pusė? Ir pagaliau, ar gali būti, kad dailininkų sukurtas XX a. vidurio Vilniaus paveikslas taip smarkiai skirtųsi nuo miesto atvaizdo, kurį pateikia fotografija ir kinas?

[1] www.ldm.lt/paroda-pilies-gatve.

[2] *Vilnius 1944: Jano ir Janušo Bulhakų fotografijos archyvas*, sudarė Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009; *Liepsnojantis Vilnius*, sudarė Gintautas Šironas, Vilnius: Briedis, 2014; *Iš nežinios į nežinią: Antrojo pasaulinio karo atbėgėliai Lietuvoje*, sudarė Vaida Sirvydaitė-Rakutienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2015 ir kt.

„Tikėjomės, kad paroda bus liūdna, pilka, bet dailininkai, regis, stengėsi atsispirti tam baisiam, aplink vykstančiam gyvenimui – ieškojo grožio“, – parodos atidaryme sakė jos kuratorė, tarsi skatindama suvokti pristatomus kūrinius kaip tyliosios rezistencijos atvejį[3]. „Ar menininkai užsidengė nuo gyvenimo reiškinių, ar jiems tiesiog norėjosi fiksuoti tik grožį? Paveiksluose mažai realybės, [jie] taikūs, išskyrus vieną kitą“, – negalėjo atsistebėti ir atidaryme kalbėjusi senųjų vilniečių atstovė teatrologė ir rašytoja Gražina Mareckaitė[4]. Belieka perklausti: ar iš tiesų ši paroda, nepaisant įspūdingos apimties, yra pakankamai reprezentatyvi? Ar ji tikrai perteikia visą amžininkų sukurto Vilniaus paveikslo spektrą, atspindi visas jo dalis?

Peržvelgus eksponuojamų kūrinių autorių sąrašą, akivaizdu, kad vyrauja lietuviškos pavardės. Čia nėra nei Stepono Batoro universiteto dailės profesūros, nei jų auklėtinių, kurių dauguma gyveno Vilniuje ir jį vaizdavo bent iki 1946–1947 m. Žydų dailei atstovauja bene vienintelis Rafaelis Chvolesas. Kitaip sakant, Vilniaus paveikslų galerija supažindina mus su lietuvių akimis 1939–1944 m. matytu Vilniumi. Nedidelė išimtis – dailininko Ivano Medvedevo (1913–1998) pokarinio Vilniaus vaizdų kolekcija.

Toks parodos variantas visiškai įmanomas, jei apie tai įspėtų pavadinimas ir anotacija, kurioje, viena vertus, būtų paaiškinta, kokios aplinkybės nulėmė rengėjų ir kuratorės pasirinkimą, kita vertus, bent trumpai aptarta, kas gi suformavo atkakliu nenoru matyti ir fiksuoti tamsiąją gyvenimo pusę mus trikdantį lietuvių dailininkų žvilgsnį į negandų draskomą miestą.

Apie lietuvių jausmus ir veiksmus, kovojant už Vilnių ir jį atgavus, nemažai rašyta. Atgavimo būseną iliustruojanti dailės paroda įdomiai papildytų kitus tyrimus. „Atėjūnų perspektyva“, kalbant apie lietuvių sukurtą Vilniaus atvaizdą, konceptualiai tinkamiausia 1940–1944 m. dailei. O pritaikyta pokariui skatintų išryškinti šiek tiek įsitvirtinusio lietuviškojo ir naujai diegiamo sovietinio žvilgsnio į miestą skirtumus.

Iš Kauno į atgautą istorinę sostinę 1940 ar 1941 m. atsikrausčiusieji mūsų nacionalinės dailės klasikai Mečislovas Bulaka, Antanas Gudaitis, Jonas Kuzminskis, Viktoras Vizgirda Vilniaus anksčiau nebuvo matę, jiems tai buvo svetimas miestas, kurį reikėjo pažinti, prisijaukinti, užvaldyti keliais lygiais: mentaliai, emociškai, simboliškai. Peizažas, miestovaizdis puikiai tiko tokiam tikslui: juk tai ne vien dailės žanras, bet ir įvairiais laikais taikyta ideologijos sklaidos ir įtvirtinimo priemonė. Atvykę į Vilnių jie jį išvydo kitų, pirmiausia Jano Bułhako akimis. Lenkiškojo piktorializmo tėvo fotografijų reprodukcijos buvo užplūdusios tarpukario Lietuvos spaudą. Bułhakas suformavo nepaprastai patrauklų, romantišką, vaizduotę kurstantį, taigi įtaigų Vilniaus vaizdavimo kanoną, kuris giliai paveikė ir lietuvių fotografų, ir lietuvių dailininkų kūrybą. Tokį Vilnių norėjo matyti nepriklausomos Lietuvos piliečiai, tokį jo paveikslą jiems kūrė lietuvių dailininkai. Suvienodintas žvilgsnis ir ekspresionistinė vaizduosena stebėtinai supanašino skirtingų autorių kūrinius. Ši monotonija aiškiai pastebima parodoje. Be

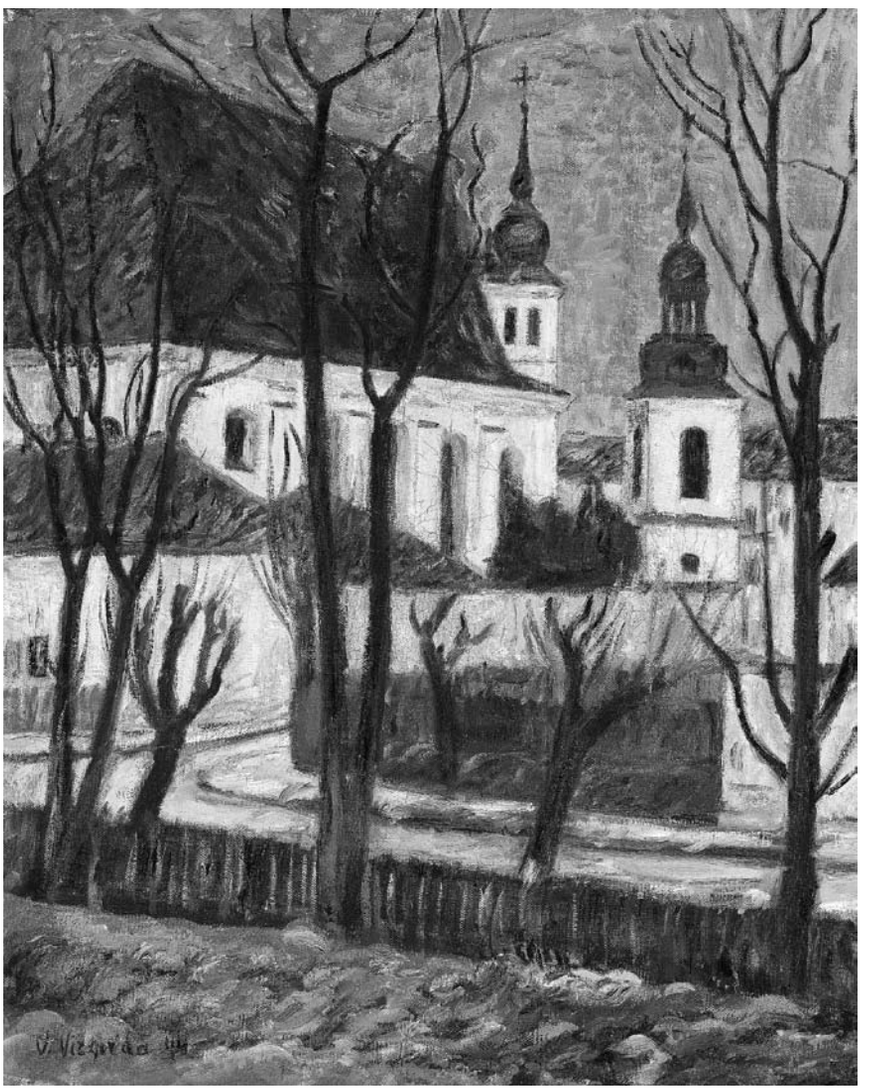

Viktoras Vizgirda. Vilnius, Šv. Mykolo bažnyčia. 1944. Drobė, aliejus. LDM

[3] www.lzinios.lt/Kultura-ir-pramogos/pasitinkant-sostines-jubilieju-vilnius-daileje-1939-1956-/285035.

[4] *Ibid.*

Mečislovas Bulaka. Pilies skersgatvis. 1950. Popierius, sangvinas. LDM

paaiškinimo ji nuobodi, atrodo kaip ekspozicijos trūkumas, o konceptualizuota galėtų virsti įdomybe ir taptų suvokiama kaip pristatomo chronologinio laikotarpio dailės savitas bruožas. Juolab kad čia pat rodomas Medvedevo Vilnius, kuris atrodo taip, tarsi tai būtų kitas miestas ir primygtinai skatina kalbėti apie dviejų laikotarpių skirtį, ją įvardinti. Medvedevo miestas stebėtinai rusiškas, jis primena socialistinio realizmo korifėjų nutapytus Maskvos ar Leningrado peizažus. Ne tik dėl žmonių aprangos ar epochos kvapą puikiai perteikiančių detalių – naujų statybų, charakteringų gėlių klombų, automobilių ir autobusų, bet ir dėl vaizdavimo būdo, kurį sąlygojo kita kultūra, kita tradicija, kita mokykla.

Leningrado Iljos Repino dailės instituto auklėtinis, 1946 m. atvykęs į jam visiškai nepažįstamos broliškos sovietų socialistinės respublikos sostinę, ją matė per rusiškojo akademizmo prizmę. Pastarasis kanonas pokario metais buvo diegiamas kaip siekiamybė, jo pėdsakų mūsų dailėje atsirado, bet natūralistinė vaizduosena, iškelianti socialistinės santvarkos privalumus, neįsišaknijo ir romantinio lietuvių žvilgsnio į Vilnių nepakeitė. Kodėl? Atsakymą galbūt duos kuri nors iš planuojamų parodų, pavyzdžiui, skirtoji modernistų Vilniui. Neįsišaknijo Vilniuje nė pats Medvedevas. Keletą metų jis pagal paskyrimą dirbo dailininku operos ir baleto teatre, dėstė LSSR valstybiniame dailės institute, o 1957 ar 1959 m. pakviestas užimti Baltarusijos sostinės vyriausiojo dailininko postą persikėlė į Minską, ten ir praleido likusį gyvenimą. Į Vilnių jis grįžo prieš keletą metų jau virtualiai, kūrybos pristatymais: 2015 m. Medvedevo Vilniaus vaizdus parodė Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, bet daugumai dailės mylėtojų jie tapo būtent šios parodos atradimu.

Ieškant argumentų, leidžiančių pagrįsti lietuviškojo žvilgsnio išskyrimą, reikia manyti, neliktų nutylėti tautybės nulemti dailininkų padėties ir įtakos dailės gyvenimui poslinkiai, kurie, savo ruožtu, veikė jų meninę praktiką. Nuo 1939 m. pabaigos lenkai prarado vyraujančias pozicijas miesto dailės lauke: Stepono Batoro universitetas buvo uždarytas, jo dailės fakultetas išformuotas, ne visi dėstytojai gavo darbą buvusiose šio fakulteto patalpose jau sovietų valdžios įsteigtoje Laisvosios dailės mokykloje, kuri išaugo į Vilniaus dailės akademiją, ir turėjo ieškotis alternatyvaus pragyvenimo šaltinio, psichologiškai prisitaikyti prie pasikeitusios socialinės padėties; lenkiškas dailininkų organizacijas pakeitė Lietuvos dailininkų sąjunga, kuri iš pradžių suvienijo visus Vilniuje kūrusius menininkus, tačiau greitai tapo patogiu politiniam režimui parankių ir neparankių kūrėjų atrankos įrankiu sovietams, naciams ir dar kartą sovietams; parodų organizacija ir dailės užsakymų skirstymas perėjo į lietuvių rankas. Lietuvių valdžios ir pirmojo sovietmečio laikotarpiu su lenkų ir žydų dailininkų norais bei nuomone dar šiek tiek skaitytasi, tačiau nacių režimas pripažino vien lietuvius. Žydai buvo iššudyti, išgyveno tik į Baltarusijos miškus pas sovietų partizanus pasitraukęs Aleksandras Bogenas, atsitiktinumo dėka karo pradžioje Sovietų Sąjungos gilumoje atsidūręs Rafaelis Chvolesas ir stebuklingai išsigelbėjęs talentingasis geto vaikas Samuelis Bakas. Lenkų dailininkus naciai izoliavo, uždraudę jiems veikti viešai. Po karo vos keli iš jų pamėgino įsilieti į Vilniaus dailės gyvenimą, bet neįsitvirtino nė vienas. Palikę Vilnių, nuo penkto dešimtmečio pabaigos jie

pradėjo kurtis ir kurti kas Gdanske, kas Krokuvoje, kas Torunėje.

Be jokių abejonių, visos minėtos aplinkybės varžė žydų ir lenkų meninę veiklą, tad 1939–1956 m. jie sukūrė mažiau Vilniaus vaizdų nei lietuviai, juolab kad anaiptol ne visi šie kūriniai ir išliko. Tačiau ar dėl to lietuviškąjį Vilniaus vaizdinį galima laikyti dominuojančiu? Juk būtent dėl Vilniaus vaizdų amžininkai – žydai, lenkai, lietuviai, net vokiečiai – pirmiausia ir vertino, pavyzdžiui, Jokūbo Šero talentą; tarp 1941 m. Vilniaus miesto dailės muziejuje vykusios jo parodos eksponatų, kuriuos, aptikę žydišką signatūrą, konfiskavo naciai, vyravo būtent Vilniaus peizažai. Įkalintas gete jis gaudavo iš vokiečių drobės ir dažų, kad nutapytų jiems peizažų su tipiškomis senamiesčio gatvelėmis ir namais, už kuriuos užsakovai atsilygindavo maisto produktais.

Karo metais ir tuojau po karo Vilnių tapė, piešė ir raižė lenkai Bronisławas Jamonttas, Jerzy Hoppenas, Leonas Kosmulskis, Tymonas Niesiołowskis, Placyda Siedlecka-Bukowska, Stanisławas Roliczius. Visi jie sukūrė puikių, talentingų kūrinių. Beje, lenkų paliktas miesto paveikslas kiek kitoks nei tas, kurį užfiksavo lietuviai, matę ir norėję matyti Vilnių išskirtinai iš gražiausios, paradinės pusės. Tiksliau sakant, lenkiškasis Vilnius kelialypis: Siedlecka-Bukowska jį pateikia kaip smagios kasdienybės aplinką, Hoppenas ir Kosmulskis paliko mums didingą ir rafinuotą laike sustingusios grožio salos atvaizdą, o Jamonttas ir Roliczius jautriai reagavo į permainas, pavertusias miestą baisia, pavojinga vieta, fiksavo karo metų Vilniaus skurdą ir purvą. Lietuviai šios miesto pusės nerodė. Ne dėl to, kad jos nematė, bet greičiausiai dėl to, kad nenorėjo rodyti, nes jiems tai buvo nenaudinga. Dauguma miesto peizažus juk kūrė ne sau, o žiūrovams; norėjo, kad jų paveikslai būtų priimti į parodas ir galerijas, kad juos nupirktų. Paviešinti ir parduoti kūrinį buvo svarbiau nei perteikti tikrovės tiesą, o peizažai karo metais buvo perkamiausias žanras. Šis faktas, beje, patvirtina, kad parodos atidarymo kalbose retoriškai paliesta dailės psichoterapinė funkcija iš tiesų buvo labai svarbi. Svarbi ir dailininkams, ir jų kūrinių vartotojams. Taigi nostalgiją idealiajai miesto vizijai 1941–1944 m. maitino jau nebe politika ar ideologija, kaip kad iki 1940 m., bet raminančio stabilumo, harmonijos ilgesys, paprastas žmonių noras pailsėti nuo slegiančios tikrovės bent trumpam pasinėrus į darnią, estetiškai išpuoselėtą, aiškiai struktūruotą, nuo atsitiktinumų ir netikėtumų apsaugotą meno kūrinio realybę. Barokinių bokštų miesto vizijos poreikį skatino ir tokio gerai pažįstamo ir branginamo svajonių Vilniaus praradimo baimė, kurią kėlė ne tik kulkos ir bombos, bet ir nuolat tvyranti grėsmė, kad savo ar ne savo valia gali tekti palikti miestą,

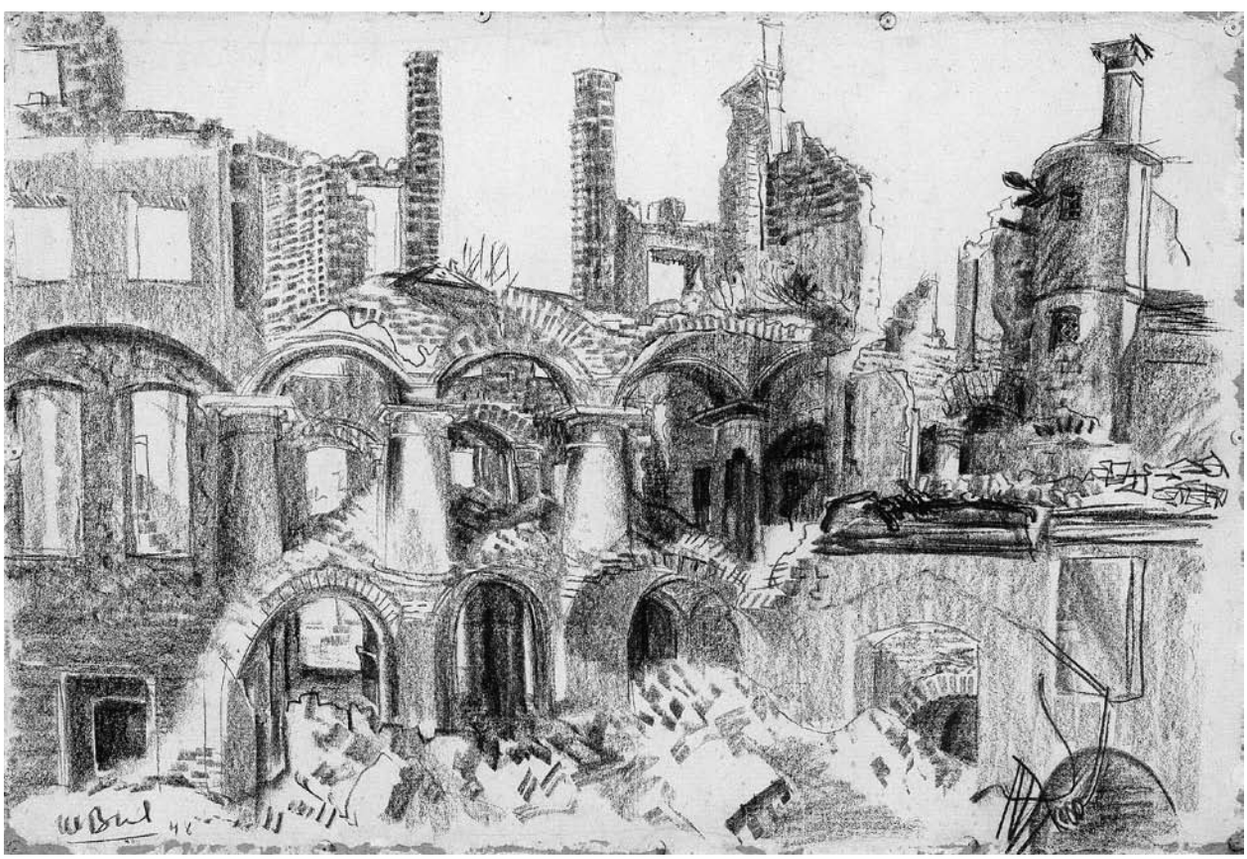

Mečislovas Bulaka. Didžiosios sinagogos griuvėsiai. 1948. Popierius, sangvinas. LDM

galbūt amžinai. Daugeliui taip ir nutiko: vieniems nepriklausomai nuo tautybės teko bėgti, kiti – lietuviai, lenkai, baltarusiai – buvo išvežti į darbus Vokietijoje, o po karo visa lenkų bendruomenė iškraustyta į „istorinę tėvynę“. Po Lenkiją pasklidusiai vilniečių bendruomenei vienu iš prarastų namų simbolių virto Ludomiro Slendzińskio paveikslas „Vilnius. Oratorium“ (1944, Balstogės Slendzińskių galerija), kurį vilnietiškosios dailininkų dinastijos jauniausias atstovas nutapė prieš pat išvykdamas į Lenkiją, o paskui kelis kartus pakartojo jau ten gyvendamas. El Greco maniera nutapytą laibais barokiniais bažnyčių bokštais dangun kylančio miesto viziją pastebėjo, įsidėmėjo ir pamilo beveik visi vyresnės kartos vilniečiai, tarp kurių buvo ir Czesławas Miłoszas. Kupinas sentimentų jaunystės vietoms poetas matė šį Slendzińskiui netipišką ypatingos meninės vertės neturintį kūrinį kaip „Vilniaus architektūrą šlovinantį himną ir liūdesio dainą, tremtinio skundą“[5]. Kodėl šio ikoninio kūrinio nėra Paveikslų galerijoje veikiančioje parodoje, skirtoje lemtingiems Vilniaus istorijos metams? Atsakymas paprastas: į lietuviško žvilgsnio perspektyvą jis netelpa.

Daug sunkiau suprasti ir paaiškinti, kaip ir kodėl tarp Vilniaus panoramų, pasivaikščiojimų gatvėmis ir kiemų kiemelių ištirpo pačioje senamiesčio širdyje dunksoję geto kvartalai – miesto žaizda, kurioje susitelkė visas karo siaubas ir absurdas. Juolab kad geto vaizdų parodoje netrūksta, tik jie išsklaidyti ir neįvardyti. Pavyzdžiui, nemaža Chvoleso senamiesčio vaizdų kolekcija, kurioje yra ir šiaip vaizdingų istorinių kiemelių (garsusis, daugelio dailininkų vaizduotas Viktorijos kiemas arba Römerių namas), ir gatvių vardais neutraliai pavadintų geto kiemų, tiesiog padalinta pagal temines rubrikas, atitinkamai vieni jų kabo salėse, kiti laiptinėje. Nežinia kam prie natūrą užfiksavusių vaizdų pridėtas ir prisiminimas – aiškių sukūrimo metų neturinti kompozicija „Turgelis prie Didžiosios sinagogos“, kurią Chvolesas galėjo nutapyti iš atminties, bet greičiausiai sukūrė pagal XX a. pradžios fotografiją arba kito autoriaus dailės kūrinio reprodukciją. Tuo tarpu nedidelio formato, bet itin pagavus Didžiosios sinagogos vartų etiudas – autentiškas griuvėsių atvaizdas surėmintas į vieną pasportą su Medvedevo atvirukų projektais. Toks nelogiškas eksponavimo būdas apskritai nepateisinamas jokiais argumentais, nes ardo ir Medvedevo kolekcijos vientisumą, ir neleidžia normaliai įsižiūrėti į Chvoleso kūrinį, jau nekalbant apie jo temos ištrynimą, na, ir, aišku, neliudija didelės pagarbos dailės kūrinio unikalumui.

Eksponuojant Mečislovo Bulakos sangvina pieštų senamiesčio vaizdų ciklą, kuriame yra net keli piešiniai su geto fragmentais, žiūrovams siūloma mėgautis vien dailininko meistriškumu ir neabejotinais jo kūrinių estetiniais privalumais. Ciklas pateiktas kaip homogeniška visuma, nesigilinant, kaip kito šio 1943 pradėto ir

Rafaelis Chvolesas. Vilnius. Senosios sinagogos kiemo griuvėsiai. 1946. Popierius, guašas. LDM

[5] Poeto citatą žr.: Izabela Suchocka, „Spokój i harmonia: Twórczość Ludomira Sleńdzińskiego na przykładzie dzieł z kolekcji Galerii im. Sleńdzińskich“, in: *Ananke*, 2004, Nr. 1 (38), p. 16.

1950 m. užbaigto kūrinio topografija, kada piešėjas įžengė į getą, kurios vietos patraukė jo žvilgsnį, ką ir kaip jis užfiksavo.

Jeigu tų septynių ar aštuonių kūrinių su geto vaizdais, kurie yra dabartiniame parodos variante, atskiram teminiam segmentui rengėjams būtų atrodę per mažai, tai kas neleido pasiskolinti iš savininkų daugiau Chvoleso darbų, juolab kad tinkamiausius šiai temai greitai ir patogiai leidžia identifikuoti dailininko šimtmečio proga Laimos Laučkaitės parengtas albumas[6]. Geto istoriją ir jos pokarinę refleksiją ryškiai ir įtaigiai būtų papildę ir Samuelio Bako ankstyvieji tapybos darbai, „atminties blyksniai“, anot dailininko, perteikiantys karo traumos pėdsakus ir jo paties, ir apskritai XX a. antros pusės Vilniaus dailininkų kūryboje. Juolab kad šie Miunchene ir Izraelyje nutapyti paveikslai dabar ranka pasiekiami, jie čia pat, Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus ekspozicijoje. Siūlyti atsivežti iš Lenkijos keletą ekspresionistiškai deformuotų Bronisławo Jamontto peizažų su bauginančiai tuščiomis arba vienišos tamsios figūros įstrižai skrodžiamomis Mėsinių, Gaono ar Stiklių gatvėmis, gal būtų per daug, turint omenyje, kad dažnos muziejinės parodos biudžetas neleidžia net pasirūpinti bent kiek išradingesne ir patrauklesne įranga, kokybišku grafiniu dizainu (taip atsitiko ir įrengiant recenzuojamą parodą), jau nekalbant apie meno kūrinių draudimus ir transporto išlaidas. Tačiau Meno pažinimo centro „Tartle“ kolekcijoje esantis Algirdo Petrulio miestovaizdis, nutapytas 1942 m. (kitais duomenimis 1944 m. pradžioje) pro šiaurinius rotušės langus, nukreiptus į nebeegzistuojančią Vokiečių gatvę, skyrusią dar tebeveikiantį Didįjį getą ir tuo metu, kai paveikslas buvo tapomas, jau sunaikintą Mažąjį, būtų padėjęs pajusti mirties dvelksmą, kurio visgi būta net ir lietuvių akimis pamatytame karo Vilniaus vaizde.

Nerimą, negerumą, grėsmę skleidžiantis Petrulio paveikslas kontrastingai išryškintų regimą Bulakos sangvinų emocinį neutralumą. Pasak liudininkų, karo metais Bulaka dažnai lankydavosi Franko namuose pas ten gyvenusius Karsavinus, su kurių dukra Irina susitikinėjo[7]. Mažasis getas tebuvo už kelių žingsnių, kaskart eidamas į mylimosios namus dailininkas jį matydavo, negalėjo jo nepastebėti, negalvoti apie tai, kas dedasi ar dėjosi už jo sienų. Tačiau turbūt niekada nebesužinosime, nei ką jis galvojo ar jautė, iki galo nesuprasime, ar jo piešinių meistriškumas ir grožis – nuoširdi siekiamybė, puikavimasis techniniais gebėjimais ir piešėjo talentu, ar dar ir bandymas paslėpti vidinį pasimetimą, nežinią, nerimą. Užtat galima ir verta kalbėti apie Bulakos ciklo sunorminimą: 1958 m. 24 ciklo piešiniai buvo reprodukuoti ir išleisti atskiru aplanku su istoriko Juozo Jurginio įžanga[8] – tuometiniai ekspertai ciklą priėmė ir įteisino kaip sovietmečiu pradėto konstruoti Vilniaus kanoninio paveikslo dalį. Tai įdomus, atskiro dėmesio ir aptarimo vertas faktas. Aplanko leidimas, beje, buvo pakartotas 1987 m., lyg susizgribus, kad Bulakos atvaizduotojo Vilniaus jau nebėra, miestas toliau keičiasi, tad piešiniai greta kitų prasmių įgyja dar ir vizualinio dokumento reikšmę.

Šiuo metu Chodkevičių rūmuose veikiančiai Vilniaus pažinimo ciklo parodai stinga ne tik istorinės vaizduotės, bet ir gyvo miesto kaitos pojūčio. Tai pasireiškia ne vien ištirpdyta skirtimi tarp išnykusio ir išlikusio miesto vaizdų, bet ir apmaudžiomis klaidomis. Galbūt kai kam atrodys smulkmena, kai prie 1957 m. data pažymėto Medvedevo paveikslo, vaizduojančio sankryžą prie tuometinio „Vaikų pasaulio“ arba buvusių brolių Jabłkowskių prekybos namų, arba dabartinės „Zara“ tinklo drabužių parduotuvės, nurodoma, kad tai Gedimino prospektas, tačiau istorinėje parodoje toks atsainumas ar neapsižiūrėjimas rėžia akį. Juk Medvedevas fiksavo šešto dešimtmečio miestą, savo Vilnių, kuriame buvo Stalino prospektas, Černiachovskio aikštė, V. Kapsuko gatvė. Jei siekiama rekonstruoti tam tikrą konkretų istorinį laikotarpį, reikėtų paisyti ir tuo metu galiojusios toponimikos.

Lankydamiesi muziejų ekspozicijose ir parodose tikimės kiek įmanoma autentiškesnio sąlyčio su praeitimi, kuris padėtų ją geriau pažinti, įsivaizduoti ir suprasti. Šią parodą, sutelkusią iš tiesų gausią, įdomią, mažai kam matytą ikonografinę medžiagą, vis dėlto tenka laikyti juodraščiu, skirtu turbūt pirmiausia profesionalams, kuris kol kas tik primena, kiek daug darbo dar laukia muziejininkų, kultūros ir dailės istorikų, per meninių artefaktų prizmę atrandant ir papasakojant visai neseniai pasibaigusio XX a. vidurio dramą, radikaliai pakeitusią Vilniaus istoriją ir jos tėkmę.

[6] *Rafaelis Chvolesas: Jeruzalės ieškojimas*, sudarė Laima Laučkaitė, Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2013.

[7] Natalija Klimanskienė, „Levas Karsavinas ir jo šeima“, in: *Krantai*, 2017, Nr. 4, p. 10.

[8] Mečislovas Bulaka, Juozas Jurginis, *Vilnius. Senamiestis*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958 (2-as leidimas – Vilnius: Vaga, 1987).

Nerangiai paskui Čiurlionį

KRISTINA TAMELYTĖ

Gegužės pabaigoje buvo pristatytas naujas projektas, kuruojamas Lietuvos muziejų asociacijos – *Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kelias*. Šį kelią sudaro dailininko, kompozitoriaus, kultūrininko Čiurlionio asmenybės memorialinių objektų, jo atminimą įprasminančių ženklų bei gyvenimą ir kūrybą menančių vietovių visuma, jungianti objektus pagal personalinės kultūrinės topografijos kriterijus. 487 km kelias vingiuoja nuo menininko gimtųjų Druskininkų į Varėną, Vilnių, Kauną. Užsuka į Rietavą, Plungę ir baigiasi Palangoje. Taigi *Čiurlionio kelias* veikia kaip objektų lankymo maršrutas: muziejai pristato Čiurlionio kūrybos ir jo kultūrinio konteksto nuolatines kūrinių ekspozicijas, memorialines erdves, temines parodas, rengia specialius edukacinius užsiėmimus, organizuoja ekskursijas po dailininko gyvenimą ir kūrybą menančias vietas. Šio projekto sukūrimas ir plėtojimas yra vienas iš Vyriausybės kultūros politikos įrankių, kuriuo siekiama vykdyti „atvirą ir įtraukiančią kultūros politiką“.

Čiurlionio kelias įkvėptas Europoje jau keletą dešimtmečių vykdomų kultūros kelių projektų. Europietiškųjų kultūros kelių yra daugybė: nuo Mozarto ir Le Corbusier iki europietiškų kapinių, keramikos ir Geležinės uždangos tematikos kelionių žemėlapių. Visų jų pagrindinė prielaida ir tikslas – kūniškai patirti kokio nors įvykio ar asmenybės istoriją.

Pagrindinis projekto įrankis, anot koordinatorės Lolitos Valužienės, yra interaktyvus žemėlapis tinklalapyje *ciurlioniokelias.lt*. Čia taip pat galima rasti įvairios informacijos, susijusios su Čiurlioniu: vykstantys renginiai, naujienos, edukaciniai užsiėmimai ir kt.

Tačiau grįžkime prie pagrindinio įrankio – žemėlapio. Jeigu žemėlapyje paspausite stilizuotą Vilniaus ikonėlę, atsidursite šiame mieste. Vilniaus topografiniame plane galite išsirinkti vieną iš projektų kūrėjų išskirtų žymių, o paspaudus ją, iššoks langas su pasirinktos vietos nuotrauka ir gabalėliu informacijos, ką Čiurlioniui reiškė ši vieta ar ką jis čia veikė. Pavyzdžiui, Vilniuje esančiame Totorių g. ir Gedimino prospekto kampe „veikė *Vilniaus žinių* redakcija bei savo fotografijos ir cinkografijos studiją nuomojosi Aleksandras Jurašaitis. M. K. Čiurlionis 1907 m. pabaigoje ir 1908 m. sausį į redakciją nešė skelbimus apie teikiamas muzikos teorijos ir skambinimo pamokas, o 1909 m. birželį cinkografijos studijoje spaudai rengė S. F. Fleury atliktos portretinės nuotraukos klišę“.

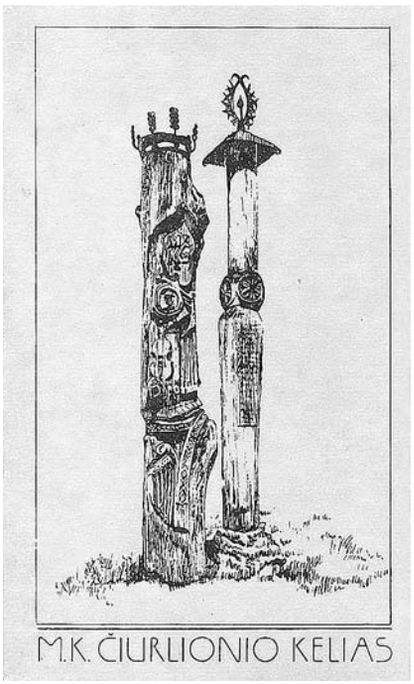

M. K. Čiurlionio kelias (atvirukų rinkinio aplanko viršelis). Dailininkas A. Jazbutis (Vilnius: Muzika, 1991)

Daugelis kitų paaiškinimų yra ir panašaus ilgio, ir panašios koncepcijos. Autoriai neperkrauna smalsautojo informacija, o kai kurie pastatai ar vietos iš pažiūros atrodo nelabai reikšmingi. Tačiau nereiktų apsigauti: pagrindinis tokių aprašymų ir objektų pasirinkimo tikslas yra įterpti Čiurlionį, kaip kūrėją ir žmogų, į kiekvieno, susidomėjusio *Čiurlionio keliu*, kasdieninę patirtį. Menininkas tokiu būdu atsiduria mūsų, kaip pasaulio suvokėjų, kasdienybėje. Pavyzdžiui, anksčiau minėtų gatvių kampe šiuo metu yra įsikūrusi kavinė. Perkant ir geriant joje kavą, kelio kūrėjų pasiūlytos žinios atveria kitokią pastato prasmę. Ir miestas, kuris be istorinių žinių ir faktų tėra vieta, kurioje gyvename *dabar*, tampa miestu, kuris išsiplečia laiko požiūriu. Mus supančius pastatus tada suvokiame ne kaip tik dabar esančius ir atliekančius vieną ar kitą funkciją, o veikiau kaip tokius, kurie egzistavo dar iki mūsų, o juose gyveno ir dirbo įvairūs mūsų kultūros žmonės. Ir žmonės, ir pastatai tampa aktualūs. Lygiai taip pat ir Čiurlionis įsiterpia į mūsų kasdienį patyrimą ne tik savo muzika ar dailės kūriniais (jie dažnai būna patiriami nekasdieniško laiko sąlygomis, pavyzdžiui, galerijoje ar koncerte klausantis Čiurlionio sukurtos muzikos), bet ir kaip gyvas, kūniškas ir *iš tiesų* gyvenęs žmogus. Vaikščiodami miestų, kuriuose jis gyveno ir kūrė, gatvėmis, turėtume patirti Čiurlionį kaip savą ir sau artimą. Taip pat suvokti ne tik jį, bet ir miestą ar vietovę kaip tarpstančią praeinančiame laike, o ne tik *mums* ir ne tik *dabar*.

Ir nors projekto prielaidos verčia suklusti ir susidomėti, tačiau, kaip ir daugelis kultūrinių projektų Lietuvoje, jis susiduria su keliomis esminėmis problemomis: negebėjimu aiškiai suprasti, kas yra jo auditorija, ir strategiškai apmąstytos komunikacijos viešojoje erdvėje stoka. Šie du klausimai yra susiję: nežinoti, kam kalbi, reiškia sunkiai atrasti priemones, kaip kalbė-

ti, ir erdves, kuriose galima tai daryti.

Atsidarius pagrindinį projekto įrankį (žemėlapį), pirmas įspūdis nėra malonus. Pats žemėlapis nėra intuityvus ir aiškus. Pavyzdžiui, pirminė logika *lyg ir* suprantama – ekrane atsiranda sužymėti miestai, o paspaudus miestų ikonas, pasirodo paties pasirinkto miesto žemėlapis, tačiau vidiniuose miestų žemėlapiuose nėra logikos, tvarkos, sąryšių, aiškaus naratyvo. Todėl nesunku pasimesti ir tenka spėlioti, nuo ko pradėti – kokią istoriją siūlo žemėlapio kūrėjai? Tiesiog atsitiktinai spausti bet kurią žymę, pavyzdžiui, Vilniaus mieste, ir domėtis? Reikėjo sąmoningai pasistengti ir vėl iš naujo išbandyti šį įrankį (pirmąjį kartą žemėlapio langą tiesiog uždariau), o tai nėra palanki projekto kūrėjams vartotojo reakcija.

Tolesnis žemėlapio veikimas gana paprastas: kiekvienoje iš žymių galime rasti įvairias vietas, kuriose Čiurlionis *ką nors veikė*. Paspaudus atsiveria vietos su pastatų ar vietų fotografijomis ir labai trumpais aprašymais. Tiesa, nuotraukos labai dažnai neprofesionalios arba tiesiog pasenusios, t. y. ta vieta šiuo metu atrodo kitaip, nei atsispindi nuotraukoje. Kontekstinės informacijos apie vietą nėra. Tėra tik tokia informacija, kuri reikalinga, kad būtų galima nusakyti, kaip vieta susijusi su menininku. Viena vertus, tikslas – supažindinti su Čiurlioniu – pasiektas ir keliautojas nėra apkraunamas dideliu kiekiu informacijos, tačiau informacijos trūksta. Čiurlionis nejučiomis tampa vieninteliu toje vietoje besilankiusiu žmogumi, o visa šalia egzistuojanti istorija, nesusijusi su Čiurlioniu, nėra pasiekiama *čia* ir *dabar*. Ar bent vienu paspaudimu „skaitykite daugiau“. Tokia pažintis verčia kelti klausimą, kas yra šio projekto tikslinė auditorija? Kodėl pasirinkta būtent tokia strategija? Ar tikslinė auditorija – žmonės, kurie jau pakankamai gerai žino Čiurlionį, tačiau norėtų turėti įrankį, kuris leistų jiems patogiau pasivaikščioti po menininko mėgstamas vietas? Sužinoti apie jau vykstančias ekskursijas ar koncertus? Galbūt tai – žmonės, kurie yra tik girdėję (o gal visai negirdėję) Čiurlionio vardą ir norėtų su juo susipažinti tokiu būdu, t. y. per patyrimą. O galbūt tikslinė auditorija yra moksleiviai, kuriems dažnai reikalingas mokymasis per patirtį, kad mokymosi veikla apskritai atrodytų prasminga?

Jeigu tinklapis skirtas žmonėms, kurie žino apie Čiurlionį daug, tuomet informacijos yra gerokai per mažai ir ji tiesiog nuvilia: nuolat kyla klausimas, o kaip man sužinoti daugiau? Kaip patenkinti savo smalsumą? Jeigu auditorija yra moksleiviai, jiems irgi reikėtų pateikti daugiau konteksto pačiame žemėlapyje. Galbūt galima daryti prielaidą, kad įrankiu padedantys naudotis mokytojai ar muziejininkai suteiks daugiau konteksto ir sukurs naratyvą, tačiau vis tiek trūksta paprasčiausios prielaidos apie vartotojų savarankiškumą – galbūt mokinys, pamatęs pasiūlymą „skaitykite daugiau“, nuspręs tai padaryti, o jei ne, visuomet turės tokią galimybę – pasidomėti savarankiškai, *jei jis to nori*, o ne jei kas nors jam liepia.

Tačiau jei tikslinė auditorija – nieko nežinantieji apie Čiurlionį, tada didžiausia projekto problema yra susijusi su komunikacija: apie projektą, be pradinės renginių savaitės ir spaudos konferencijos Nacionalinėje dailės galerijoje, daugiau aktyviai nekalbama, nėra nuolatinio priminimo apie galimybę pažinti šį menininką būtent šio įrankio pagalba. Svarbu pabrėžti žodį „aktyviai“ – komunikacija turėtų būti tokia, kad projektas įsimintų ir būtų žinomas, nes kitaip jis nėra prasmingas. Pavyzdžiui, apžvelgus Lietuvos muziejų asociacijos feisbuko puslapį, jame nepasidalinta jokia papildoma informacija apie projektą per pastarąjį mėnesį. Sukurtas atskiras feisbuko puslapis „M. K. Čiurlionio kelias“ (žiūrėjimo metu) turėjo 400 jį „mėgstančių“ žmonių. Ir nors šis puslapis aktyvus, dalijasi įvairia naudinga informacija apie renginius ir kelio maršrutus, tačiau tai nėra prieinama tiems, kurie teoriškai galėtų susidomėti. Sakysite, argi sunku susirasti feisbuko puslapį ir jį pamėgti? Taip, nesunku, tačiau visais aukštosios kultūros „populiarinimo“ atvejais be išimties kažkas turėtų visų pirma įkrėsti į galvą mintį apie *kokį ten tai Čiurlionio kelią*. Jeigu norite, kad kultūrą pažintų ir atrastų, nepakanka kelių spaudos pranešimų, kelių reportažų nacionalinėje televizijoje ir spaudos konferencijos. Nepakanka tiesiog sukurti feisbuko puslapį. Nepakanka sukurti vietą internetinėje erdvėje, kurioje tarsi į kokį indą sutekėtų informacija apie Čiurlionį Lietuvoje.

Galima būtų sakyti: bet kultūra neturi pinigų, niekas nefinansuoja, *visi jie bėdžiai*. Toks teiginys būtų teisingas, tačiau pati kultūra turi pradėti mąstyti, kokie jos prioritetai. Galbūt projekto rašymo metu galima buvo apmąstyti šį aspektą – o kaip pasieksime mūsų auditorijas? Aukštoji kultūra netaps pasiekiama, atvira ir įtraukianti, jei apie ją niekas nežinos, nesupras jos prasmės ir vertės. Bet čia ne pinigų (nebent vėliau), o mąstymo problema. Reikalingos investicijos ne tik į kultūros kelius kaip įrankius, bet ir kultūros kelių sklaidą – plačią, tęstinę ir patrauklią visuomenei.

Pagaliau projekto sėkmė (atvirumas ir įtraukumas, anot Vyriausybės) remiasi potencialių keliautojų įpročiu ieškoti informacijos ten, kur ji pateikiama. Įprotis sukuriamas tik nuolatos kartojant vieną ar kitą veiksmą, todėl kiekviena nauja informacijos platforma reikalauja nuolatinio pasirodymo patyrimo lauke, kad ja *būtų įprantama* naudotis. Kitaip ji neturi jokios prasmės, nes tėra vietą internetinėje erdvėje užimanti informacijos kaugė.

Nereiktų pamiršti, kad *Čiurlionio kelias*, kaip projektas, dar tik prasidėjo. Artimiausius dvejus metus jis bus plėtojamas Lietuvoje. Kūrėjų ateities planuose yra norai pratęsti kelius į kitas valstybes. 2021 m. planuojama sukurti tarptautinį maršrutą, siekiant į kelią įtraukti kitose šalyse esančias Čiurlionio gyvenimo ir kūrybos vietas (Leipcige, Varšuvoje, Sankt Peterburge). Reikia tikėtis, kad projekto pradžioje atsiskleidžiančios simptomiškos lietuviškojo kultūros pasaulio klaidos ir problemos nebus tęsiamos toliau plėtojant šį daug žadantį, tikrai įdomų ir naudingą projektą.

Tikrovės agentai

ADOMAS ŠULCAS

Tvankiomis birželio 19–20 d. į Nacionalinės dailės galeriją žmonės rinkosi neįprastu tikslu – klausytis mokslinių pranešimų. Tarptautiniame moksliniame simpoziume *Tikrovės agentai* (angl. *The Agents of the Real*) pranešimus skaitė žinomi Lietuvos ir užsienio filosofai. Šis renginys maloniai nustebino: jam pavyko išvengti tradicinių mokslinės konferencijos sunkumų – tuščių salių ir per ilgai užsitęsiančių sudėtingų pranešimų. Vasaros karštis ir uždara erdvė žmonių neatbaidė ir, kaip neįprasta mokslinėms konferencijoms, klausytojų buvo daugiau nei kalbėtojų. Neretas mokslo renginys prasideda ir baigiasi mažoje, kartais beveik kultą primenančioje auditorijoje, kurioje dalyvauja tik specifinių problemų specialistai ir vienas kitas paklydęs žmogus. Tačiau šįkart abi simpoziumo dienas į salę susirinkdavo bent keliolika klausytojų, kurių kiekis stipriai svyravo keičiantis pranešėjams. Tiesa, auditorijos aktyvumo trūko. Kaip įprasta, po atskiros dalies pranešimų (ir kavos pertraukos) auditorija galėjo užduoti klausimų ir įsitraukti į diskusiją, tačiau dažniausiai klausytojai išmintingai tylėdavo. Klausimai ir atsakymai liko netikėta pranešėjų privilegija, kuria buvo aktyviai naudojamasi, kad būtų suderintos skirtingos, tačiau panašios temos.

Naujos galimybės, kitokia revoliucija

Visi trys pirmosios simpoziumo dalies „The Imaginary and the Potential“ (liet. „Įsivaizduojamybė ir galimybė“) pranešėjai siekė susieti vaizduotės vaidmenį su skirtingomis sritimis – estetika (medijų teorija), politikos filosofija ir ontologija. Įdomiausias iš jų pasirodė Pietro Montani (Vilniaus ir Romos universitetai). Jis siūlė išplėsti vaizduotės sąvoką, siekdamas įtraukti abstraktų veiksmų galimybių lauką. Vaizduotė, jo požiūriu, turi galimybę kurti taisykles, kuriomis vadovaujantis įmanomas naujas veiksmų horizontas. Tiesa, vos prasidėjus šiam pranešimui, iškilo techninių nesklandumų, be kurių neįmanoma nė viena mokslinė konferencija. Laimei, šios problemos vėliau nepasikartojo.

Antrąją dalį „Social, Pluriverse and Plastic Realities“ (liet. „Socialinės, daugiavisatės ir plastiškos realybės“) pradėjo filosofas Maurizio Ferraris (Turino universitetas) pranešimu „The Realised Communism“ (liet. „Realizuotas komunizmas“). Ferraris, kaip jau jam įprasta, griebėsi socialinės ir politinės temos, įtraukdamas savo dokumedijos revoliucijos (angl. *documedia revolution*) sąvoką. Pasak filosofo, ši nepastebimai įvykusi revoliucija pakeitė daugelį socialumo ir darbo aspektų. Ji pakeitė tiek daug gyvenimo sričių, kad esą net buvo įgyvendinta šiek tiek pakitusi komunistinio pasaulio vizija. Vienas svarbiausių dokumedijos revoliucijos bruožų – nuolatinis įdarbinimas gaminant informaciją ir dokumentus. Net įsitraukimas į *Facebook* yra dokumentų gaminimas, t. y. darbas. Pasak Ferrario, per dokumedijos revoliuciją įvyko darbo erdvės, įrankių ir laiko pokytis. Žmogus dabar dirba beveik visada, nes daugelis laisvalaikio veiksmų susiję su dokumentų gamyba.

Vėliau pranešėjai svarstė socialinį tikrovės aspektą. Tiziana Andina (Turino universitetas) ir Martinas Savransky (Londono universitetas) skaitė pranešimus apie tarpkartiškumo prasmę visuomenių supratimo bei interpretacijos lauke ir apie socialinius įsitikinimus, atsirandančius kritiniais atvejais. O po kavos pertraukos klausytojai grįžo išgirsti Ritos Šerpytytės

Tarptautinio mokslinio simpoziumo *The Agents of the Real* akimirka. 2019. Luko Bartkaus nuotrauka

pranešimą apie Catherine Malabou ir Giorgio Agambeną. Profesorės pristatymas buvo paskutinis pirmosios dienos smūgis filosofijos tikrovės sampratai.

OOO ir vaizduotė

Antroji simpoziumo diena prasidėjo kiek vangiau. Pirmosios dienos azartas jau buvo išsivadėjęs, todėl į salę žmonės rinkosi lėčiau, o pirmųjų pranešimų metu girdėjosi nemažai bruzdėjimo, nors tematika nebuvo nuobodesnė. Rytinėje pranešimų sesijoje, pavadintoje „The Other Worlds“ (liet. „Kiti pasauliai“), dalyvavo tik du kalbėtojai – Ignas Šatkauskas (Vilniaus universitetas) ir Daina Habdankaitė (Vilniaus ir Turino universitetai), nes vienas iš pranešėjų atsisakė dalyvauti dėl asmeninių priežasčių.

Abu pranešimai, kaip ir nusakyta šios dalies pavadinime, buvo apie tai, kas Kita. Habdankaitė Kitoniškumą matė Howardo Phillipso Lovecrafto literatūroje, kurioje susiduriama su kažkuo, kas visiškai nepriklauso žmogiškajam pasauliui. Lovecrafto kūriniai buvo interpretuojami per Quentino Meillasoux filosofijos prizmę, įtraukiant pagrindines šio filosofo idėjas bei atkreipiant dėmesį į jo radikalią skirtį tarp sąmonės ir tikrovės. Tuo tarpu Šatkauskas kritikavo spekuliatyvųjį realizmą, analizuodamas Kitoniškumą, atsirandantį per Vakarų pasauliui itin tolimas kultūras.

Šios dienos antros dalies „The Renewal of the Real“ (liet. „Tikrovės atgaivinimas“) pranešimai prasidėjo nuo gana konkrečių filosofinių temų. Anna Longo (Paryžiaus universitetas) pristatė Gilles'io Deleuze'o materialistinę interpretaciją, o Ruslanas Baranovas (Vilniaus ir Turino universitetai) derino filosofo Georgo Hegelio idėjas prie į objektus orientuotos ontologijos (vadinamosios OOO minties mokyklos). Šiuo suderinimu siekta išaiškinti ir išvengti įprastinių filosofinių pozicijų objektų atžvilgiu keliamų problemų, kai objektai vertinami arba tik kaip ryšiai (panaikinant bet kokias įmanomas esmes ar pastovumą), arba tik kaip nuo nieko nepriklausomos substancijos. Baranovo pranešimo siekis buvo dvejopas – iškelti naujus klausimus OOO teorijoms ir ieškoti suderinamumo tarp Levi Bryanto ir Grahamo Harmano skirtingo objektų supratimo.

Tarptautinio mokslinio simpoziumo *The Agents of the Real* akimirka. 2019. Luko Bartkaus nuotrauka

Po Baranovo pranešimo į salę sugužėjo daugiausia žmonių per visą simpoziumą, nors buvo likę tik du pranešimai – Grahamo Harmano (Pietų Kalifornijos architektūros institutas) ir Kristupo Saboliaus (Vilniaus universitetas). Abiejų filosofų pranešimai buvo itin plačios tematikos. Turbūt tokia bus žinomumo filosofijoje privilegija – galėjimas skaityti pranešimus, kurių pavadinimuose nėra kitų autorių ar sudėtingos terminijos. Harmanas skaitė pranešimą „The Only Path Through Modern Philosophy“ (liet. „Vienintelis būdas išeiti iš moderniosios filosofijos“). Jis teigė, kad modernioji filosofija dar

Tarptautinio mokslinio simpoziumo *The Agents of the Real* akimirka. 2019. Luko Bartkaus nuotrauka

nesibaigė. Visos kitos istorinės filosofijos bangos baigėsi įveikus tam tikrų filosofų pozicijas, tačiau Immanuelio Kanto įgyvendinta skirtis tarp žmogaus ir pasaulio tęsiasi iki šiol. Mes vis dar naudojame šią skirtį, dažniausiai įvesdami naujas sąvokas, pavyzdžiui, „sąmonė“. Per kantiškąją žmogaus (sąmonės) ir pasaulio (daiktų) skirtį mes paskirstome, kad tai, kas „žmogiška“, priklauso dvasios mokslams, o tai, kas „daiktiška“ – gamtos mokslams. Pasak Harmano, ši skirtis nebūtinai turi būti tokia griežta ir nebūtinai yra teisinga. Bendroji nuomonė apie šio filosofo pranešimą buvo puiki – nežinia, ar dėl retorikos, ar dėl filosofijos gebėjimų.

Simpoziumą užbaigė žmogus, kuris labiausiai prisidėjo prie renginio organizavimo – Sabolius. Jo pranešime „The Imaginary and the Real“ (liet. „Įsivaizduojamybė ir tikrovė“) daugiausia dėmesio skirta vaizduotės tematikai. Vaizduotės samprata buvo išplėsta, suteikiant šią funkciją visiems gyviems organizmams. Saboliaus nuomone, vaizduotė yra funkcija, kuri veikia tarp individo ir aplinkos (pranc. *milieu*). Ši funkcija veikia prieš suprantant ar atsirandant išoriniams stimulams ir yra tam tikro pobūdžio anticipacija. Baigdamas pranešimą Sabolius pacitavo Gilbertą Simondon: kiekvienas gyvas organizmas gali išrasti, nes jis su savimi visada nešasi savąją aplinką.

Paskutinis žingsnis prieš simpoziumo pabaigą buvo Harmano, Saboliaus, Longo ir Baranovo diskusija. Ši diskusija iš kitų išsiskyrė tuo, kad pasipylė klausimai ir iš auditorijos, daugiausia jie buvo skirti Saboliui, o vienas kitas klausimas – ir Harmanui.

Tikrovės agentai per abi dienas sugebėjo išlaikyti kokybišką organizavimą ir turinį, tačiau galbūt svarbiausia, kad buvo išlaikytas teisingumas visų pranešėjų atžvilgiu. Nė vienam žmogui, prie kurio vardo esti „prof.“ ar panašus titulas, nebuvo suteikta daugiau laiko nei nustatyta ar kitų papildomų privilegijų. *Tikrovės agentai* gali būti geros mokslinės konferencijos pavyzdys, o sutvarkius minimalias technines ir organizacines kliūtis, tapti itin aukšto lygio akademinės bendruomenės renginio pavyzdžiu.

Tarptautinio mokslinio simpoziumo *The Agents of the Real* akimirka. 2019. Aistės Girkontaitės nuotrauka

Apie ezoterinius siūlus lituanistikoje

ANTANAS TERLECKAS

Kiekvienas prakutęs humanitaras (ar tiesiog akademikas), žurnalisto paklaustas papasakos, kaip šaunu būti intelektualu, tirti kultūroms, civilizacijoms svarbius tekstus, atpažinti simbolius, gebėti papasakoti žmonijos istoriją, dėstyti, mąstyti, koks nykus pasaulis be intelektualų ir t. t. Žurnalistas padėkos už sugaištą laiką, padės telefono ragelį, o akademikas atsidus ir sugrįš į tikrovę, kurioje už intelektualines kompetencijas didesnę vertę turi taškai *Microsoft Excel* lentelėse.

Norėdamas gauti finansavimą savo tyrimams, projektams, akademikas rinks taškus – dalyvaus konferencijose, keps publikacijas – bus „produktyvus mokslininkas“[1]. Patogiausia taškus susirinkti gimtojo universiteto, instituto aplinkoje – tada nereikia nei lygiuotis į pasaulio akademinį elitą, nei ieškoti pigesnių taškelių kokiame Uralo kalnų pedinstitute. Tad lauki vietinių konferencijų, kurios dažnai būna proginės – dėliojantis darbus kažkas užmeta akį į minėtinų dienų kalendorių ir galvoja, kokį čia minėjimą surengus, kad būtų „aktualu“ – konferencijų temas dažnai diktuoja ne naujų tyrimų aptarimas, o prisitaikymas prie Seimo paskelbtų minėtinų datų sąrašo. Ko gero, panašiai gimė idėja mokslinei konferencijai *Alfonsas Nyka-Niliūnas ir Bronius Krivickas: Likiminiai kartos pasirinkimai*, kurią organizavo Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetai.

[1] Žr. Valdemaras Klumbys, „Kaip tapti sėkmingu ir produktyviu mokslininku“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2017, Nr. 3, p. 75–77.

Užbėgsiu už akių pasakydamas, kad konferencija gavosi tokia, kaip daugelis – nelabai originali, su geresniais ir gerokai silpnesniais pranešimais, tad viskas lyg ir tvarkoj. Išskirti norėtųsi Manfredo Žvirgždo ir Dalios Kuizinienės pranešimus: Kuizinienė nagrinėjo Niliūno rašytas literatūrines recenzijas, o Žvirgždas pristatė Lietuvių (vadinamosios „Bostono“) enciklopedijos rūpesčius Niliūno ir Juozo Girniaus asmeninėje korespondencijoje. Kiti daugiau bandė naujai (arba nelabai) perskaityti abiejų herojų kūrybą arba nagrinėjo kažką tiesiogiai nesusijusio nei su Niliūnu, nei su Krivicku. Pasigedau žmonių, gebančių įdomiau prakalbinti šias asmenybes, visų pirma – Arūno Sverdiolo ir Virginijaus Gasiliūno.

Daugelis konferencijos trūkumų buvo nulemti aiškios renginio koncepcijos stygiaus. Lyg ir skirtas Niliūnui ir Krivickui, lyg ir jų kartai, lyg ir likiminiams pasirinkimams, bet ar čia tikrai viskas taip lengvai susisieja? Norėta pagerbti? Prisiminti? Reaktualizuoti? Permąstyti? Sau? Visuomenei? Ambicingas buvo sprendimas konferenciją rengti dvi dienas, skirtinguose miestuose – Vilniuje ir Kaune. Tiesa, keldamasis 5:30 ryte į autobusą, vežantį Kauno link, šį sprendimą labai keikiau. Per dvi dienas – 24 pranešimai, tarp kurių du plenariniai, ir dar du atminimo vakarai.

Tebūnie tai istoriko pabumbėjimai (labiau) literatūrologų konferencijos fone, tačiau esminė renginio (ir net didokos dalies lituanistinio diskurso) problema, manding, buvo santykio su istorija stygius. Tą žinome ir iš didžiųjų batalijų viešojoje erdvėje, susijusių su vieno ar kito sovietmečiu gyvenusio autoriaus kūrybos ar biografijos reinterpretacija – neretai teigiama, kad istorikai turėtų patylėti, neteisti (nors jie niekad ir neteisia), nes jų aptariamų veikėjų „gyventas laikas buvo toks, koks buvo“. Priėmus tokią poziciją, istorikai neturi ką veikti sovietmečio kultūros lauko tyrimuose, o tada atsiveria daug erdvės kūrėjų Genijaus vertinimo peripetijoms, kurios retai kada turi tikrovės pamatą.

Istorinės refleksijos stoka atsiskleidžia ir renginio koncepcijoje – nei konferencijos rengėjai, nei dalyviai pranešimuose pernelyg nereflektavo paties Krivicko ir Niliūno santykio ir sprendimo skirti jiems bendrą konferenciją. Istoriškumo stoką liudija ir tai, kad konferencijos metu Niliūnas bent kelis kartus buvo pavadintas emigrantu. Susidarė įspūdis, kad konferencija buvo bendra tik todėl, kad Niliūnas ir Krivickas gimę tais pačiais metais, buvo pažįstami, 1944 m. priėmė lemiamus sprendimus. Iš čia ir *likiminiai kartos pasirinkimai*. Tačiau juk visa poetų karta nepasitraukė į Vakarus arba neatsidūrė miške, pavyzdžiui, Eduardas Mieželaitis irgi gimęs 1919 m., kiti po okupacijos tiesiog nustojo rašyti, treti Sibire atsidūrė ir be buvimo miške. O kur dar tokie atvejai kaip Juozo Kėkšto, išeivijoje atsidūrusio netgi per Anderso armiją? Štai dar keli *likiminiai* kartos siužetai, kurie konferencijoje liko praktiškai nereflektuoti, išskyrus porą pranešimų: Elenos Baliutytės-Riliškienės „‘Neik su velniu obuoliauti’: Fausto mitas Eduardo Mieželaičio kūryboje“ ir Onos Dilytės apie Albertą Dilį. Taip „kartos“ reprezentacija tapo išeivijos ir partizanų karo naratyvai, dar kažkiek tarpukaris. Nors konferencijoje dalyvavo ir keli istorikai, tačiau ir jie pernelyg nesigilino į šį klausimą. Pavyzdžiui, Aurimas Švedas skaitė pranešimą tema „Kaip mąstyti apie žmogų ribinių situacijų ir lemtingų pasirinkimų akivaizdoje“, tačiau daugiau nagrinėjo teorines prielaidas ir modelius, leidžiančius geriau tokius

pasirinkimus suprasti, o ne analizavo šių pasirinkimų konkretybes.

Tačiau net likus prie Niliūno su Krivicku, kyla dvejonės dėl tokio jų sugretinimo. Abu kūrėjai iš tiesų priklausė tai pačiai kartai, studijavo, buvo pažįstami, tačiau niekas nekelia priešingo klausimo – galbūt po 1944 m. jie yra kur kas labiau skirtingi negu panašūs? Ypač atsižvelgiant į tai, kad tuo metu jiems buvo vos po 25-erius metus, vienas žuvo po kelerių metų, o kitas mirė įpusėjęs dešimtą dešimtį. Išeivijos ar partizanavimo pasirinkimas atskyrė juos ne tik erdviškai, o būtent šios refleksijos labiausiai ir trūksta. Istorikai, panašu, kol kas apskritai Niliūno nemato kaip istorinės asmenybės, jiems sunku prasibrauti per poetizmų ir intelektualinių užkardų barikadas, neleidžiančias „atrakinti" jo dienoraščių – nesu matęs (gal menkai ieškojau) istoriko studijos, kurioje būtų nuorodų į Niliūno dienoraščius. Mano galva, Krivickas ir Niliūnas reprezentuoja dvi skirtingas Lietuvas, kurių tik išeities data panaši: gimusios 1918 m., jos esmingai išsiskiria 1944 m. Tai Niliūną ir Krivicką pastato į visiškai skirtingas pozicijas, apgyvendina skirtingose Lietuvose, viena kurių žuvo, kita dar tebeegzistuoja išeivijoje, tačiau, mano galva, taip ir neįsiliejusi į posovietinę Lietuvą. Kas žino, galbūt Krivickas, sėdėdamas bunkeryje, netgi keikė studijų draugą Niliūną, kad šio nėra šalia, o gal net tokį gerokai primiršo. Pats Niliūnas, neabejoju, būtų gerokai nustebęs, kad jo šimtmečio minėjimas vyko kartu su Krivicko – visuose dienoraščio fragmentuose (1938–2012) Krivickas paminimas vos penkis kartus.

Neapsvarsčius tokių klausimų, daugelis sąsajų ir lieka tam tikrame ezoteriniame lygmenyje – būtent tą ir turiu omenyje teigdamas, kad tokiose konferencijose ir lituanistikos diskurse labai trūksta istorinės refleksijos, kuri suteiktų kalbėjimui apie rašytojus kokį nors konkretesnį pagrindą. Dabar gi, sėdėdamas konferencijoje vis mačiau kažkur nuo pranešimo iki pranešimo, nuo knygos iki knygos besitęsiantį ezoterinį siūlą, kuris sugeba viską susieti. Kad tai viso diskurso, o ne tik konferencijos problema, geriausiai rodo Viktorijos Daujotytės (ir jos mokinių) pavyzdys – ji be vargo sukabino Niliūną, Salomėją Nėrį, Justiną Marcinkevičių (ir save) į vieną knygą[2].

Kad ezoterinis siūlas sklandžiai imtų sieti atskirus žmones, juos derėtų izoliuoti nuo jų gyvento laiko, o kūrybą – nuo poelgių. Biografiniai kontekstai tokiu atveju reikalingi tik selektyviai. Tada jau žiū, partizanai virsta Sąjūdžiu, visi atranda savyje vidinę rezistenciją, sovietmetis dūžta ir tampa laisva Lietuva, kuri, pasirodo, net ir okupacijos metais iš tiesų buvo širdy laisva, o visos trys atskirtos Lietuvos vėl susijungia. Niliūnas dienoraštyje aiškiai parodė, kad toks susiejimas sunkiai įmanomas, kai 1998 m. trumpam sugrįžo į Lietuvą, nesijautė čia savas, viskas atrodė svetima. Sugrįžęs į JAV, užsirašė: „Prisimenant Lietuvą ir viskam (ką mačiau, ką jaučiau) kaskart labiau išryškėjant, mane vis dažniau slegia mintis, *kad ten visi mano keliai buvo sunaikinti arba patys išnyko.* Tad kaip aš galėčiau ten grįžti, jeigu nebėra kelių?"[3]

Istoriškumo stoką dažnu atveju nulemti gali jo nepatogumas. Desovietizacija, deja, didžiojoje dalyje Lietuvos mokslo institucijų taip ir neįvyko: nemaža dalis lituanistų pažinojo savo tiriamus herojus, augo jų šešėlyje ir sunkiai sugeba nuo šių patirčių atsiriboti. Kartu herojų gyvenimuose ir vertinimuose jie mato save pačius – žmones, taip pat dariusius kompromisus su sąžine, kuriuos maloniau pavadinti tautiškumo puoselėjimu. Vėliau aplink tokius žmones susiformuoja savotiškos akademinės mokyklos, o jų „absolventai" nesugeba atsiriboti nuo autoritetų, perima jų pažiūras, vertinimo pozicijas ir pan.

Todėl nemenka dalis konferencijos man taip ir liko kyboti ore. Nors būta ir tikrai profesionalių literatūrologinių pranešimų, tačiau kartais apimdavo įspūdis, kad mokslininkas auditorijai nupasakoja tik savo galvoje susijungusius vaizdinius, kuriems iki (literatūrinės) tikrovės dar labai toli. Schema paprasta: susirandi knygą, kurią žinai, kad skaitė konferencijoje apdainuoja-

Vytauto Didžiojo universiteto studentai, meno draugijos „Šatrija" nariai. Antroje eilėje: trečias iš dešinės – Alfonsas Nyka-Niliūnas, trečias iš kairės – Bronius Krivickas. Kaunas. 1939. Maironio lietuvių literatūros muziejaus nuotrauka

[2] Viktorija Daujotytė, *Justinas Marcinkevičius, Salomėja Nėris, Alfonsas Nyka-Niliūnas: Mintys, pastabos, fragmentai*, Vilnius: Nacionalinis muziejus LDK Valdovų rūmai, 2016.

[3] Alfonsas Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai, 1976–2000*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 328 (1998-03-08 įrašas).

mas herojus, paskaitai, o wtada ieškai panašumų ar skirtumų. Jeigu randi (o, be abejo, randi), tai konstatuoji: va, perėmė, va, įtaka, va, bendrybės, va, panašu, va, vertino, va, atsiribojo, va, savitas stilius. Taip, pavyzdžiui, Rita Tūtlytė ieškojo sąsajų tarp Niliūno ir XIX a. austrų rašytojo Adalberto Stifterio romano *Der Nachsommer*, tačiau besiklausant pranešimo atrodė, kad tikrovės mokslininkė taip ir neužkabino, tik atpasakojo kažkokias sau kilusias mintis. Tokią situaciją vaizdžiai aprašė Daujotytė minėtame opuse (kuris, tiesa, nėra mokslinė studija): „[t]a mintis apie poeziją atklysta lyg iš mano pačios galvojimo. Bet gal ir ne. Gal ji tik išleido stiebelį iš tų šaknų, kurios iš skaitymų, mąstymų, permąstymų. Labiausiai to, kas buvo artima, kas buvo *pakeliui*. Su kuo susitikau“[4]. Kad tą galvoje atsiradusią sąsają lengviau pagrįstum, visada galima pasitelkti unikalias sąvokas, kurių turinys aiškus tik bendraminčiams ezoterinio siūlo verpėjams, pavyzdžiui, konferencijoje nuskambėjusios „įvidujimas“, „įsibuvimas“, „dvasios švytuoklė“ ir t. t. O jeigu tai spausdintas tekstas, savo žodžio dvasinį pagrįstumą ir sunkį visada galima sustiprinti daugtaškiais, kartu rodant ir rūpestį savo nagrinėjamam objektui, nes abejingas žmogus niekada nededa daugiau negu vieno taško...

Koks yra renginio rezultatas? Kažkokie ore pakibę vaizdiniai, šešėliai, kuriuos mato Platono olos lituanistas ir tiki, kad tai yra tikrovė. Visa tai vaizdingai iliustruoja konferencijoje nuskambėjusi žiūrovo iš šalies (ne akademijos) mintis, kurią jis išsakė po vieno iš pranešimų. Vyriškis, pasitelkęs Knuto Hamsuno pavyzdį teigė, kad reikia skirti kūrėjo gyvenimą nuo jo genijaus, Hamsuną-nacių kolaborantą nuo Hamsuno-rašytojo. Kaip tai padaryti? Ogi, pavyzdžiui, Justino Marcinkevičiaus eilėraštyje apie Lenino gimimo dieną reiktų pakeisti žodį „Leninas“ į „Dievas“ – tada galėtume įvertinti tikrąjį Marcinkevičiaus kūrybos genijų. Nors šurmulys salėje ir Dalios Satkauskytės įspėjimas, kad tai labai pavojingas pavyzdys, liudijo, jog anaiptol ne visi su tokia mintimi sutiko, neabejoju, kad kai kuriems ji turėjo patikti.

Tai, žinoma, galioja anaiptol ne kiekvienam konferencijos pranešimui – kaip jau minėta, jų būta ir tikrai solidžių, tačiau jos metu vis neapleido mintis, kad trūksta istorijos ir tikrovės pojūčio, o tai ne vien konferencijos, bet ir (dalies) literatūrologinio lauko problema. Kartu prisiminiau ir 1995–1996 m. kilusį šaršalą dėl Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus literatūros*, kai autoriui tūlas priekaištavo, kad šis nepakankamai dėmesio skiria estetiniam laukui, o neva susitelkia į istorinius, socialinius, politinius ir ideologinius kontekstus[5], kurie vos po Nepriklausomybės atkūrimo buvo itin jautri teritorija. Nors 2019 m. galima išvardinti ne vieną literatūrologą ir literatūros istoriką, literatūrą matantį ne vien kaip estetinį, bet ir kaip socialinį, istorinį reiškinį, tačiau aiškiai matyti, kad dar ne visiems toks požiūris priimtinas. Visų pirma todėl, kad tuomet sovietmečio kūrėjų genijus turėtų būti matomas rėmuose, kuriuose jis niekaip nepranoksta sistemos, tik žaidžia jos ribose, kaip piktosios pamotės prižiūrimas vaikas. Nors banalu ir nesinori dabartį aiškinti jau prieš tris dešimtmečius (ne)pasibaigusia sovietine patirtimi, tačiau lituanistikos lauke sovietmečio vis dar per daug. O kol kas lieka viltis, kad po dešimtmečio vyksiančioje konferencijoje, kuri neabejotinai bus surengta, nes taškų juk reikia, Niliūną atras ir istorikai.

Alfonsas Nyka-Niliūnas. Baltimorė, JAV. Apie 1960. Maironio lietuvių literatūros muziejaus nuotrauka

[4] Viktorija Daujotytė, *op. cit.*, p. 157.

[5] Žr. Loreta Jakonytė, „Vytauto Kubiliaus *XX amžiaus literatūros* recepcija: ginčas dėl literatūros, istorijos ir kritiko“, in: *Colloquia*, 2006, Nr. 17, p. 81–96.

Lietuvos diplomatinę tarnybą prisimenant

VYTAUTĄ ALIŠAUSKĄ KALBINA MYKOLAS KERAITIS

Į šiemet minėtinų datų sąrašą kiek tyliau įsirašo sukaktys Lietuvos diplomatijos istorijoje: Vilties prezidentu pramintas Stasys Lozoraitis, palikęs mus lygiai prieš ketvirtį amžiaus, šiemet, rugpjūčio 2 d., būtų minėjęs 95-ąjį gimtadienį, o jo brolis Kazys, ilgametis Lietuvos ambasadorius prie Šv. Sosto, liepos 23 d. – 90-ąjį. Abu broliai ryškiai įsirašė į Lietuvos diplomatijos istoriją, o Stasys Lozoraitis tapo ir svarbia 1993 m. Lietuvos politinio gyvenimo dalimi. Prisimindami jų veiklą kalbamės su diplomatu, profesoriumi, brolių Lozoraičių bičiuliu Vytautu Ališausku.

Pokalbį apie brolių Lozoraičių vietą diplomatijos istorijoje, ko gero, vis tiek reikia pradėti nuo jų tėvo, Stasio vyresniojo, kuris Antrojo pasaulinio karo išvakarėse tapo Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Italijoje, vėliau – ir Lietuvos diplomatijos šefu. Kokioje padėtyje atsidūrė Lozoraitis ir kiti diplomatai po 1940 m. birželio?

Reikia priminti visą situaciją: 1940 m. birželį vyksta Lietuvos ir kitų Baltijos šalių okupacijos ir aneksijos procesas. Diplomatinė tarnyba suvokia, kas vyksta, įdėmiai stebi, teikia protesto notas rezidavimo šalims, o tai duoda rezultatų: faktiškai tik nacistinės Vokietijos sąjungininkės ir Švedija pripažįsta Lietuvos prijungimą prie SSRS. Visos kitos valstybės suvokė, kas įvyko, jų diplomatai išsiunčiami iš Baltijos šalių. Nuo to ir prasideda ilga Nepriklausomos Lietuvos diplomatinės tarnybos istorija, kiek suprantu, neturinti precedento. Įprastu atveju, jeigu valstybė okupuojama, ją palaikančios šalys kuriam laikui išsaugo tos valstybės diplomatų statusą ir atstovybes, bet tai yra trumpalaikiai įvykiai, kol stabilizuojasi tarptautinė padėtis. Tačiau ir tokių pavyzdžių ne tiek daug turime. O čia visiškai kita situacija: po karo, padėčiai tarsi stabilizavusis, paaiškėja, kad jokia demokratinė laisvojo pasaulio šalis Lietuvos okupacijos ir aneksijos į SSRS nepripažįsta, o Lietuvos diplomatai išsaugo savo įgaliojimus, nepaisant to, kad nėra jokios egzilinės vyriausybės. Tai, ko gero, yra įdomiausias niuansas, nes Lenkijos egzilinė vyriausybė buvo pripažįstama ir po karo, todėl lenkų diplomatai veikė būtent egzilinės vyriausybės vardu.

Kiek svarbu buvo turėti šį diplomatinį korpusą?

Pradėsiu nuo paprasto dalyko, asmeninės reminiscencijos. Apie Lietuvos diplomatinę tarnybą pirmąkart sužinojau būdamas vaikas, iš sovietinės propagandos, kuri nuolat kartojo, kad tai nesvarbu, komiška, beprasmiška. Vien tai liudija, kad diplomatų misija buvo itin svarbi ir vis trukdė sovietams. Kalbant konkrečiau, Lietuvos diplomatinės tarnybos veiklą reikia vertinti nepripažinimo politikos kontekste, kaip vieną iš šios Vakarų valstybių politikos dalių. Sovietams buvo labai keblu, kad viena jų, kaip patys matė, integralių SSRS dalių likusio pasaulio akyse jiems nepriklauso. Mums šiandien tai gali retrospektyviai atrodyti nereikšminga, bet juk patys matome, kaip svarbu yra tai, ar valstybės pripažįsta, ar nepripažįsta Abchaziją, Uždniestrę arba darinius okupuotoje Ukrainos teritorijoje. Tai yra esminis dalykas. Iš nepripažinimo plaukia netgi praktiniai reikalai – JAV ir kitų Vakarų valstybių diplomatai, kaip dabar Kryme, taip ir tada neturėjo teisės lankytis Baltijos šalyse, nes kitaip būtų pripažinę, kad tai yra jų veiklos teritorija. Vien tai sovietams sudarydavo nemenkų problemų.

Svarbi ir Lietuvos diplomatų veikla reziduojamose valstybėse. Tai buvo nuolatinis dirgiklis, raginęs laikytis nepripažinimo politikos Vašingtone, Londone ir Romoje, kur ir buvo trys aktyviausios, iki Šaltojo karo pabaigos išsilaikiusios Lietuvos diplomatinės atstovybės. Londone apskritai buvo įdomi situacija, nes britai pasakė, kad atstovybė bus uždaryta dėl pačios Britanijos įstatymų, kai mirs paskutinis teisėtos vyriausybės paskirtas atstovas. Formaliai tas pareigas ėjo Bronius Balutis, tačiau su juo dirbo Vincas Balickas, kuris prieš karą, berods, turėjo tik atstovybės patarėjo statusą. 1967 m. Balučiui mirus, britai Balickui pripažino reikalų patikėtinio statusą – jis ne tik sėkmingai sulaukė Nepriklausomybės, bet dar ir buvo garbingai pakeltas į ambasadorius.

Diplomatinės tarnybos tęstinumo klausimas, ko gero, buvo viena opiausių problemų. Juk gana nedidelis skaičius diplomatų turėjo įgaliojimus iš paskutinės Lietuvos vyriausybės, dalis jų dar karo išvakarėse buvo vyresnio amžiaus. Nei Stasys jaun., nei Kazys Lozoraitis tokių įgaliojimų neturėjo, bet kažkokiu būdu tapo diplomatinės tarnybos dalimi.

Tęstinumo klausimas buvo išspręstas unikaliai, galima sakyti – geranoriškai. Svarbiausias sprendimas buvo priimtas JAV, kai jos pripažino diplomatijos šefo statusą, kurį po Stasio vyr. mirties perėmė Stasys Antanas Bačkis. Diplomatijos šefas, galima sakyti, buvo pripažintas einančiu užsienio reikalų ministro pareigas egzilyje, tačiau vėlgi, labai specifiškai. Konkreti

pasekmė buvo ta, kad JAV pripažino šefo teises skirti diplomatinio personalo darbuotojus. Tuo metu jau neturėjome aukščiausio rango diplomatinių atstovų, kadangi nebuvo valstybės vadovo, kuris galėtų suteikti kredencialus, tad reikalus reikėjo tvarkyti savaip: atstovybėje prie Šv. Sosto buvo sukurta reikalų patikėtinio pareigybė, o Vašingtone – *head of legation*, kuriuo ir tapo Stasys Lozoraitis jaun. Tokiu statusu šie žmonės ir atstovavo Lietuvai. Svarbiausias sprendimas buvo priimtas JAV, susitarta ir Vatikane, Londone, o kaip veikė kitos atstovybės, manau, dar lieka neaišku. Čia dar yra ką nuveikti istorikams ir tarptautinės teisės ekspertams, kad išsiaiškintume, kaip Lietuvai buvo atstovaujama, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Lotynų Amerikos šalyse, nes ten diplomatų statusas buvo kitoks. Priminsiu, kad JAV ir Pietų Amerikos šalyse veikė dar keli konsulatai, kurie padėdavo žmonėms su lietuviškais pasais.

O kokia yra lietuviško paso istorija? Ar po karo ir galutinės Lietuvos aneksijos tai buvo tik simbolis?

Ne, jis galiojo visą laiką. Netiesa, kad tai buvo tik simbolis – daugybė žmonių dėl vienų ar kitų (dažniausiai – patriotinių) priežasčių nepriėmė JAV pilietybės, gyveno ten su lietuviškais pasais, kaip Lietuvos piliečiai. Ne kaip asmenys be pilietybės, kokių buvo gana daug po karo, bet būtent kaip Lietuvos piliečiai. Tai buvo svarbu ir diplomatinei tarnybai, kadangi diplomatu galėjo tapti tik Lietuvos pilietybę turintis žmogus, jau nekalbant apie tai, kad ne kiekvienas turi diplomatui reikiamų charakterio savybių.

Teko girdėti, kad Stasiui jaun. tekdavo ir Romoje padirbėti gidu, kad užsidirbtų papildomai, ir pačiam Vašingtone ne kartą grindis atstovybės patalpose plauti. Kokiais ištekliais rėmėsi Lietuvos diplomatų veikla?

Žinoma, tai nebuvo daug žadantis ir gerą materialinę būklę garantuojantis darbas. Prie neužtikrintumo ir problemų, aišku, prisidėjo ir konfliktai su VLIK'u, o materialiniai ištekliai ilgainiui visiškai išseko. Nors lyg ir būta bandymų, tačiau Lietuva tarpukariu taip ir nesuformavo reikiamo fondo, kuris galėtų diplomatinę tarnybą išlaikyti pusę amžiaus. Teko skolintis iš latvių, kurie pinigų dar turėjo, ir susitarta, kad atkūrus Nepriklausomybę, skola bus grąžinta. Žinoma, dėl infliacijos ir kitų ekonominių procesų ši suma vėliau įgavo simbolinį dydį, tačiau pamenu, kad, deja, jos grąžinimas ir atsiskaitymas vyko labai sunkiai ir labai ilgai. Lietuva tik po kelerių metų nuo Nepriklausomybės atkūrimo sumokėjo šią skolą ir tai, atvirai pasakius, buvo gėdinga, nes eilinį kartą parodėme, kad nesuprantame, kas vyksta aplink, nesuprantame, jog tai buvo valstybių santykiai, valstybiniai įsipareigojimai.

Kokias dar funkcijas vykdė Lietuvos diplomatai okupacijos metais?

Jie atstovavo Lietuvos valstybei, kurios veikimas kad ir buvo suspenduotas, bet diplomatų darbo esmės tai per daug nekeitė: nuolatinėmis intervencijomis, įsiterpimais, teikdami įvairius raštus apie įvykius Lietuvoje, jie, kaip ir dera diplomatinei tarnybai, tebeatstovavo tai pačiai valstybei. Žinoma, tai buvo nuolatinis dirgiklis sovietams, nes misijų vadovai buvo kviečiami į diplomatinius priėmimus, kas dar ir dabar yra gana svarbi diplomatinio veikimo dalis, o sovietų atstovai, žinia, visada reikšdavo prieš tai protestus. Kartais, sakoma, sėdimuose priėmimuose, vakarienėse Lietuvos atstovas atsidurdavo priešais SSRS atstovą arba netoli jo. Tai būdavo labai keblu pagal diplomatinį protokolą. Galų gale visada buvo galima tokio priėmimo metu prieiti prie SSRS ambasadoriaus ir priminti jam, kad jis neužmirštų, jog Lietuva sovietams nepriklauso. Po priėmimo ambasadorius turės rašyti atmintinę ir viską atraportuoti – įskaitant ir šį pokalbį. Šia prasme ir nuolatinis priminimas, ir kontaktas, ir valstybės tęstinumas buvo itin svarbūs.

Ir ne vien tik simboliniai?

Ne. Tradicinė diplomatija dažnu atveju ir yra simbolinė, tačiau simbolinė nereiškia neveiksni, ji tiesiog

Kazys Lozoraitis ir Vytautas Ališauskas. Roma. 2001 m. sausis. Jono Malinausko nuotrauka

reiškia specifinį veikimo būdą. Mes esame pripratę, kad tik mosavimas ginklais, apsižodžiavimai spaudoje yra tarptautinis veikimas, nes mūsų bendravimas su Rusija mus to išmokė. Tačiau šiaip diplomatinis veikimas visada yra simbolinis, bet kodėl tai turėtų reikšti, kad jis neveikia ar neturi pasekmių?

Kaip, pavyzdžiui, Putinas visada mėgsta vėluoti į susitikimus ir kaip į tai reaguojama?

Taip. Yra diplomatinis nutylėjimas, tu neatšauki, neišeini iš susitikimo vien dėl to, kad Putinas vėluoja, tačiau visa tai yra įsidėmima ir prisimenama. Lygiai taip pat įvairūs subtilūs judesiai visada turi reikšmės, ką Lietuvos diplomatai nuolat ir darydavo – ta prezencija diplomatiniame korpuse, rezidavimas yra vienas svarbiausių dalykų, nes tai yra valstybės buvimas tarp kitų valstybių. Mes nuo to esame atpratę ir mažai kas tai suvokia, tuo tarpu mūsų diplomatai žinojo, kad Lietuva bent tokiu žvilgsniu, tokiu būdu yra išlikusi kaip valstybė.

Pakankamai dažnai paraleliai su Lietuvos diplomatinės tarnybos veikla aptariama ir lietuvių išeivių bendruomenių istorija. Ar tai dvi tos pačios istorijos pusės, ar vis dėlto esama kažkokių skirtybių?

Žinoma, kad yra. Visų pirma, aišku, visi konfliktai su VLIK'u, kuris norėjo, kad Lietuvos diplomatinė tarnyba būtų jam pavaldi. Antras dalykas yra tas, kad lietuvių išeivija, nors ir gerai organizuota, tačiau buvo pakankamai susiskaldžiusi – ir į kairiuosius ir dešiniuosius, ir į dar kairesnius ir dar dešinesnius. Tačiau svarbiausias dalykas yra susijęs su identitetu: Lietuvos diplomatas niekados negalėjo susitapatinti su išeivija. Tai buvo labai sunki ir svarbi pareiga – prisiminti ir suvokti, kad nesi išeivijos dalis. Diplomatai yra Lietuvos Respublikos atstovai, vykdantys misiją užsienyje. Jie nėra nei politiniai, nei karo pabėgėliai, jie tiesiog dirba savo darbą, nepriklausomai nuo to, kad valstybės, į kurią jie galėtų sugrįžti, nėra. Jie negali identifikuotis su išeivija, tapatintis su jos konfliktais, palaikyti vienos ar kitos pusės, lygiai kaip dabar diplomatas negali aktyviai dalyvauti valstybės politiniame gyvenime. Šia prasme buvo labai sunku, dėl to nereikia stebėtis, kad išeivijos atstovai dažnai pykdavo ant diplomatų, kurie atsisakydavo su jais tapatintis.

Tai, ko gero, dar viena tema, kuriai istorikų studijose retai atsiranda vietos, nes ją sunku užčiuopti – kaip tokiomis sąlygomis išlaikyti savo identitetą?

Taip. Išeivijoje buvo daugybė žmonių, – man ir pačiam yra tekę juos sutikti, – kurie taip iš Lietuvos ir neišvažiavo, nei 1944 m., nei kada vėliau. Jie, pačia blogiausia šio žodžio prasme, niekada netapo amerikiečiais: jie taip ir gyveno savo kaime, kalbėdami tarmiškai, nesidomėdami niekuo, kas vyksta Amerikoje, negalvodami apie šiuolaikinį pasaulį. Tuo tarpu diplomatas sau negali to leisti, negali gyventi iliuzijomis, nes nuolat turi priimti sprendimus, kurie okupacijos sąlygomis yra ir valstybės sprendimai.

Žinoma, išeivija buvo rimta pagalba Lietuvos diplomatų veiklai. Galime prisiminti, kai dėl pokyčių vadinamojoje Vatikano Rytų politikoje kilo reali grėsmė, kad Lietuvos atstovybė prie Šv. Sosto gali būti uždaryta. Tada sukilo lietuvių išeivija, pasirodė kaip niekada vieninga, atakavo Šv. Sostą laiškais, protesto žinutėmis, per įvairius asmenis leido suprasti, kad visame pasaulyje prasidės masinės demonstracijos. Nenuvertinkime išeivijos – ji tikrai buvo įtakinga ir organizuota. Dėl jos pastangų Šv. Sostas atidžiau pasižiūrėjo į situaciją, o Lietuvos atstovybė buvo išsaugota. Jono Pauliaus II pontifikato metu Lietuvos atstovybės statusas buvo tikrai tvirtas, nors vėlgi, kiek yra žinoma, sovietai per įvairius diplomatinius kanalus vis žadėdavo ką nors duoti, jeigu tik Šv. Sostas uždarytų Lietuvos atstovybę. Vatikanas, žinoma, tokiems gundymams nepasidavė, nes tai buvo tik eilinis blefas. Dėl tokių dalykų Lietuvos balsas pasaulyje buvo išsaugotas ir girdimas.

Dabar pokalbį norėčiau pakreipti į kiek vėlesnę istoriją, Atgimimo metus. Kiek svarbi Nepriklausomybės atkūrimo procese buvo okupacijos nepripažinimo politika?

Pradėsiu gal iš kiek toliau. Vėlgi, pas mus dažnai įprasta redukuoti valstybes į asmenis, užimančius tam tikrus postus – prezidentus, ministrus, o juos pačius į tai, ar jie myli Lietuvą, ar nemyli. Šiuo požiūriu mes neįvertiname to, kad Vakarų pasaulis buvo ir tebėra demokratinis. Nėra taip, kad JAV prezidentas ar kurie nors Valstybės departamento, Senato, kitų institucijų vadovai labai myli Lietuvą. Mes čia vėl turime kalbėti apie vietos lietuvių bendruomenių veiklą, kuri užtikrino nepripažinimo politikos tęstinumą, nes akcentavo šios politikos būtinybę JAV visuomenei. Taip, po karo buvo įsipareigojimai laisvei, tarptautinei teisei, JAV juos prisiminė, tačiau šiuos įsipareigojimus gali užmiršti, jeigu piliečiai tuo nesidomi. Tačiau kai žinai, kad JAV gyvena tikrai galinga, aktyvi ir svarbi piliečių dalis, kuriai Lietuva yra labai svarbi, tai normalu, kad ir Amerikai Lietuva yra svarbi. Vėlgi, tai psichologiniai niuansai, kurie dažnai neįvertinami. Išeivijos įsipareigojimas savo šaliai buvo tai, kas mums padėjo ištrūkti ir lengvai sugrįžti į Vakarus, tai, kas pakeitė istoriją. Mes laisvojo pasaulio akyse buvome laikomi okupuota to paties pasaulio dalimi, skirtingai, nei, pavyzdžiui, Baltarusija. Dėl to sovietams čia buvo daug sunkiau važinėti ir tankais traiškyti žmones, nes Vakarų pasaulis žinojo, kad čia nėra sovietų teritorija. Jei ne ši veikla, mes tikrai galėjome tapti dar viena Baltarusija. Prisiminkime, kad Gruzijoje, Azerbaidžane įvyko dar kruvinesni įvykiai negu 1991 m. sausį prie televizijos bokšto, tačiau rezonansas buvo visiškai kitoks, nes šios šalys tokio statuso neturėjo.

Koks vaidmuo atkuriant Nepriklausomybę teko Lietuvos diplomatinei tarnybai?

Tada susidarė itin sudėtinga situacija: Lietuvos diplomatinė tarnyba atstovavo Lietuvai, kurios nebėra, o susikūrusi Lietuva, jos vyriausybė dar nebuvo pripažinta tarptautinėje erdvėje. Esminis klausimas iškilo pačioms atstovybėms: formaliai jos negalėjo atstovauti naujajai valdžiai, kita vertus, diplomatai matė, kad Lietuva jau yra nepriklausoma, nors patys to pripažinti negalėjo.

O jei, neduok Dieve, su atsikūrusia Lietuva būtų kas nors nepavykę, kaip, pavyzdžiui, įvykiai galėjo pasisukti Sausio 13-ąją, Lietuvos diplomatai būtų sukompromitavę iki tol turėtą statusą...

Ne tik sukompromitavę, bet faktiškai jo netekę. Jeigu tu oficialiai pasakai, kad dabar atstovauji nepripažįstamai Lietuvos valdžiai, reiškia, atsisakai iki tol turėtų įgaliojimų ir statuso. Tai buvo itin sunku, ir Lietuvoje ne visi tą suprato. Kita vertus, žinau, kad tokiam atvejui buvo ruošiamasi. Buvo priimtas sprendimas, pagal kurį Stasys Lozoraitis gavo įgaliojimus atstovauti Lietuvos valdžiai, berods konkrečiai Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininkui tuo atveju, jei jis netektų galimybių eiti savo pareigas. Kaip Stasys tai būtų išnaudojęs, sunku įsivaizduoti, laimei, to neprireikė. O Vašingtone jis atliko labai svarbią misiją, kadangi Lietuva būtent per jį *de facto* įgavo balsą ir kontaktą. Jis realiai atstovavo atsikūrusiai Lietuvai, nors formaliai tai ir nebuvo galima. Aš pats tuo metu, vėlgi, neoficialiai, dirbau atstovybėje JAV ir pamenu, kad visais atvejais, įskaitant ir Sausio 13-ąją, Valstybės departamentas jį nuolat kviesdavosi. Taip Stasys Lozoraitis tapo tarpininku tarp Lietuvos vadovybės ir JAV. Nežinau, ar tai kur nors dokumentuota, bet jis pats man pasakojo, kaip prieš Nepriklausomybės paskelbimą lankėsi pas prezidentą Bushą, kuris tik atsargiai pasakė, kad jeigu Lietuva yra taip apsisprendusi, jis nestabdys. Tik ragino neskubėti, paėmė už rankos ir kartojo: *Slowly, Stanley, slowly* („Lėtai, Stasy, lėtai“). Tai yra ypatingas atvejis, kad nepripažintos valstybės nepripažintas ambasadorius galėtų susitikti su JAV prezidentu. Reikia paminėti, kad anaiptol ne visi JAV politikai rėmė Lietuvos išsilaisvinimą, nes bijojo, kad tai pristabdys Gorbačiovo perestrojką.

O kaip dėl atstovybės prie Šv. Sosto?

Tai buvo svarbiausia ir aktyviausia atstovybė Europoje. Vieta tarsi simbolinė, tačiau Šv. Sostas kaip tarptautinis subjektas visgi turi didžiulę svarbą ir įtaką. Čia tik Stalinas naiviai klausė, kiek popiežius turi divizijų, tačiau ir tai tebuvo propagandinis trolinimas – ir Stalinas puikiai žinojo, kad su popiežium reikia skaitytis. Lietuva kritiniu metu buvo politiškai atstovaujama Katalikų Bažnyčios širdyje ir išlaikė savo žinomumą katalikiškojo pasaulio akyse. Galiausiai, kai Lietuva atkūrė nepriklausomybę ir buvo pripažinta pasaulyje, mes jau turėjome tris ambasadas Londone, Vašingtone ir Romoje, kurios tučtuojau pradėjo labai konkretų darbą – išdavinėjo vizas, mezgė prekybinius santykius, teikė informaciją suinteresuotiems politikams. Ambasadą atidaryti juk didžiulis darbas, o Lietuvai taip pasisekė, kad ji ne tik turėjo patalpas, instituciją, bet ir svarbiausiose pasaulio vietose veikiančius diplomatus, kuriems nereikėjo naujo pripažinimo, nes jie jau buvo diplomatų sąrašuose. Paaiškėjo, kad tos ambasados buvo ne fiktyvios, kaip aiškino sovietinė propaganda, o tikros.

Galiausiai norėčiau aptarti ir 1993 m. Lietuvos Respublikos prezidento rinkimus. Jau pats epitetas – vilties prezidentas – implikuoja, kad Stasiu Lozoraičiu buvo pasitikima, su juo siejami dideli lūkesčiai. Ko vis dėlto pritrūko?

Pirmiausia, sakyčiau, pasiruošimo. Ambasadorius, įšokęs į prezidento

Popiežiaus Jono Pauliaus II ir Lietuvos delegatų susitikimas po šv. Rapolo Kalinausko kanonizacijos mišių Šv. Petro bazilikoje. Iš kairės: Popiežius, AT Atkuriamojo Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis, Stasys Lozoraitis jaunesnysis, jo žmona Daniela d'Ercole-Lozoraitienė. Vatikanas. 1991. A. Mari nuotrauka. LCVA

rinkimus, neturi jokios parengties, jo visa esmė netgi verčia jį atsiriboti nuo tokių politinių batalijų, o staiga jam reikia eiti į konfrontaciją su pačiu įtakingiausiu žmogumi Lietuvoje. Antra, panašu, kad Stasys nesitikėjo, jog jam teks varžytis su Brazausku, kadangi jį įtikinėję žmonės teigė, kad jis bus tam tikras „vienybės“ kandidatas, o Brazauskas nekandidatuos. Aišku, tai gali atrodyti kiek naivu, nežinau, kokie žodžiai jam buvo pasakyti, gal jis kažko nesuprato, tačiau Stasys vis dėlto patikėjo savo galimybėmis. Trečias dalykas, galbūt netgi svarbiausias, yra tas, kad jis buvo žinomas, vadinkim, tai patriotinei daliai žmonių, Sąjūdžio aktyvistams, tačiau šiaip jis nebuvo Lietuvai pažįstamas žmogus, ypač provincijai. Jam ir jo rėmėjams galbūt susidarė tam tikra iliuzija – eini Vilniaus gatvėmis, tave visi stabdo ir sveikina.

Ko gero, ir jam pačiam ta Lietuvos provincija nelabai buvo žinoma?

O kuriam iš mūsų ji yra žinoma? Čia Vilniaus bėda: mes mažai ką apie tai žinom, didžiosios politinės partijos ten turi visai kitą statusą. Šis atotrūkio momentas buvo svarbus. Kaip ir tai, kad visą gyvenimą dirbęs diplomatu, jis nesugebėjo staigiai tapti politiku: jis išties buvo pernelyg diplomatiškas, pernelyg rafinuotas, subtilus, taktiškas, kad galėtų atvirai kovoti su Brazausku, kuris buvo tikrai charizmatiška asmenybė. Šia prasme aš nematau jokių didesnių perspektyvų, kaip Stasys Lozoraitis būtų galėjęs laimėti.

Tai, galima sakyti, rinkimų baigtis buvo dėsninga?

Ne tiek dėsninga, nes tai skamba marksistiškai, kiek, sakyčiau, natūrali. Tai buvo natūralus rezultatas. Lygiai kaip natūralus rezultatas buvo ir Sąjūdžio pralaimėjimas. Žmonės vis klausia, kaip čia atsitiko. O viskas labai paprasta – tie, kurie nebuvo už nepriklausomybę, tiesiog nėjo į mitingus, jie tylėjo išsigandę matydami, kad čia vyksta tikrai dideli istoriniai procesai, kaip ir dera tokiems žmonėms, jie tiesiog nesikišo. O kai atėjo laikas ir galimybė pasakyti savo nuomonę, jie ir pasakė. Dalis jų gal net nebuvo prieš nepriklausomybę, jiems tiesiog tokie klausimai nelabai rūpėjo.

Kita vertus, galbūt ne vien rinkimų rezultatais reikia viską matuoti. Svarbu, ko gero, buvo tai, kad žmonės pagaliau pamatė visiškai kitokį žmogų, kitokį politiką?

Taip, jie pamatė kitokį žmogų, kitokią Lietuvos viziją. Bet dar svarbiau tai, kad ir kaip būtų, Stasys Lozoraitis buvo stiprus oponentas Brazauskui. Lietuva pamatė tikrus rinkimus su tikru pasirinkimu, ne kaip kokioje Uzbekijoje.

Realius rinkimus su dviem labai skirtingais pasirinkimais.

Taip, būtent. Rinkėjai nesirinko iš dviejų vienodų kandidatų. Tai buvo didžiulė demokratijos – net ne mokykla, tai per silpnas žodis, – tai buvo tikra demokratijos realizacija. Esu kalbėjęs su užsienio diplomatais, politologais, jie teigė, kad buvo įdėmiai stebima, kas dėsis Lietuvoje kaip svarbiausioje Baltijos valstybėje: kaip viskas atrodys, ar įvyks valdžios perdavimas, ar bus tikri rinkimai, ar nebus kažkokių masinių susidorojimų. Rinkimai buvo pakankamai demokratiški, balsai atiduoti, oponentas gavo daug balsų, o ne kelis procentus. Visa tai iš tikrųjų žmonėms parodė, kas yra tikri rinkimai, diskusija, konfrontacija. Žinoma, suprantu, kad daugeliui žmonių Stasys Lozoraitis ir liko vilties prezidentu. Nereikia manyti, kad tai yra neišsipildžiusi viltis – bendra Lietuvos tendencija, bendra Lietuvos kryptis, nepaisant nieko, yra pozityvi. Jeigu sugrįšime į 1991–1992 m. ir palyginsime su dabartine Lietuva, nežinau, ar žmogaus vaizduotė tiek sugebėtų net suviršinti – į tuos metus tikrai niekas nenorės grįžti. Lozoraičio Lietuvos vizija laimėjo, nes Lietuva jau integravosi į Vakarus, tapo pakankamai technologiškai šiuolaikiška valstybe – tai yra didžiuliai laimėjimai.

Ačiū už pokalbį.

Buitinė magija

VIRGINIJA CIBARAUSKĖ

Jurgos Tumasonytės novelių rinkinys *Undinės* – ilgai laukta antroji knyga: ją ir debiutinį trumposios prozos rinkinį *Dirbtinė muselė*, išleistą laimėjus Lietuvos rašytojų sąjungos organizuojamą Pirmosios knygos konkursą, skiria aštuonerių metų pertrauka. Nemenkas laiko tarpas tarp debiuto ir antrosios knygos yra neblogas ženklas, sufleruojantis, kad prozininkei svarbiau kūrybiniai ieškojimai, o ne dėmesys, aplankantis pasirodžius naujai knygai. Tuo labiau, kad *Dirbtinė muselė* sulaukė nemenko kritikų bei skaitytojų susidomėjimo. Knyga buvo apdovanota Kazio Barėno premija už psichologinį realizmą, atidumą tikrovei, o literatūros apžvalgininkai, priešingai nei įprasta, stebėjosi ne tuo, kad gera knyga eilinį kartą liko nepastebėta, o kad dėmesio ir recenzijų tiek daug (Tomas Marcinkevičius, „Paauglio memuarai“, in: *Šiaurės Atėnai*, 2011-12-23). Apie *Dirbtinę muselę* rašiusieji beveik vieningai akcentavo artimumą postmodernistinei estetikai, žaidybiškumą, siurrealistinį keistumą, alogiškumą. Ne vienoje recenzijoje minėtas artimumas Jurgos Ivanauskaitės trumpajai prozai dėl polinkio į mistiką, keistus, nenuspėjamus siužeto vingius, polinkį provokuoti, šokiruoti ir dėl to, kad personažais dažniausiai pasirenkamos ekscentriškos moterys, merginos. Tiesa, tarp *Undinių* ir *Dirbtinės muselės* būta dar vienos knygos – tai „pavogtų pašnekesių“ žanrui artimos *Knygyno istorijos*. Šioje nedidelės apimties knygelėje, išleistoje knygyno „Eureka“, kuriame Tumasonytė tuo metu dirbo ir greičiausiai rinko medžiagą, leidyklos, publikuoti tikri ar pramanyti knygyno darbuotojos, jos kolegų ir klientų pašnekesiai. Įdomu tai, kad debiutinė *Dirbtinė muselė* grįsta postmodernia ar siurrealizmui artima poetika, o *Knygynų istorijos* artimos egodokumentikai. Tai skatino spėlioti, koks bus *Undinių* pasaulio modelis: grįstas prielankumu realizmui, o gal – fantastikai, mistikai, groteskui?

Jurga Tumasonytė, UNDINĖS: Apsakymai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2019, 191 p., 1000 egz.

Dailininkė Lina Sasnauskaitė

Undinės Lietuvos rašytojų sąjungos leidyklos tinklalapyje pristatomos kaip „geliančio jautrumo knyga“, varijuoja abiem registrais. Keisto, žaidybiško, savaip deformuoto *Dirbtinės muselės* pasaulėvaizdžio elementų išliko, tačiau naujosios novelės daug nuosaikesnės. Atsisakoma savitikslio įmantrumo, supainiotų siužetinių linijų, nebesiekiama šokiruoti groteskiškais vaizdiniais (jokių kalbančių vaginų ir pan.). Nors veikia tokios fantastinės ar bent jau kasdienės logikos nepaisančios būtybės kaip undinės, savo mirties nepastebėjęs vyras, susidvejinusi moteris, moteris-motinėlė, gimdanti savosios karalystės gyventojus, būtent realistinis klodas tampa kūrinių gelminiu pamatu. Todėl personažų (taip pat ir fantastinių būtybių) portretai detalūs, siekiama nuosekliai motyvuoti jų poelgius, pagrįsti charakterius – magiškos transformacijos nebenaudojamos kaip universalios atomazgos, padedančios išsisukti iš keblesnių situacijų.

Tačiau priskirti *Undinių* tekstus lyrinės novelės kategorijai nepavyks. Keisti virsmai, magiškos transformacijos Tumasonytės prozoje vyksta, tačiau jos, skirtingai nei, pavyzdžiui, Danutės Kalinauskaitės ar Dainos Opolskaitės novelėse, nereprezentuoja ištrūkimo iš kasdienybės, riboto buitinio registro įveikos. Tai nėra lyrinės atvertys, simbolizuojančios subjekto ir pasaulio kad ir ne visiškai harmoningą, tačiau įmanomą sąveiką. Tumasonytės novelėse stebuklas nuvainikuojamas, net subuitinamas, jam priskiriama slogučio, kylančio dėl pasaulio neperprantamumo, nuotaika, o jausmų, būsenų aprašymus keičia veiksmai – jie nėra kaip nors pabrėžtinai analizuojami, vertinami, taigi skaitytojui paliekama gana nemenka erdvė interpretuoti pačiam.

Slogučio, kylančia dėl magiškos transformacijos kasdieniškumo, net savotiško banalumo, nuotaika itin ryški novelėje „Taksistė“: schizofreniška situacija pasiekia savo piką, kai pradeda aiškėti, kad galbūt pagrindinė personažė taksistė Rasma nėra reali. Tačiau ši transformacija pernelyg neakcentuojama ir visiškai nedramatizuojama, ji nuslopsta taksistės darbo ir buities

aprašymuose, jos praeities istorijų, klientų paveikslų gausoje – Tumasonytė gana dažnai į pagrindinį sakinį skliaustų pagalba įterpia šalutinius pasakojimus, perteikiančius veikėjų praeities potyrius arba lakoniškai atskleidžiančius atsitiktinai sutiktų subjektų istorijas („Jau kažkada anksčiau buvo pastebėjusi, kad ant dešinio bevardžio piršto jis nenešiojo žiedo (žiedą Aigaras nusiėmė, kai priaugo svorio, vis neprisiruošė nunešti praplatinti juvelyrui. Šiaip ar taip, šeimyninis gyvenimas jo nebedžiugino. Žmona, senstelėjusi koketė“, p. 17). Visos šios neva pašalinės, tačiau pamažu dominuoti pradedančios pasakojimų gijos funkcionuoja tarsi patvirtinimas, kad kasdienybė, rutininis gyvenimas nustelbia arba savaip inkorporuoja net keistas, alogiškas, traumines patirtis ir nutikimus. Dėl subuitintos magijos (magiškojo realizmo sąvokos vengiu, nes ji pernelyg susijusi su XX a. pabaigos prozos tendencijomis), taip pat dėl to, kad Tumasonytė neimituoja pajautomis grįsto rašymo struktūrų, *Undinių* novelės artimesnės Ričardo Gavelio, Sauliaus Tomo Kondroto ar Jurgos Ivanauskaitės, o ne lyrinės prozos tradicijai, kurią kritika visų pirma sieja su minėtuoju magiškuoju realizmu ir vadinamuoju „konstravimu“ (lyrinė proza neva artimesnė patirtiniam rašymui, o „sukonstruota“ proza grįsta fantazija, pramanais).

Saikingas nuotolis nuo lyrinės prozos išryškėja ir sakinio lygmenyje. Kadangi Tumasonytės objektas yra ne pajauta ar būsena, o įvykis, tai koncentruojamasi ties išorinių, akimi matomų objektų, jų ypatybių ir įvairaus pobūdžio nutikimų fiksavimu. Savotiška atgaiva skaitant tapo sąlyginai lakoniška frazė – vengiama lietuvių novelei ir eseistikai, atrodo, esmiškai būdingų perteklinių epitetų. Apskritai siekiama ne tiek sukelti skaitytojui tam tikras emocijas (nors be to, žinoma, neapsieina nė vienas pagavus tekstas), kiek įtraukti į pasakojimo vyksmą, kelti siužetinius lūkesčius, skatinti spėlioti ir abejoti. Kita vertus, nėra ir polinkio į pastaruoju metu gana populiarų hiperrealistinį registrą, grindžiamą vienas ant kito tiesiog virstančių objektų, jų ypatybių aprašymų gausa. Kitaip tariant, Tumasonytės sakinys gana neutralus: nei pabrėžtinai „tirštas“, nei itin asketiškas, kaip, pavyzdžiui, Undinės Radzevičiūtės prozoje. Taip dar kartą pabrėžiama pasakojimo, įvykių, jų išdėstymo svarba.

Metaforų neatsisakoma, bet jos, kaip ir sakinys, dažnai tarsi nepastebimos, neutralios. Be to, mėgstamos ne „smūginės“, o išplėstinės metaforos – neretai kaip metaforą galima interpretuoti visą novelę. Viena stipriausių rinkinio novelių „Karalystė“ vaizduoja kastomis suskirstytos visuomenės gyvenimą. Šį pasakojimą galima interpretuoti kaip pareigos ir laisvės dilemą: beatodairiškas pareigos vykdymas veda lėtos destrukcijos, viso sociumo degradacijos link, tačiau absoliuti laisvė, kurią simbolizuoja skruzdėlyną žaisdamas ardantis vaikas, taip pat destruktyvi. Novelė gali būti skaitoma ir kaip totalitarinės visuomenės, kurioje kiekvienas tėra bevalis varžtelis, alegorija. Akivaizdų metaforinį krūvį turi ir undinių vaizdinys, kurio prasminis laukas išsiplečia iki viso rinkinio, jo pasaulio modelio ypatybių netiesioginio nusakymo.

Knygos pavadinime užšifruota įtampa tarp dviejų pradų – buitinio ir magiško, realistinio ir metaforiškojo ar alegorinio. Undinių vaizdinys simbolizuoja gana harmoningą dviejų skirtingų pradų – žmogiškojo ir vandens gyvūno – dermę. Undinė yra ir mitinė figūra, reprezentuojanti ribotos žmogiškos vaizduotės pastangas suvokti ir atvaizduoti kitoniškumą, svetimumą, ir populiariosios kultūros ženklas – dauguma apie šiuos gyvius sužinojome ne iš Viduramžių bestiariumų, o iš Walto Disney‘aus animacinio filmuko *Undinėlė*. Kita vertus, undinė yra kažkas esmiškai netobulo, neišbaigto: tai žmogus, kurio apatinė kūno dalis liko nepaliesta evoliucijos (žuvies uodega primena tolimuosius protėvius), arba žuvis, kurios viršutinė kūno dalis evoliucionavo pernelyg greitai, todėl ji įgijo vandens gyviams nebūdingų savybių – ne tik žmogaus galvą, torsą, bet ir balsą bei ypatingą galią kitiems žmonėms. Undinės kaip personažai pasirodo tik vienoje, pačioje pirmojoje novelėje, pavadintoje „Muzika jų akyse“. Čia jos simbolizuoja nepažinią, svetimą, todėl tuo pat metu masinančią ir bauginančią gyvybės formą, kurią žmonės siekia užvaldyti ištirdami, moksliškai paaiškinę. Tyrinėti undines nuspręsta po to, kai juodojoje rinkoje paplito žmones hipnotizuojančiai veikiantys jų giesmių įrašai, sukeliantys ypatingą, kitu būdu nepatiriamą malonumą, už kurį dalis klausytojų sumoka beprotybe. Tokį poveikį undinių giesmės kelia tik „svetimiesiems“, t. y. žmonėms, o joms pačioms giesmė tėra būdas apsisaugoti nuo priešų: „undinė guli vandenyje ištiesusi rankas ir skleidžia garsą. Neapdairiai eikvoja jėgas giesmei, nors aplink nėra priešų. Jos giesmė aidi per visą ežerą, pasiekia vyrą ir moterį, kurie jos klauso palaimingai susikabinę, taip ir nepakilę nuo stalo. Tuščiame ežere plaukiojančios undinės daina skamba lyg kvietimas išdulkinti apvalų ir prisirpusį pasaulį, o tada jį, visą, dar šiltutėlį, praryti“ (p. 15–16).

Novelės apie undines citata svarbi ir kaip bandymas nusakyti meno, t. y. undinių giesmių, funkcijas: giesmė yra undinės pasipriešinimas, todėl jos poveikis ambivalentiškas, sunkiai nuspėjamas, priklauso nuo suvokėjo ypatybių ir intencijų. Tačiau svarbiausia, kad giesmė, kaip ir meno kūrinys, negali būti racionalizuota. Pavyzdžiui, namelyje prie ežero, kuriame gyvena undinės, įsikūrusiai išgerti mėgstančiai porai chtoniškų gyvių giesmės nesukelia destruktyvaus poveikio, nes undines jie laiko ne „kitu“ (sugyventiniai iš dalies patys yra „kiti“, vertinant respektabilaus sociumo atstovo normomis), o sau artimomis būtybėmis: „Jis tebemaišo

sriubą, suvirusios dilgėlės puode labiau primena dumblą. [...] Jie atsisėda pavalgyti – daro tą retai. Maistas tėra iliuzija. Kaip ir oras. Kartais moteriai atrodo, kad jiedu galėtų išgyventi po vandeniu“ (p. 15). Empatiškas santykis lemia bendrabūvį ir bent dalinį supratimą. Tačiau bandymai chtoniškus gyvius nusavinti, ištirti, paversti „vartojamais“ baigiasi nesėkme. Mokslininko žmonos iškepta žuvis savo negyvomis akimis primena undinės parodiją – vartojimui tinkamu chtoniškas gyvis tampa tik netekęs savo esminių ypatybių bei galių: „Ežeras – tai akies obuolys, o plūduriuojanti undinė – juodas taškas. Kai nervinasi, blondino žmona gamina. Dabar ji kepa česnaku įtrintą žuvį. Pusvalandis, ir bus baigta. Iškepusios žuvies akys virs dviem baltais kamuolėliais, abejingai žiūrinčiais į meilės išsiilgusį veidą“ (p. 16).

Meno kūrinio nenuspėjamumas, jo neprognozuojamas efektas įgyja išraišką ne tik rinkinio pavadinime, bet ir novelių struktūroje. Tumasonytės tekstuose kuriamas stebuklo, magiškų transformacijų lūkestis, tikslingai auginama įtampa, tačiau dalyje kūrinių atomazga skaitytojui taip ir nesuteikiama. Novelė „Adis ir Eva“ pradedama pagrindinių veikėjų tėvų istorijomis – Antrojo pasaulinio karo įvykiai lemia, kad emigrantų iš Lietuvos sūnus Adis ir našlaitė Eva, kurią užaugino teta, susitinka JAV. Pora susituokia, apsigyvena pas Adžio tėvus, tačiau verčiasi itin skurdžiai (dailininko Adžio darbų niekas neperka), todėl nusprendžia vykti uždarbiauti į saloje esantį vynuogyną. Visos kelionės metu nuolat pateikiamos užuominos, kad tuoj nutiks kažkas negero, tačiau nė viena jų nerealizuojama – jauna pora iš tiesų nuvyksta į salą. Alternatyvios interpretacijos galimybę suteikia biblinis išvarymo iš rojaus pasakojimas, į kurį nurodo kūrinio prologas. Panašiai nutinka ir novelėje „Paskutinė mano gyvenimo diena“: pagyvenusios režisierės meilė jaunam vyrui grėsmės semantiką įgyja dėl aliuzijos į Franzo Kafkos *Procesą*, tačiau ši grėsmė lieka potenciali, iki galo nerealizuota. Kafkos romanas baigiamas dviejų juodai vilkinčių vyrų pasirodymu K. bute („Buvo maždaug devinta valanda vakaro, gatvėse jau stojo tyla – į jo butą atėjo du ponai. Su surdutais, išblyškę, įsiganę, su cilindrais, tartum priaugusiais prie galvos“, Francas Kafka, „Procesas“, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, in: Francas Kafka, *Procesas. Novelės*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 241). Vyrai išveda K. iš namų, jie trise ilgai vaikšto labirintiško miesto gatvėmis, kol galų gale K. papjaunamas. Tumasonytės apsakymas baigiamas epizodu, kuriame apie būsimą pasimatymą nerimastingai galvojančią iš autobuso išlipančią moterį pradeda sekti du tamsiai vilkintys grėsmingi vyrai: „Artėjant mano stotelei einu link durų, už manęs atsistoja du aukšti tipai tamsiomis striukėmis. Išlipame trise. Paėjusi kelis metrus atsigręžiu ir matau, kaip jie stovi ir žiūri į mane. Autobusas nuvažiuoja, aplinkui visai tuščia, tik namų languose dega geltonos šviesos. Šaligatviu aidi tankūs, vis greitėjantys mūsų žingsniai“ (p. 61).

Mirtis *Undinėse* – vyraujanti tema, tačiau skaitant to galima net nepastebėti. Taip nutinka, nes mirtis, kaip ir Kafkos tekstuose, apgaubiama savotiška buitiškumo, net banalumo aura. Mirštama paprastai, tarsi atsitiktinai, mirtyje nėra jokio dramatizmo. Viena iš undinių apsakyme „Muzika jų akyse“ nužudoma, nes mokslininkai neapskaičiuoja migdomųjų kiekio. Pono Bružo baigtis, kaip ir pagyvenusio vyro gyvenimas, tokia nyki, kad jis jos net nepastebi, nes laukia kažko kito – geresnio („Kai pagalvoji, tai visas pono Bružo gyvenimas buvo kažko geresnio laukimas. [...] Štai tą lapkričio pirmadienį būtų ėmęs ir numiręs, jeigu ne gydytojai. Dabar galės švęsti antrąjį gimtadienį. Gal Dievas pagaliau ir jam šį tą atseikėjo?“, p. 72). Novelėje „Karalystė“ Motė, tranai, net dvariškiai mirtį priima kaip pareigą. Šia prasme jie taip pat kafkiški personažai, nes net nesuabejoja savo lemtimi, jos „teisėtumu“. Panašų prasminį krūvį įgyja ir meilė: ji pasirodo ir kaip grėsmė („Paskutinė mano gyvenimo diena“), ir kaip išsigelbėjimas („Taksistė“) arba išsigelbėjimo iliuzija („Šuo vardu“), tačiau nė vienu atveju įsimylėjimas netampa ekstatiška, egzaltuota būsena.

Undinės – puikus įrodymas, kad, nepaisant romano populiarumo, novelė yra aktualus ir daug potencialo turintis žanras. Nors rinkinio pasaulis dažnai keistas, net kiek absurdiškas, tačiau santykis su tokia pasaulio tvarka yra nuosaikus. Toks pat nuosaikus, net empatiškas, tačiau nemenka distancija grindžiamas yra ir pasakotojos santykis su savo personažais. Manau, tai galima laikyti ženklu, kad Jurga Tumasonytė išaugo ironija ir grotesku dangstomą melodramatinį registrą, kurio įveikti nepavyksta nemenkai daliai vyresnės kartos prozininkų.

Beždžioniškas romantizmas

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

Literatūrologai kartkartėmis nusiskundžia, kad mūsų poetinėje tradicijoje per daug kančios, savigailos ir per mažai ironijos, karnavališko siautulio, nerūpestingo žaidimo, kuris jau seniai dominuoja Vakaruose. Tautos balsu vadinamą poeziją ilgai kamavo totalitarizmo demonai – tik pastaraisiais dešimtmečiais atsirado proga atsipalaiduoti nuo moralizavimo, egzistencinių problemų sprendimo ir ideologizavimo prievolių. Prie vadavimosi iš nepilnavertiškumo ir provincialumo kompleksų šiemet prisidėjo Vaiva Grainytė, kartu su bendraautorėmis Rugile Barzdžiukaite, Lina Lapelyte ir 35 tonomis lietuviško smėlio laimėjusios Venecijos bienalės, vadinamos „menų olimpiada“, prestižinį Aukso liūtą, kuriuo įvertintas Lietuvos paviljone demonstruotas operos projektas *Sun & Sea: Marina*.

Pradėjusi literatūrinę karjerą nuo egzotiškų ir dėl savito stiliaus kritikų iškart pripažintų *Pekino dienoraščių* (2012), Grainytė buvo pasinėrusi į audiovizualinių žanrų stichiją, išsilaisvindama iš nuoseklių siužetų ir giliamintiškų idėjų privalomybės. Kadaise operos kritikai sarkastiškai prasitarė: nėra tokios nesąmonės, kurios būtų neįmanoma išdainuoti. Grainytė šią kandžią mintį apvertė kitu kampu: nėra tokio absurdo, kuris negalėtų virsti eilėraščiu. Jos siurrealizmas susijęs su pasakų, sakmių, alogiškų gotikinių novelių kontekstais, kurių nuorodų pribarstyta rinkinio *Gorilos archyvai* skyrių epigrafuose. Eilėraščiai rašyti skirtingu laiku, todėl inventorizuoti pagal „kūrybinės archeologijos“ principus, kaip pažymėta ant archyvo kortelę primenančio viršelio. Kišeninio formato knygelę patogu pasiimti į kelionę, atsiversti autobuse ar lėktuve, ji gali suteikti paguodos paklydus svetimuose miestuose, primindama, kad viskas aplinkui prireikus tampa poezija – net ir ant kelkraščio išsidraikę suvažinėto paukščio viduriai ar virtuvinės kriauklės sietelio rūgstantis turinys.

Vaiva Grainytė,
GORILOS ARCHYVAI,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla,
2019, 126 p., 600 egz.

Dizaineris Jurgis Griškevičius

Iš karto pastebimas Grainytės eilėraščių bruožas – žaismingumas, minties lengvas skrydis, improvizacija, vaizduotės žaizdre sulydanti niekaip nesuderintus įvaizdžius. Su gaivališka energija reaguojama į laiko ritmus: saulė pristatoma kaip „bjaurus kunigaikštis“, kurio pavidalas primena naivaus, fantazuoti linkusio vaiko piešinį („Veidas – tai milžiniška seniūnija, / burna – įkaitę pamišę gaidžiai, raudona fosilija“), tad sušunkama, apverčiant gramatinę giminės logiką: „Saulė yra bjaurus!“ (p. 7). Šis šūksnis – lyg aidas iš indoeuropietiškos mitinės pasąmonės, kurioje didysis šviesos šaltinis buvo siejamas su vyriška šviesos, ugnies, karo simbolika. Kitur Saulė nuvertinama iki industrinį peizažą apjuosiančio degančio rulono, personifikuojama ir įgyja žynio chemiko kontūrus, o jos varžovą Mėnulį lyg morenginį tortą kemša įžūlios beždžionės.

Šviesos ir tamsos kaita apnuogina sezoninių ženklų praeinamybę, tačiau Grainytė į savo poetinį pasaulį neįsileidžia nostalgijos ar sentimentalumo. Ne kartą susiduriama su egzistencine aklaviete, *išnyksiu kaip dūmas* situacijos tragizmu, tačiau užuot nubraukus graudulio ašarą, smalsiai stebimas pavasarį posėdžiaujančių erkių sujudimas, laikas apmąstomas ne kaip praradimo simbolis, o kaip gyvastinga pelė, kuri nenustygstanti šokinėja ir graužia metus. Gyvenimiškos patirtys vertinamos su grakščia ironija, nors nenutylimi ir lūžiai bei traumos – pasakojami įspūdžiai iš ligoninių, dalijamasi neišsipildžiusių meilės istorijų nuotrupomis, keliaujant po svetimus kraštus atveriamos vienatvės properšos.

Aplinkui knibždant įvairiausioms gyvybės formoms, sunku patikėti, kad individualus gyvenimas baigtinis: „širdis juk gali atsisakyti plakti, / ji autonomiškiausias kūno direktorius, / ir tuomet visi planai – šuniui ant uodegos“ (p. 108). Gyvybės ir mirties ratą įprasmina žvaigždės – tiek tos tikrosios, paverčiančios dangų begaliniu rūgpieniu (p. 120), tiek popkultūros įžymybės, įkūnijusios šiuolaikinio estetinio idealo viltis: mirus charizmatiškajam Davidui Bowie, ateina kartus praregėjimas, jog „mūsų gyvybės laikosi – kaip sakoma liaudyje – ant snarglių. / Esame totalus ‚Made in China‘: / būsima diena – be garantinio lapelio“ (p. 93). Nebūdama sentimentali, Grainytė „kūno direktorių“ – širdį mini ne ką rečiau nei romantikas Maironis: nemigos

naktimis ji virstanti į spurdančią vištą (p. 16); po operacijos ja gėrisi profesorius, pripažindamas, kad siūlės tobulai įaugusios (p. 19). Eilėraščiuose eksponuojami kūniškumo pavidalai, nevaržomi fiziologiniai kūno poreikiai, ir būties pilnatvė įsivaizduojama kaip išsivadavimas iš konvencijų ir drovumo. Į poetinį pasaulį prasismelkia smulkūs intymaus bendravimo džiaugsmai, ilgimasi galimybės „vėl su kuo nors bučiuotis, / neužsidarius vonios kambario durų / garsiai daryti sysių, / kol kažkas bendriems pietums troškina kepenėles“ (p. 61). Pati Grainytė interviu yra teigusi, kad savo kūrybinį metodą suvokia labiau kaip dramaturgiją nei kaip terapiją, nesistengianti jausmingomis metaforomis gydyti sielos žaizdų, o autoironijos filtras saugąs nuo perdėto tragizmo, galinčio virsti neskoninga komedija.

Ironiškai žaismingo santykio su tikrove simbolis – beždžionė, neišdresiruota, nesugadinta civilizacijos, pasaulį suvokianti ne kaip priežasčių ir padarinių grandinę, o kaip nevaldomą vaizdų ir pojūčių antplūdį. Beždžionė šaiposi iš tikrovės ją pamėgdžiodama, nekompleksuoja dėl savo kūniško ribotumo. Kita vertus, Grainytės eilėraščių lyrinis subjektas – tikras skaitmeninės eros pilietis, negalintis gyventi be jo būties galimybes išplečiančių technikos išradimų, neįsivaizduojantis savęs be urbanistinės aplinkos ir buitinių patogumų, be galimybės keliauti ir intelektualiai tobulėti. Juk smagu, kad „[s]idabriniai automobiliai priparkuoti kieme – / mėsingi rotveileriai, / apsikosėję miesto dulkėmis“ (p. 13), „šaldytuve netyliai sūris su ridikais mylisi, / kaukia paskutines dienas gyvenanti grietinė“ (p. 24). Eilėraščių „aš“ negali išsiversti be daugybės daiktų, nors suvokia, kad aplinka perkrauta, ją reikia periodiškai iškuopti, nes juk visas panaudotas šlamštas nusėda praskrendančių varnų skrandžiuose, „guli juodose / kranksinčiose saugyklose arčiau dievo“ (p. 35). Daug daiktų pamirštami ir pasilenkus po lova regimi iš netikėtos perspektyvos – taip būna suaugėliams, kurie netyčia aptinka vaikystėje mėgtus žaislus, juose lyg metaforiškuose veidrodžiuose atpažįsta save pačius ir seniai iš akiračio pasitraukusius žmones.

Pertekliaus dvasia ir šiuolaikinio miesto bendruomenės vienybė ypač išryškėja švenčių dienomis, kai neriama į juslišką šurmulį, dalyvaujama gastronominėse apeigose. Eilėraštyje „Kūčių sensorika“ atmintį žadina siurreali retorika: „Pasverkit ir man gabalėlį / galvelę vieną atkirpkit / sūraus / pilko silkės sūnaus, – paprašau pardavėjos“ (p. 43). Grainytės subjektas nesidomi metafizika ar teologija, anapus sakmių ir pasakų archetipinių vaizdinių jam neatsiveria jokie slėpiniai, ironiškos žiūros netrikdo jokie autoritetai. Dievo vardas rašomas mažąja raide, dangus įsivaizduojamas kaip plokščias ir netobulas ekranas, kuriame „[e]lektros burbuolės susiskliaudžia, / etatą perima žvaigždės“ (p. 8). Pati autorė yra prasitarusi, kad vietoj mišių mieliau rinktųsi maudynes lelijų kupiname ežere, nors ir nesitapatinanti su panteistiniais sąjūdžiais.

Kai kurie eilėraščiai siužetiški: braižomi virtualios komunikacijos eskizai („Reikjaviko epistoliarika“), susvetimėjusių tėvo ir motinos balsai įrėmina vaiko vienatvę („Škvalo stirniena“), nusaldintas šeimyninės idilės vaizdelis priešinamas benamio susvetimėjusiai, individualybę praradusiai figūrai, primenant, kad perėjoje tūnanti žmogysta kadaise irgi buvo kažkieno mylimas vaikas („Omletas. Life is Life“). Poetė nesistengia moralizuoti, jai svarbi dinamiška pasakojimo forma, kuri esą pati savaime atskleidžia pasaulio disharmoniją ir nenuspėjamumą, nors nepasiūlo jokios racionalios išeities. Eilėraštis dažniausiai neturi sukūrimo istorijos ar konteksto, lyg omletas, iš kurio neįmanoma rekonstruoti pirmapradės formos – kiaušinio: „Gyvenimas – sapnas – omletas – / trynys ir baltymas susijungia ir skyla, / sukurdamas netikėtas pabaisas, chimeras, / keistus naratyvus / ir peripetijas“ (p. 111).

Pasaulis dėl moderniausių mobilumą užtikrinančių technologijų pasidarė lengvai apkeliaujamas, o jo prieštaravimai dar aštresni, kai žinai, kad tavo patiriama depresija dėl nesuvalgytos šaltienos indelio tėra ciniška išmonė, lyginant su tiesiogiai transliuojama Artimųjų Rytų kruvinų konfliktų tragedija. Visa planeta apraizgyta metaforiškų sąsajų mazgais: tuo metu, kai įsižiūrima į vaistinės logotipą su tikroviškai nupiešta gyvate, jos antrininkė, pasak visažinės žiniasklaidos, išgąsdina berniuką kažkur Australijoje. Lyrinis „aš“ turi savo nuomonę apie globalius politinius kataklizmus, kurie poezijoje iškyla hiperbolizuotais pavidalais („Pavojinga kaliausė atsisėdo į galingiausio vadovo postą: / suvaitojo visa stratosfera, / siaubas sukaustė tautas“, p. 101), nors turi pripažinti, kad Donaldo Trumpo išrinkimas JAV prezidentu kol kas niekaip nesutrikdė pavienių mikrokosmosų buities ir būties. Grainytės poezijos subjektas nori būti socialiai atsakingas ir pilietiškas, tačiau iš esmės reiškiasi kaip intravertiška asmenybė, rūpinasi detalėmis ir neaprėpia visumos.

Pasitikima gamtos kuriančia potencija ir neslepiama nusivylimo lėkšta antropocentrine kultūra. Vaivos Grainytės pasaulis – spontaniškas, gaiviališkas, savaime rūgstantis, besifermentuojantis, pilnas nepažinios, bet labai gyvybingos biomasės, nesąmoningų impulsų, instinktyvaus siurrealizmo. Prisiminus archetipinį ginčą tarp klasicistų ir romantikų, *Gorilos archyvai* gali būti perskaityti kaip (post-neo-)romantinės estetikos aktualus dokumentas.

Geros poezijos mišrainė

MANTAS TAMOŠAITIS

Graži nežinoma poezija
postmodernus neoromant.
Skaitytojo užrašas pieštuku ant paskutinio
pirmosios Alvydo Šlepiko poezijos knygos puslapio.

Sunku pasakyti, ar Alvydo Šlepiko poezija tebėra nežinoma. Faktas, kad ankstesnių jo poezijos leidimų bibliotekose negausu, o ir ten esantieji dažnai persikėlę į saugyklas, juos reikia užsakinėti atskirai. Turiu omenyje ir *Taika tavo kraujui* (1997), ir *Tylos artėjantis* (2003), ir abi kolektyvines antologijas *Svetimi* (1994), *Svetimi po 20* (2014). Faktas ir tai, kad negausi, bet labai sėkminga proza iškėlė autorių į šiandieninės lietuvių literatūros priešakį.

Mano tėvas žūsta – rinktinė, surinkta iš minėtų leidinių ir papildyta keletu naujų tekstų. Šios recenzijos autorius, kategoriškai neapkenčiantis atvejų, kai rinktinėje tekstai išrikiuoti ne chronologiškai, lengvai smerkia ir šitą. Toks sprendimas verčia skaitytoją rinktinę skaityti kaip vientisą knygą, kuistis po turinį ieškant pamėgtų tekstų iš ankstesnių rinkinių, taip užmaskuojami autoriaus stiliaus pokyčiai laike. Tokiu atveju norėtųsi bent abėcėlinės rodyklės.

Nors nauja meninė kokybė tiesiog naujai išmaišius mišrainę neatsiranda, tačiau šioje knygoje komponavimo darbas atliktas atidžiai ir tikrai galima jausti greta esančių eilėraščių temines sąsajas. Apskritai vartant *Mano tėvas žūsta* matyti aiški ambicija sukurti „naują daiktą“ ir pateikti jį kaip baigtinę ligšiolinės Šlepiko poetinės kūrybos visumą. Visų pirma, atliktas didelis redakcinis darbas: eilėraščiai gausiai ir be skrupulų taisyti knygos redaktoriaus Aido Marčėno ir paties autoriaus. Šis redakcinis darbas vertas atskiro aptarimo.

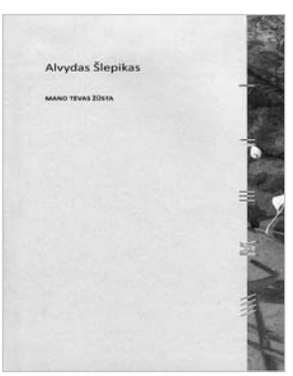

Alvydas Šlepikas,
MANO TĖVAS ŽŪSTA:
Eilėraščiai,
Vilnius: Lietuvos rašytojų
sąjungos leidykla,
2019, 174 p., 600 egz.

Dailininkė Deimantė Rybakovienė

Taisyta ir redaguota labai didelė dalis tekstų, kartais, žinoma jie taisyti nedaug – sukeisti vietomis žodžiai, pataisytas skambesys, išbrauktas nedidelis pasikartojimas. Bet esama ir labai plačių mostų. Pirmas skaitytojo nervas trūko bandant atskirti visus knygos atvarto žadamus naujus eilėraščius: pradžioje, kadangi tekstai „išmaišyti“, ėmiausi turinyje pieštuku braukyti tekstus, publikuotus ankstesnėse knygose. Grafito dalgeliu prasiėjus, liko kiek daugiau nei penkiolika pavadinimų. Ir tada atėjo suvokimas – pakeisti dalies eilėraščių pavadinimai. Pavyzdžiui, „Tolle, lege“ virto „Žodžiais šv. Augustinui“, „Eilėraštis, parašytas sergant gripu ir skirtas pačiam sau padrąsinti“ virto „Ligonio padrąsinimu“, „Eilėraštis, parašytas akivaizdžiai įsitikinus, kad laikas teka pro šalį“ – „Kai laikas – pro šalį“, „Privatus vieno įtartino subjekto gyvenimas“ liko be pavadinimo ir turinyje liko pažymėtas pirma eilute, „Lost, lost, lost III“ tapo tiesiog „Lost, lost, lost“ ir pan. Kitaip tariant, norint sužinoti, kurie eilėraščiai yra nauji – teks atidžiai ištirti visą ligtolinę Šlepiko kūrybą.

Nors turiu pomėgį skaityti poezijos knygas nuo viršelio iki viršelio, vis dėlto rinktinės lentynoje turi ir paprastą praktinę funkciją – pasiėmęs vieną knygą gali susirasti visus autoriaus „hitus“ ir juos paskaityti. Šito Šlepiko rinktinė neišpildo: ne tik nėra aišku, kuriame gale ieškoti, bet ir nebesi tikras, ar tekstas taip pat vadinasi. Gal ir senamadiška, tačiau norisi, kad knygos būtų ne tik gražios, bet ir patogios.

Kalbant apie pačias redakcijas, jos provokuoja svarstyti, kada eilėraštis – vis dar tas pats, o kada jau kitas. Pavyzdžiui, atsisakyta lengvą ironišką santykį su tekstu sukuriančių smagių pavadinimų „Eilėraštis, parašytas akivaizdžiai įsitikinus, kad laikas teka pro šalį“, „Eilėraštis, parašytas sergant gripu ir skirtas pačiam sau padrąsinti“ – viena vertus, be jų tekstai labiau apibendrinti, mažiau siejami su pačiu autoriumi, tačiau, banaliai tariant, tuomet eilėraštis atrakinamas jau kitu raktu. „iš tylos audžiu voratinklius“ (p. 155), nors redaguotas nedaug, pateikiamas vienišas, be kitų 6 dalių iš stipraus ciklo „Privatus vieno įtartino subjekto gyvenimas“ (iš: Dainius Dirgėla, Valdas Gedgaudas, Evaldas Ignatavičius, Alvydas Šlepikas, Donatas Valančiauskas, *Svetimi*, Vilnius: Vakarinės naujienos, 1994, p. 207–215). Kartais pakeistas viso labo vienas, bet semantiškai itin svarbus žodis: „nugalint viską kas laikina nukertant viską, kas *laikina*“ (Alvydas Šlepikas, *taika tavo kraujui*, Vilnius: Scena, 1997, p. 11) (kursyvas čia ir kitur – mano) virsta „nugalint viską kas laikina nukertant viską kas *amžina*“ (p. 103). Ar tekstas vis dar tas pats, jei vienas dėmuo įgauna priešingą prasmę, nei anksčiau? Ar toks maironiškas per-

rašinėjimas dera su prieš daugiau nei 20 metų pasirašytu manifestu „Svetimumo kvintesencija“ („Poetas neturi nieko bendro su savo tekstais, išskyrus tai, kad turi teisę gauti už juos autorinį atlyginimą“; Dainius Dirgėla ir kt., *op. cit.*, p. 3)?

Reikia pripažinti, kad nemaža dalis pataisymų padarė eilėraščius sklandesnius, o kartais prasmingas buvo ir netikusios strofos išbraukimas – pavyzdžiui, „Ligonio padrąsinime“ nebėra ankstesnėje redakcijoje buvusios painios ir stilistiškai netinkančios ketvirtosios strofos, eilėraštis be jos atrodo net labiau išbaigtas. Beje, galima atpažinti (drįsčiau spėti) į Marčėno poetiką nukrypstančius pakeitimus: norą įvesti arba amžinybės, arba metafikcijos lygmenis (ne tik jau minėtame „laikina“ → „amžina“). Štai, tarkime, sonete „Lost lost lost“ (p. 57) frazė „Tuščiame kambary, *tuščioje tavo lovoje tuščia*“ (iš: Alvydas Šlepikas, *Tylos artėjantis*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 48) pataisyta į „Tuščiame kambary, *tavo lovoje dieviškai tuščia*“ – atsiranda Marčėnui būdingas dieviškos tuštumos motyvas. Toliau tekste esanti frazė „*Gerk* ramiai, juk pasaulis negriūva“ (iš: Alvydas Šlepikas, *Tylos artėjantis*, p. 48) virsta „*Kalk* ramiai, juk pasaulis negriūva“, išlaikant gėrimo semantiką, bet prisegant ir metafikcijos motyvą, nuorodą į eiliakalystę, patį eilėraštį.

Atsitraukime nuo redagavimo istorijos ir pažvelkime į pačią Šlepiko poeziją bei knygos turinį. Ar teisus skaitytojas, pasižymėjęs, kad Šlepikas yra „postmodernus neoromant“? Teisus su sąlyga, jei patikėsime tokiu terminu. Terminą „postmodernus neoromantikas“ kartais tenka nugirsti tarp kalbančių apie Marčėną, Donaldą Kajoką, gal net Rimvydą Stankevičių. Bet čia toks literatūrologų triukas, kai autorius žaidžia kalba, jo poezija modernistinė, o pažiūrėjus į kalendorių, jau atėję postmodernūs laikai, bet poezija nepasižymi vertybiniu pliuralizmu, ir drąsos pasakyti, kad mene postmodernizmas tėra modernizmo tąsa – nėra.

Pagrindinė visą rinktinę vienijanti tema, kaip turbūt ir daugelio poetų kūryboje, yra praėjęs laikas ir bandymas apibrėžti santykį su savo praeitimi. Nors esama į istorinį laiką apeliuojančių tekstų (pvz., „Leningradas. 1990 m. lapkritis“, „Grįšiu“, „Balys Sruoga grįžta į pokario Vilnių“), dažniausiai tas santykis brėžiamas per asmeninę istoriją, privačius atsiminimus ir santykį su šeima. Knygos pavadinimu virtusiame eilėraštyje „Mano tėvas žūsta“, kuriame žaidžiant žodžio senosios formos „žūti“ dviprasmybe (ir žvejoti, ir mirti) pasakojama apie tėvo mirtį ir neišsipildžiusį pažadą išmokyti gaudyti šapalus sietuvose, tas santykis apibrėžiamas kaip kupra: „bridom / prieš ledinę srovę / sunkiai vilkdami prisiminimų kupras / didžiuliai juodi šapalai / lėtai nardė / tamsiuose dangaus / duburiuos“ (p. 30).

Tiesa, ta kupra nėra vienprasmė ir neigiama. Šlepiko poezijos santykį su praėjusiu laiku esmingai apibendrina eilėraštis „Flamingai sniege“, įkomponuotas ant ketvirtojo viršelio (pačioje knygoje, beje, jo nėra), pasakojantis apie laimingus, bet jau mirusius žmones:

Mama čia ir tėvas, ir brolis
Seniai mirę rašytojai
Draugai, kurių pasiilgau

Visi susirinko ir žiūri pro langus
Ir teka lėtai skaidri apgavystės diena
Vizgina uodegą grįžęs
Užmigdytas šuva

Baisu, kad visa tai niekada nesibaigs
Baisu, kad tai pasibaigs

Atsiminimas, viena vertus, pasirodo esantis tapatybės dalis, kurios baisu (ir neina) atsisakyti, kita vertus – kupra, „apgavystės diena“, kaskart bedanti į tikrovės ir atminties nesutapimą, gražiai primenanti skaudžią netektį. Beje, nuoroda į bėgantį laiką užslėpta ir paskutiniame rinkinio eilėraštyje: „Kaip lapus / Vėjas / Mus suneša // Verčia į vieną pusę“ (p. 167) – ir tada skaitytojas verčia lapą, po kurio nieko nėra, tolimesnis puslapis – baltas.

Žvelgiant į Šlepiką jo kartos kontekste, reikia pripažinti jo gebėjimą rašyti tolygiai gerai tiek verlibru, tvarkingais sakiniais, tiek klasikinėmis formomis, tiek ardant sintaksę, avangardinėmis intonacijomis (panašiai pavykdavo Sigitui Parulskiui). Apskritai viena knygos stiprybių yra jos įvairumas: tiek stilistinis (sonetai, ilgi verlibrai su siužetu, užkalbėjimus primenantys verlibrai, retsykiais – kone grafinė poezija), tiek įvaizdžių ir metaforų įvairovė – eilėraščių vaizduotė įvairesnė nei dažnai tose pačiose įvaizdžių paradigmose žaidžiančių Parulskio ar Stankevičiaus (gal kiek panašus kolega iš „Svetimų“ – Valdas Gedgaudas).

Ką galima pasakyti apibendrinant? Knyga nėra patogi kaip eilėraščių rinktinė, bet kaip poezijos knyga – pavykusi. Norintieji susipažinti su Šlepiko poezijos visuma, liks patenkinti. Šlepiko, Stankevičiaus, Parulskio rinktinių pasirodymas per pastaruosius keletą metų liudija viena: Šlepikas buvo teisus, laikas tikrai teka (ir gal net ne vien pro šalį). Poezijos visumos rinktinė visada yra ir pripažinimo ženklas, ir paraiška priimti į literatūros istoriją. Tokias paraiškas viena karta jau baigia pateikti, kita iš jaunų poetų jau virsta tiesiog poetais. Šlepiko vieta lietuvių literatūros istorijoje (bent poezijos sekcijoje) tikrai nebus pagrindinė – knygoje beveik nėra nevykusių tekstų, bet tokių, kurie ilgam liktų atmintyje – nesama daug. Vis dėlto knyga įvairi ir įdomi skaityti. Tad tenka pakartoti Marčėno žodžius, pasakytus pristatant pirmąją Šlepiko knygą: „Kad ir ką aš dabar pasakyčiau apie Alvydą Šlepiką, susitarkim, kad jis yra geras poetas“ (Gintaras Bleizgys, „Vieno eilėraščio recenzija“, in: *Šiaurės Atėnai*, 1997-06-28, in: http://www.tekstai.lt/buvo/tekstai/trseskrt/vienoeil.htm, 2019-08-02).

Eilėraščiai iš tylaus kambario

GABRIELĖ MAKAREVIČIŪTĖ

Ant knygos viršelio – Petro Lincevičiaus *Prosenelio maldaknygė*, pavadinimas – tarsi autorės vardo anagrama. Ir atspindys – regis, tai tikslus žodis šiai knygai apibūdinti. Eilėraščiai kaip senos, šalto kolorito nuotraukos. Prislopinti, apsiblausę, tačiau nepraradę metališko aštrumo, gebėjimo smeigti.

Recenzijos tikslas – kad ji būtų *žmogiška*. Kaip ir baltarusių poetės Sabinos Brilo *Tiras „Biblio“*. 78 eilėraščiai šiuolaikinės poezijos lauke ypatingi: taupūs, trumpi, konkretūs. Ir neapkarstyti nei simbolikos, nei kontekstinių nuorodų girliandomis. Dalis posmuoti, kiti astrofiniai. Vienur nėra skyrybos ženklų ir didžiųjų raidžių, kitur – paklūstama rašybos normoms. Vis dėlto tiek raiška, tiek turiniu Brilo poezija – vientisa, harmoninga. Maža to, tekstai kalbasi tarpusavyje: pavyzdžiui, vieno eilėraščio eilutę „Kartais apima nesuvaldomas linksmumas“ (p. 32) atliepia kito eilėraščio pradžia: „O kartais, kai ima atrodyti – viskas svetima“ (p. 33); p. 39 tekstas pradedamas: „ir man nieko daugiau nebeliko / vien prasibraut prie tavęs pasivertus / lietum. Dieve (štai taip, kaip kvailys, / pats į save kreipiuosi)“, o tolimesniame atvarte – eilutės: „Ir čia Dievui staiga iš tavęs / kažin ko prireikė“ (p. 40).

Postmodernistinę poeziją dažnai galima skaityti kaip milžinišką nuasmenintą intertekstą, o Brilo eilėraščiai kuria įspūdį (ar bent iliuziją?), kad tai individualios pasaulėjautos atspindys ar, greičiau – anagrama. Taip taip, jau girdžiu: atskirkime rašytoją nuo eilėraščių lyrinio subjekto! Tik kad Brilo eilėraščiai yra *brilo-iški*.

„Koks katastrofiškas pasirodė esąs metodas, kai nagrinėji tik kūrinį, atplėštą nuo autoriaus individualybės“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis: 1957–1961*, t. II, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys, 1999, p. 202). Gombrowicziaus *Dienoraštyje* gana kategoriškai teigiama, kad meno kūrinys yra žmogaus gyvenimo dalis, jo dvasinės veiklos rezultatas: „Jeigu šiuolaikinės kritikos žodis turi atgauti sodrumą, visuomeniškumą, efektyvumą žmonių pasaulyje, privalome pamatyti ne tik žmogaus kūrybą, bet ir patį žmogų, bent jau kaip vadinamąjį išeities tašką“ (*Ibid.*, p. 203). Tai padrąsina klausti: „Koks žmogus yra anapus Brilo eilėraščių?“

Pirmiausia – tikintis likimu. Likimas šioje poezijoje „dalykas rimtas“ (p. 14), užklumpantis sutapimais ir atsitiktinumais. O žmogus (ir vyras, ir moteris) elgiasi tarsi sapno subjektas, neturintis pasirinkimo, bejėgis kontroliuoti situaciją, todėl sekantis nurodytais ženklais. Poetiniame Brilo pasaulyje iš dviejų alternatyvų – odinės striukės ir nailoninės prijuostės – įprastai dominuojanti bus ta nežavinti, buitiškoji. Kadangi tikra, neapnikta dirbtinumo, buitis ir kasdienybė nugali tai, kas įspūdinga, patrauklu visuomenei. Todėl lyrinis subjektas netikėtai išpažįsta fantazuojantis apie skalbėją ir tramvajaus vairuotoją („nukankino mane, daktare, nuodėmingi galvojimai“, p. 41). Čia pat ironizuojami moteriškumo stereotipai kaip neišvengiama *jos* lemtis (lazerinė depiliacija, želatina lūpose, jaunystės injekcijos), ir pabrėžiama *profanum* – to, kas žemiška ir kasdieniška, pergalė: „pavirs prijuoste, / migdomaisiais, / kremu nuo raukšlių“ („Ne šiandien ir ne dvyliktą“, p. 15).

Pasitelkus Abraomo aukos ir pasaulio sukūrimo motyvus (p. 12, 53), *sacrum* interpretuojamas sandūroje su nuoboduliu ir beprasmybe. Lyrinis subjektas nėra Abraomas – užuot stojęs pasirinkimo akistaton, jis užima Izaoko, laukiančio paaukojimo akimirkos, vietą. Nuosprendžiu žmogui eilėraštyje „Skiltininkas“ (p. 53) tampa jo darbas – savaitinis beprasmybės dauginimas. Monotonija saugi, tačiau saugumas kelia nuobodulį, niveliuoja emocijas. Apie tai ir kito eilėraščio eilutės: „Kas yra ir kas buvo – viskas šaldytuve. / Tai kontraktas, mažyte: antrasis punktas – saugumas, / pirmasis – dugno ilgėjimasis“ („Jis prisiartins, paims tave už rankos“, p. 18).

Rinkinyje asmeninės žmogaus patirtys yra išdidinamos: priartinama smulki detalė, tarkime, prie orkaitės stiklo prikepusių anties taukų gramdymas, atskleidžianti visą išgyvenimų spektrą. Kita vertus, jausmai pridengiami, neafišuojami, kalbėjimas tylus, nerėks-

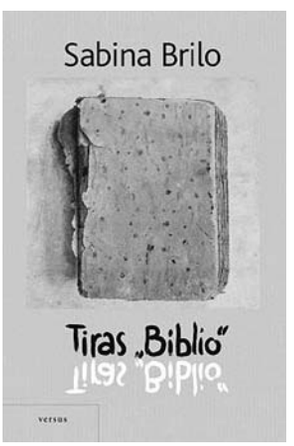

Sabina Brilo,
TIRAS „BIBLIO“: Eilėraščiai,
iš rusų kalbos vertė Gintaras Grajauskas,
Vilnius: Versus, 2019, 88 p.,
400 egz.

Dizaineris Saulius Bajorinas

mingas. Lyrinio subjekto balse – apatija: „jie sako: viskas tavo rankose, liurbi tu / pakelk subinę, eik raškyti žvaigždžių // ką jie ten vėjus šneka / negaliu net pasikasyti“ („toks oro drėgnumas“, p. 38).

Brilo eilėraščiuose ryški „aš“ – „jie“ priešprieša. Asmuo patiria konfrontaciją tarp to, kas priimtina jam, ir to, kas įprasta visuomenėje. Siekiant apsispręsti, ar prisitaikyti, ar ne, šmėkšteli etinė dvejonė: „– Bet galbūt tai mes / gyvenam teisingai, ne jie? / – Tylėk, dukrele, jų daug“ („Mama, kas visi šitie žmonės“, p. 60).

Nuovargis, antipatija konformizmui smelkiasi pro paradoksalų socialinės normos postulavimą: „jeigu nebūtų būtina daryti visko kaip reikia / jei nereikėtų atrodyti kaip visi normalūs žmonės“ („jeigu nebūtų būtina...“, p. 36). Pasyvumas, baimė priešintis ir nepasitikėjimas savimi skatina *sunormalėti*, tačiau įveikti tai, kas skiria nuo kitų, yra labai sunku.

Troškimas prisitaikyti kyla patiriant vienatvę, ieškant meilės ir žmogiškojo ryšio. Atmintis sugrąžina į kasdienybę, kurioje – kadaise uždangstyti laikrodžiai (eil. „Tą, kurią tu mylėjai“, p. 19) ir gelbstintis nuo šalčio susirengiami visi drabužiai (eil. „Galima užsitempti kojines“, p. 21). Vienatvė – gyvenimo dėsnis, eilėraštyje „Raštingumas“ deklaruojamas kaip vaikystės pamokoje: „Kiekvienas pradinukas / Rašo tai, ką pamatė: / „Musei retkarčiais skauda.“ / „Kiekvienas norėtų meilės““ (p. 47). Panašiai, pasitelkus vaiką kaip retorinį adresatą, pažindinamasi su lemtimi: „Mažyli, tu bijai likti vienas. / Nebijok, mažyli – liksi. / Iš visų pusių apsuptas žmonių“ („Mažyli, tu bijai likti vienas“, p. 30).

Svetimumas, neišvengiamas net ir būnant tarp žmonių, lyginamas su miško tankme (p. 8, 10). Tačiau medžiais galima pasikliauti kaip kelrodžiais, eilėraščio kalbėtojas juos supriešina su žmonėmis, kurie šaiposi ir klaidina, rodydami į tai, ko iš tikrųjų nėra. Vienišumo klišėmis žaidžiama neslepiant temos banalumo. Pradedama prisipažinimu, kad tai, apie ką kalbama – ne kartą girdėta: „Ir aš parašysiu apie karą, / kuris nesibaigia“ (p. 23). Radikaliai abejojama žmonių ryšiu: „Mes neperžengsime ribos – nei aš, nei tu. / Ir tu, ir aš, vienas nuo kito liksim per pusę žingsnio“ (p. 35). Groteskiškame „Jeigu aš būčiau namas“ (p. 80) žmogus-viešbutis, įsileidžia „laikinus, nepažįstamus“ ir gyvena „su viltimi / vienąkart kurį nors pažinti“. Taiklios eilutės apie šios vilties absurdą ir beprasmybę:

visi tik tuo ir užsiima
ieško savųjų
puldinėja vienas prie kito
kol nenugriūva iš nuovargio
šalia kieno nors
kol neužminga prigludę
prie kurio nors svetimo
(„o gal ir tikrai“, p. 58)

Atpažinimo klausimas grąžina prie atspindžio motyvo – Brilo poezijoje kito akys žmogų perkeičia, paverčia anagrama. „Manau, dauguma žmonių / laiko mane idiotu“ (p. 62), – taria lyrinis subjektas, o po kelių puslapių atsiliepiama: „Išoriškai tai aš tokia pat nuobodi / kaip ir visi likusieji / o kas ten viduje / vienas tik chirurgas težino“ (p. 67). Nepažinumas apmąstomas kaip esminė egzistencijos problema.

Sabina Brilo ne tik išvengia snobiškos egzaltacijos, pakylėtų svarstymų apie rašytojo vaidmenį, bet dargi pasišaipo iš savęs: „Gyvenimas sako: o dieve, ir tau ne gėda / apsiskelbti šitos banalybės autore?“ (p. 50). Jai kūrėjo misija *à la Gombrowicz*: „Tegu sau kuria poeziją, tik kad bet kurią akimirką galėtų suvokti jos ribotumus, bjaurumus, juokingumus ir kvailumus. [...] Tegu, būdamas poetas, nė akimirką nenustoja būti žmogus ir tegu nereikalauja žmogaus priklausomybės nuo „poeto“ (Witold Gombrowicz, *Dienoraštis: 1953–1956*, t. I, iš lenkų kalbos vertė Irena Aleksaitė, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 102).

Žmogui, kūrėjui džiaugsmą kelia sąmoningas pasirinkimas eiti, beeinant – pastebėti. Sabinos Brilo eilėraštis nelyg punktyras sujungia pavienes tokio kelio atkarpas:

O visgi, vienas smagumas
dar liko –
tiesiog eiti.
Išilgai kelio auga,
tarsi prinokę vaisiai,
ženklai.
(„O visgi, vienas smagumas“, p. 13)

Et tu, Brute?

ANTANAS PETRILIONIS

Vergilijaus lydimas Dante Pragaro centre prieš save išvydo šėtono nasruose tris didžiuosius išdavikus: Judą Iskariotą, Brutą ir Kasijų. Šioje Dante's kelionėje nusikaltimai buvo graduoti pagal jų sunkumą, paskutiniu ir sunkiausiu nusikaltimu įvardijant išdavystę. Dante's požiūris buvo suformuotas semiantis pavyzdžių iš jį supusios etinės, socialinės bei politinės aplinkos ir vienalaikės jurisprudencijos (Paul G. Chevigny, „From Betrayal to Violence: Dante's Inferno and Social Construction of Crime", in: *Law & Social Inquiry*, 2001, t. 26, Nr. 4, p. 788–780). 2018 m. pabaigoje pasirodė Andrejaus Ryčkovo monografija (parašyta apgintos disertacijos pagrindu), kurioje valdovo išdavystės samprata tampa esmine ašimi, jungiančia ne tik požiūrį į išdavystę ir jos raidą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijoje, bet ir valdovo veiksmus prieš tokį nusikaltimą atlikusį asmenį. Tema yra sudėtinga ir daugiasluoksnė, nes objektu tampa samprata, o ne giminės istorija, svarbus mūšis ar garsus įvykis. Archyvinių šaltinių gausa ir plati įvairiakalbė literatūra praturtina šią knygą, kurioje ne tik atskleidžiami XV–XVI a. Lietuvos visuomenės pokyčiai, bet jie yra lyginami su kitų Europos kraštų – Anglijos, Šventosios Romos Imperijos ir Prancūzijos – pavyzdžiais. Taip pat nevengiama pasinaudoti kitų mokslininkų darbais, kartais oponuojant senas pozicijas, pateikiant naujas išvadas. Pateikti faktai nėra paliekami vien tik skaitytojo sprendimui – autorius drąsiai imasi iniciatyvos juos paaiškinti ir moksliškai bei argumentuotai pateikia savo poziciją.

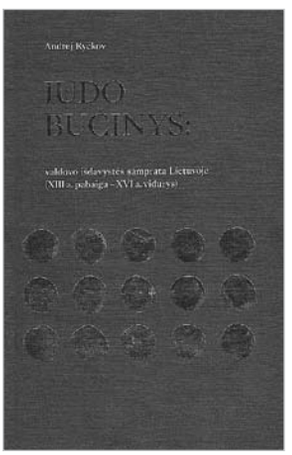

Andrej Ryčkov,
JUDO BUČINYS: VALDOVO IŠDAVYSTĖS SAMPRATA LIETUVOJE (XIII A. PABAIGA – XVI A. VIDURYS),
Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, 278 p.,
300 egz.

Dailininkas Vilmantas Žumbys

Suprasti praeities reiškinius ir normas nėra lengvas uždavinys, dar sunkiau tai paaiškinti apie temą mažai žinančiam skaitytojui. Išspręsti šiai problemai autorius (sąmoningai ar ne) pasirinko patrauklų pasakojimo konstravimo būdą. Beskaitant neretai kildavo klausimų apie pateiktus teiginius, vertusius sustoti, juos apmąstyti. O sugrįžus, autorius, kaip žinodamas, į tuos klausimus atsakydavo tolesnėse dalyse. Tad skaitytojas nėra „puolamas" informacijos gausa – atvirkščiai, jis yra nuosekliai supažindinamas pirmiausia su išdavystės sampratos raida (p. 37), paskui su LDK terminija (p. 43–51) ir tai, kaip teisiškai buvo apibrėžta išdavystė (p. 80–113). Išnagrinėjęs šiuos pamatinius klausimus, autorius pereina prie kultūrinės išdavystės sampratos raidos dėstymo (kuriam skirta visa antroji knygos dalis „Valdovo išdavystės nusikaltimo samprata teisinės ir politinės kultūros lauke"). Kiekviena detalė yra svarbi, kiekvienas valdovo ar jo pavaldinių veiksmas analizuojamas per kultūrinę prizmę, simbolizmus (net mirties bausmės vieta ir būdas turėjo reikšmę). Tačiau kartais knygoje yra per daug tikslumo, kuris gali retkarčiais skaitytoją išmušti iš vėžių, ypač skaitant ir bandant prisiminti pilnus rusėniškus vardus ir pavardes ar ilgos, tekstui nenusileidžiančios išnašos. Užtat itin sveikintini vertimai iš senųjų kalbų, kurie skaitymą palengvins ne akademikui. Beskaitant nustebino viena vieta – antai Mykolo Glinskio „didžioji išdavystė", knygoje minima ne vieną kartą, kažkodėl išsamesnio pristatymo susilaukė tik artėjant prie pabaigos (p. 168).

Knygoje kuriamas lengvai skaitomas naratyvas, atskleidžiantis valdovo išdavystės nusikaltimo dinamiką: nuo dar teisiškai nenusistovėjusios sampratos (XV a. pirma pusė), bet po truputį prigyjančios tuometinėje visuomenėje. Tad nuo abstraktaus supratimo, kas yra valdovo išdavystė, einama link konkretumo. Tai lėmė vidiniai valstybės „sukrėtimai" (pasikėsinimai į valdovą, sąmokslai, pabėgimai į priešų žemes), kilę iš vietinių problemų, christianizacijos bei vis glaudesnio ryšio tarp valdovo ir įvairias pareigybes užėmusios diduomenės. Atsirado poreikis tikslinti ir plėsti išdavystės sampratą, kuo aiškiau apibrėžti visuomenės santykius ir taisykles. Išdavystę pradedama apibrėžti privilegijose ir sutartyse (p. 83), vėliau Lietuvos Statutuose (p. 96–113). Išdavystės sampratos „evoliuciją" galima matyti autoriaus pateiktuose pavyzdžiuose: jeigu didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio laikais pabėgimas dar nebuvo laikomas valdovo išdavystės nusikaltimo dalimi (p. 101), tai jau didžiojo kunigaikščio Aleksandro laikais tokie pabėgėliai buvo įvardijami kaip išdavikai. Didesnis pabėgėlių į priešo teritoriją mastas ir jų aktyvus įsitraukimas į karą prieš buvusį valdovą ryškėja karuose su Maskvos Didžiaja Kunigaikštyste XV–XVI a. sandūroje (p. 104). Tokie pabė-

gėliai išduodavo ne tik valdovą, bet ir pačią valstybę, nutraukę su ja lojalumo ryšius.

Kaip Dante's kūrinyje kiekvienas pragaro ratas turėjo atskirą bausmę nusidėjėliams, taip ir išdavikai Lietuvoje buvo baudžiami skirtingomis bausmėmis. Suklastojus dokumentą – viešas sudeginimas, pabėgus pas priešą – turto konfiskavimas ir amžina nešlovė, sudalyvavus sąmoksle – nukirsdinimas arba ketvirčiavimas. Tačiau ne visi išdavyste apkaltintieji sulaukdavo mirties bausmės – esant abejonei, jie galėdavo reabilituotis ir atstatyti buvusią reputaciją valdovo akyse. Vis dėlto tai buvo ilgas procesas, nes net ir išteisinus tokį asmenį, visuomenės atmintyje likdavo įtarumas ne vien individualiam asmeniui, bet ir visai giminei (p. 149).

Taip pat skaitytojas yra supažindinamas su emocijų istorija, pateikiant pykčio istoriją ne tik kaip, atrodytų, akivaizdų reiškinį, bet ir kaip valdovo valią išreiškiantį socialinį konstruktą (p. 124). Įvesdamas naujus apibrėžimus autorius išskiria skirtingas emocijos kategorijas: valdovo rūstybė – socialinis konstruktas, o pyktis – emocija (p. 125). Tačiau jie yra glaudžiai susiję. Pyktis galėjo pereiti į rūstybę, t. y. iš emocijos tapti teisminiu ar politiniu kontrolės mechanizmu. Pateiktame 1531 m. konflikto pavyzdyje tarp didžiosios kunigaikštienės Bonos Sforcos ir Lietuvos didžiojo etmono Jurgio Radvilos galima būtų suprasti, kad siekdamas užtikrinti pavaldinių paklusnumą valdovas galėdavo netiesiogiai grasinti, kad apkaltins išdavyste, t. y. „užsirūstinti" ant pavaldinio. Galbūt iš vieno pavyzdžio sunku daryti tvirtą išvadą, nors neabejojama, kad valdovas tikrai siekė įvairiais būdais užtikrinti savo interesą, tačiau tikėtina, kad tokį galios rodymo mechanizmą pasufleravo Žygimanto Senojo žmona Bona Sforca (p. 147). Žinoma, valdovas negalėjo peržengti teisėtumo ribų, kitaip jis būtų sulaukęs diduomenės pasipriešinimo (ar net dieviškosios intervencijos, kaip, pasak metraštininkų, įvyko didžiajam kunigaikščiui Aleksandrui, p. 134–135).

Perskaičius knygą galima suprasti, kad aukščiausioji valdžia LDK visais būdais išdavikus bandė sumenkinti ir panaikinti bet kokį jų prieš tai buvusį statusą visuomenėje. XVI a. viduryje tai jau buvo sistemiška ir vyko etapais (nebūtinai eiliškumo principu), kaip autoriaus pateikta diagramoje (p. 196). Be abejo, pirmiausia turėjo būti pareikštas kaltinimas, po kurio sekė sulaikymas ir teisimas. Nuteisus laukdavo egzekucija, o išteisinus – stigma ir ilga reabilitacija. Visa tai dar papildydavo ir kiti veiksmai, kuriuos turėdavo išgyventi išdavikai: sukaustymas grandinėmis, kalėjimas ir viešas pasmerkimas. Nepaisant to, kad dauguma knygoje pateiktų pavyzdžių kartojasi, nes išdavysčių XV–XVI a. buvo ne itin daug, autoriui vis dėlto pavyko jas išnagrinėti įvairiais aspektais.

Galiausiai norėtųsi pasidalinti mintimis apie kai kuriuos diskutuotinus klausimus. Skaitant knygą neretai susidaro įspūdis, kad paraštėse atsidūrė svarbus aspektas – tai pačių išdavikų motyvai. Knygoje jie lieka mažai paliesti, kaip Dante's kūrinyje aprašyti išdavikai: leduose sušalę, deformuoti ir negalintys pratarti nė žodžio. Suprantama, kad tie motyvai ne visada galėjo būti užčiuopiami šaltiniuose (Stephen C. Rowell, „Išdavystė ar paprasti nesutarimai? Kazimieras Jogailaitis ir Lietuvos diduomenė 1440–1481 metais", in: *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 56), tačiau svarstymai šia tema knygos turinį būtų praturtinę.

Nepaisant kelių diskusinių klausimų ir smulkių pastabų, Andrejaus Ryčkovo knyga yra solidi monografija, praturtinanti Lietuvos vėlyvųjų viduramžių socialinę ir teisinę istoriją. Nuosekliai atskleistas valdovo išdavystės reiškinys žingsnis po žingsnio priartina prie Lietuvos visuomenės praeities pažinimo ir suvokimo.

Johanas Huizinga ir žaidimas kultūros istorijoje

POVILAS ANDRIUS STEPAVIČIUS

Nyderlandų istorikas Johanas Huizinga (1872–1945) lietuvių skaitytojui jau yra neblogai pažįstamas. Juk kalbėdami apie Viduramžių epochą, niekaip nebeapsieiname neištardami poetinio žodžių junginio „Viduramžių ruduo“, o tyrinėdami Renesanso asmenybes niekaip neapsieiname be Erazmo Roterdamiečio biografijos. 2018 m. pabaigoje šios dvi istoriografijos klasikos fondui priklausančios knygos buvo papildytos trečiąja – *Žaidžiančio žmogaus* – studija. Tad pagaliau lietuviškai jau turime tris svarbiausias Huizingos studijas apie būtųjų laikų žmones ir kultūros istoriją. Be jokios abejonės, didžiausi nuopelnai už tai atitenka vertėjui Antanui Gailiui, kuris ir išvertė visas tris minėtas istoriko knygas.

Nors Huizingą pažįstame kaip Viduramžių istoriką, savo pradinėje mokslininko karjeroje jis buvo pasirinkęs kitą kelią. Studijuodamas indoeuropiečių kalbas susidomėjo lyginamąja kalbotyra ir išmoko sanskritą, o disertacijoje (1897) nagrinėjo *Vidûshaka* – komiško personažo – reiškinį senovės Indijos dramose. Po to Huizinga keletą metų praleido būdamas istorijos mokytoju Harlemo mieste. Būtent tuo metu jis publikavo keletą straipsnių apie Harlemo istoriją ir sužibėjo kaip neblogas istorijos tyrėjas. Taip prasidėjo vieno geriausių XX a. istoriko karjera. Nuo 1905 iki 1915 m. Huizinga dėstė Groningeno universitete, o nuo 1915 iki 1942 m. dirbo garsiajame Leideno universitete. Taip jau susiklostė, kad dirbdamas šiame universitete Huizinga parašė tris savo garsiausius darbus: *Viduramžių rudenį* (1919), *Erazmą* (1924) ir *Homo ludens* (1938). Būtent pastarojoje studijoje, atrodo, atsiskleidė visas Huizingos talentas: nuo senųjų kalbų mokėjimo ir filologinio pasirengimo iki neapsakomo įžvalgumo istoriko įgūdžių.

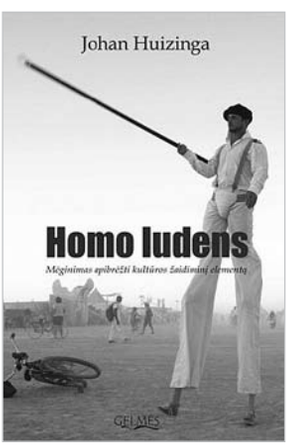

Johan Huizinga,
HOMO LUDENS: MĖGINIMAS APIBRĖŽTI KULTŪROS ŽAIDIMINĮ ELEMENTĄ,
iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius,
Vilnius: Gelmės, 2018, 358 p., 800 egz.

Dailininkė Kamilė Bėkštaitė-Dirsienė

Mėginimas apibrėžti kultūros žaidiminį elementą – taip skamba knygos paantraštė ir pats knygos sumanymo tikslas. Huizinga žaidimą laiko vienu svarbiausių žmonijos kultūros elementu, kuris yra daug senesnis už žmones: „Žaidimas senesnis už kultūrą, nes kultūros sąvoka, kad ir kaip netobulai būtų nusakoma, vis dėlto apibūdina žmonių bendrabūvį, o gyviai nelaukė žmogaus, kad šis išmokytų juos žaisti“ (p. 13). Tad jau pirmuose knygos puslapiuose skaitytojas supranta, kad šios knygos pagalba jis pravers ganėtinai seno reiškinio suvokimo duris ir jo laukia nepaprasta kelionė laiku.

Ir iš tiesų Huizinga savo studijoje skaitytojui leidžia patirti dvasinį katarsį ne tik dėl krištolinio autoriaus aiškumo, bet ir dėl nuostabios kelionės po įvairius laikotarpius, kultūras, kalbas ir visuomenes. Jau pirmojo skyriaus viduryje net ir skeptišką žaidimo atžvilgiu skaitytoją Huizinga įtikina tokiais žodžiais: „Žaidimas mums pirmiausiai atrodo kaip kasdienio gyvenimo *intermezzo*, kaip atokvėpis. Tačiau vien dėl to, kad yra reguliariai besikartojanti permaina, žaidimas tampa gyvenimo palydovu, priedėliu, jo dalimi. Jis puošia ir papildo gyvenimą, todėl jo negalima atsisakyti. Individui nevalia jo atsisakyti kaip biologinės funkcijos, o visuomenė jo negali atsisakyti dėl jame glūdinčios prasmės, dėl jo reikšmės, reiškiamosios vertės, jo kuriamų dvasinių ir socialinių ryšių, trumpai tariant – kaip kultūrinės funkcijos“ (p. 25).

Bet vis dėlto – kas yra tas *žaidimas*? Anot Huizingos, žaidimą galima apibūdinti formos požymiu kaip laisvos valios veiklą, kuri suvokiama kaip „netikra“, t. y. vykstanti už įprasto gyvenimo ribų. Tai reiškia, kad prievarta žmogus negali būti priverstas žaisti, o jau žaidžiantysis žaidimo metu įžengia į kitą – žaidimo – pasaulį, kuris gali visiškai užvaldyti žaidėją. Labai svarbu yra tai, kad tikrasis žaidimas vyksta tik aiškiai apibrėžtose laiko ir erdvės ribose, žaidžiamas tik pagal tam tikras taisykles, kurių sulaužymas sunaikina visą žaidimo jausmą. Galiausiai žaidimas sukuria bendruomeninius junginius, kurie gali būti tiek apgaubti paslaptimi, tiek savo forma pabrėžti kitoniškumą nuo įprasto pasaulio gyvenimo ritmo.

Šio apibrėžimo lydimas skaitytojas įgauna galimybę susipažinti, kaip senasis žaidimo reiškinys apėmė įvai-

rias archajiškas visuomenes ir ne tik. Huizinga žaidimo elementą nagrinėja labai plačioje istorijos ašyje. Istoriko akiratyje atsiduria senovės indai, senovės kinai, ikiislamistiniai arabai, Ramiojo vandenyno salų gyventojai, pagonys europiečiai, senovės graikai ir romėnai, o galiausiai ir Europos krikščioniškosios civilizacijos atstovai iki pat autoriaus gyvenamojo laikotarpio. Būtent visų šių visuomenių gyvenimo elementų tyrimas ir parodė, kad „kultūra savo pradinėse fazėse yra žaidimo pobūdžio, kad ji atsiskleidžia žaidimo formomis ir nuotaika“ (p. 87). Tad matome, kad žaidimas neretu atveju galėjo papildyti ir papildė žmonijos kultūrą.

Žaidimo reiškinys yra beveik visa apimantis. Net kyla pavojus atsirasti sampratai, kad viskas yra žaidimas. Kaip parodė Huizinga, žaidimą užčiuopti galime labai įvairiose žmogaus gyvenimo sferose. Knygoje žaidimo ieškoma žmonių kalboje, įprastame žmonių rungtyniavime, teisėtvarkoje, kare ir jo veiksmuose, išminties kuluaruose bei poezijos platybėse. Huizinga meistriškai pademonstruoja, kaip senų, archajiškų žaidimo sampratos reliktų galime aptikti ir šių dienų vartosenoje. Pavyzdžiui, anglų ir slavų kalbose girdimas pasakymas „žaisti muziką“ yra betarpiškai susijęs su būtųjų laikų žmonių mentalitetu. Tas pats pasakytina ir apie ispanų koridą, kuri mums gali priminti visiems puikiai žinomą romėnų posakį „duonos ir žaidimų“. Net ir kosmogoninė filosofija radosi žaidimo forma, o sąryšį su archajinėmis visuomenėmis mums gali paliudyti vaikų keliami kosmogoninio pobūdžio klausimai: kaip teka vanduo, kas yra mirtis ir t. t. Vis dėlto Huizinga ne kartą pabrėžia, kad artimiausias archajinėms visuomenėms būdingas žaidimo supratimo formas galima aptikti būtent vaikų tarpusavio santykiuose ir... gyvūnų žaidimuose!

Plataus visuomenių diapazono tyrimas parodė ir tai, kad „visose kultūrose varžybų papročiai ir jiems teikiama reikšmė yra nepaprastai panašūs. Toks kone visiškas panašumas savaime rodo, kaip smarkus žaidiminis agonistinis veiklumas suleidęs šaknis į pačius giliausius žmogaus sielos gyvenimo ir bendrabūvio pamatus“ (p. 182). Tad neturėtų būti keista, kad senovės Indijoje aptinkami žaidybiniai besiformuojančios kultūros elementai yra beveik identiški europietiškiesiems ir atvirkščiai.

Iš tiesų sunku tokio pobūdžio trumpame tekste atskleisti pilną Huizingos meistrystę tiriant žaidimo reiškinį. Be jokios abejonės, žaidybinių elementų istorikas aptiko ir archajiškose religijose, tikėjimuose, kultuose. O ką ir kalbėti apie mūzų globojamus menus – muziką ir poeziją. Net ir paprastame žmonių bendravime galima aptikti žaidimo rudimentų, tokių kaip varžymasis turtu, šaipymasis vienas iš kito, lažybos ir t. t.

Tačiau skaitytoją, kuris skaitydamas šias eilutes pradėjo galvoti ir apie šiandienoje aptinkamą kultūros žaidiminį elementą, tenka nuvilti. Anot Huizingos, XVIII a. pabaiga yra būtent ta riba, kai nutrūko labai senas paralelinis kultūros ir žaidimo kelias. Net ir šiandienės futbolo rungtynės tik labai minimaliai mums primena archajinės visuomenės grupinį varžymąsi. Viso to kaltė – XIX a., kai į žaidimą pradėta žiūrėti vis rimčiau, pradėtos formuoti vis griežtesnės ir detalesnės taisyklės, seną tradiciją turintys sportiniai žaidimai tapo sistematizuoti ir disciplinuoti, o tai sutvirtino profesionalų ir mėgėjų atskyrimas, pragaišinęs geriausiąją jo žaidiminio turinio dalį. Tad nors mus stadione (apibrėžtoje erdvėje, apibrėžtu laiku) ir apima ekstazė ar neviltis, mes nebepatiriame to pirmykščio žaidimo pojūčio, kurį jautė mūsų protėviai.

Tačiau vilties aptikti žaidiminį elementą yra. Jau minėtas kalbos faktorius, ispanų korida ar tokie dalykai kaip anglų teisėjų perukai arba įprotis personifikuoti negyvus daiktus bei žaidimas šachmatais, o galiausiai net ir tarptautinės teisės sistema gali mums padėti prisiliesti prie geresnio žaidimo reiškinio supratimo. Vis dėlto, anot Huizingos, „tikra kultūra negali gyvuoti be žaidiminio turinio, nes kultūros prielaida yra tam tikras apsiribojimas ir susivaldymas, gebėjimas savo pačių siekių nelaikyti kraštutiniu ir aukščiausiu dalyku ir regėti save neperžengiančia tam tikrų laisva valia pripažįstamų ribų. Kultūra vis dar tebegeidžia būti *žaidžiama* pagal tam tikras tarpusavio sutarimu apsibrėžtas taisykles“ (p. 355).

Homo ludens iš tiesų yra privalomo pobūdžio literatūra. Tačiau ji yra privaloma ne vien istorikams ar kultūros tyrėjams. Ji turėtų būti skaitoma visų. Tokia instrukcija yra nurodyta ir ant knygos nugarėlės. Kiekvienam būsimam šios knygos skaitytojui telieka palinkėti drąsos žengti į tokią kelionę. Žinoma, joje reikėtų nepamiršti ir žodyno, kadangi knygoje esama ir neverstų vietų vokiečių ar anglų kalbomis, kas šiek tiek gali apsunkinti keliavimą knygos puslapiais. Tačiau tai tikrai neturėtų atbaidyti potencialių skaitytojų. Ypač tada, kai kelionė yra tokia įdomi.

Oligarchų žaisliukai

ANTANAS TERLECKAS

Kultūrinėje spaudoje retai atsiranda vietos sportui, bet nemanau, kad dėl to kaltas kultūrininkų tariamas rūpinimasis aukštesnėmis materijomis nei prakaitas, turnyrai ir čempionatai – tiesiog retai pasitaiko tekstų, įvykių, į kuriuos būtų verta reaguoti. Sportas apskritai sunkiai virsta apmąstymo, intelektualiosios istorijos objektu: žurnalistų ir analitikų tekstai dažniausiai pasensta jau kitą dieną po parašymo, kai žaidžiamos kitos rungtynės, o sovietine tradicija besiremiantys negyvi, proginiai įvairių sporto organizacijų leidiniai irgi niekam neįdomūs. Nuo Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje pasirodė vos keletas knygų apie sportą (įskaitant ir verstines), kurios kažkuo išsiskiria: Declano Hillo *Sutartos futbolo rungtynės: Žvilgsnis iš vidaus* (2018), kelios (beveik) autobiografijos – Šarūno Jasikevičiaus *Laimėti neužtenka* (2015), Valdo Ivanausko *Žaidimas gyvenimu* (2009), Valdemaro Chomičiaus *Gimęs Laisvės alėjoje* (1999) bei štai naujausias mėginimas – Jono Miklovo knyga apie Vladimiro Romanovo laikus Kauno *Žalgiryje*.

Knyga iš bendro sporto tekstų lauko aiškiai išsiskiria visų pirma beveik istoriniu žanru, kuris Lietuvoje iš esmės neplėtojamas. Jau pats sprendimas apsiriboti praeities laikotarpiu (2008–2013) autorių tolina nuo žurnalistikos, tiesa, vidinio žurnalisto (autorius yra vieno didžiausių Lietuvos krepšinio portalų *basketnews.lt* vyriausiasis redaktorius) išjungti taip ir nepavyksta. Užuot surinkęs kažkokių pasenusių citatų ir statistikos rinkinį, Miklovas atlieka tyrimą – paima keliasdešimt interviu, nagrinėja senas publikacijos spaudoje – ieško šaltinių, netgi vietomis bando juos vertinti kritiškai.

Jonas Miklovas,
AŠ – STEBUKLAS, JŪS NEPASTEBĖJOTE?: NEEILINIAI KAUNO „ŽALGIRIO“ METAI VALDANT VLADIMIRUI ROMANOVUI,
Vilnius: Eugrimas, 2019,
424 p., 2000 egz.

Dailininkas Laimis Kosevičius

Vis dėlto didžiausia šios knygos vertė, manding, susijusi ne su sportu, o su tuo, ko Miklovas, ko gero, pats pilnai neįvertino – Romanovo, arba kitaip tariant, eilinio oligarcho, portretu. Su sporto dalimi viskas kaip ir gerai, pristigo tik kelių apmąstymų ir drąsesnių sprendimų, pavyzdžiui, susidarė įspūdis, kad visiškai nesusimąstyta apie knygos skaitytoją. Miklovo tekstas apkrautas tiek daug pasenusių faktų, faktelių ir faktelyčių, kad atrodytų, jog knyga parašyta įsivaizduojant, jog tikslinė auditorija – su krepšiniu mažai ką bendra turintis žmogus. Abejočiau, ar knyga tokiam skaitytojui bus patraukli vien dėl to, kad krepšiniu nesidominčiam žmogui visiškai nesvarbu, kiek taškų pelnė ir kiek kamuolių atkovojo prieš dešimtmetį vykusiose varžybose Dainius Šalenga, Paulius Jankūnas ar Mantas Kalnietis – ir visiškai pagrįstai. Mažokai knygoje ir detalių, kurios būtų nežinomos žmogui, prisimenančiam visas *Žalgirio* peripetijas Romanovo laikais – kaip vienas tokios kategorijos skaitytojų, mėgavausi knygoje aptinkamomis razinkomis, tačiau jos paskęsdavo tose pačiose nereikalingose ir perteklinėse detalėse. Be konkurencijos mėgstamiausias pipiriukas – Romanovo kabinete kabėjo paveikslas, kuriame pavaizduoti Leninas ir Romanovas – ne bet kaip, o pirmasis sėdi kėdėje ir klausosi kalbančio Romanovo išminties (p. 276). Užuot autoriui pasakojus ištisą istoriją, kurią daugelis skaitytojų ir taip žino, reikėjo susitelkti į aspektus, kurie menkiau pažįstami. Vienas paprasčiausių būdų, kaip tai padaryti – į knygos priedus sukelti atliktus interviu, o ne iki šiol internete pasiekiamus Romanovo ir Gedvydo bei Jono Vainauskų „viešus susirašinėjimus“. Įtariu, kad krepšininkai ir kiti pašnekovai nelabai norėjo, kad jų išsakytos mintys būtų ištisai publikuojamos, tačiau kokį nors sprendimą tikrai buvo galima rasti. Atsikračius faktokrapštinio balasto, knyga būtų kur kas įdomesnė ir bent šimtu puslapių plonesnė, nors, ko gero, krepšinį taip mėgstančioje visuomenėje skaitytojų netrūks. Pirmas tiražas, panašu, jau seniai išpirktas, tad Miklovo kūrinys jau dabar tapo bene didžiausiu 2019 m. bestseleriu.

Visiška inovacija man buvo į puslapius integruoti QR kodai, kuriuos nuskanavęs gali rasti nuorodų į papildomus šaltinius (dažniausiai, kiek teko mėginti, *YouTube*), praturtinančius pasakojimą. Pagirti tenka Miklovo stilių ir gebėjimą konstruoti naratyvą – knyga yra pakankamai nuosekli, vienas skyrius veda prie kito, nėra jungties ar logikos spragų. Tai šiaip nebūdinga sporto pasaulio atstovams, kurie su rašymu dažniausiai nedraugauja, prisigaudo kvailų metaforų ir nesugeba rašyti kitaip. Pavyzdžiui, pastaruoju metu sporto komentatoriai dažnai žodžio „kamuolys“ sinonimu laiko kvailą konstruktą „žaidimo įrankis“. Jeigu žaidėjas būna arti įspūdingo asmeninio pasiekimo, tai dažniau-

siai jis „flirtuoja su trigubu dubliu“. Na, o jei ne konkrečios klišės, tai tokie sakiniai: „Atrėmęs *Lietkabelio* šeimininko Alvydo Bieliausko kaltinimus, vis dar vienas klubo dalininkų Mantas Ignatavičius savo buvusios būstinės link nutiesė kilometrus kritikos kabelių“ (citata iš vieno *15min.lt* straipsnio). Todėl Miklovas iš kolegų šios knygos stiliumi akivaizdžiai išsiskiria, tiesa, erzinančių dalykų išvengti nepavyko.

Bet grįžkime prie knygos svarbiausios dalies – perskaitęs ją aiškiai supranti, kad jokiai organizacijai jokio oligarcho globa negali būti panacėja, o išgelbėtojo efektas labai laikinas. Būtent taip į *Žalgirį* atėjo Romanovas – gelbėti nuo skolų legendinį krepšinio klubą, kuriam grėsė bankrotas. Kam jam reikėjo *Žalgirio*? Dėl dėmesio stokos, kuri paūmėjo po įvykusių *fiasco* futbolo pasaulyje, kai žlugo kiti Romanovo projektai su *FBK Kaunu* ir Edinburgho *Hearts*. Skaitant į akis vis krito paralelės su kitų mums pažįstamų (daugiau iš politikos pasaulio) gelbėtojų gyvenimais, apie kuriuos šie dažniausiai meluoja, todėl jie apgaubiami mitais ir legendomis. Miklovas bent iš dalies šią miglos skraistę praskleidžia, o smalsiems skaitytojams tai visada malonu, juolab kad šie siužetai bent jau kažkiek universalūs. Tačiau kodėl Miklovui tai pavyksta tik iš dalies?

Svarbiausia priežastis – knygos autoriui, sporto žurnalistui, akivaizdžiai trūksta konteksto, išeinančio už sporto lauko, dėl to kai kurie apibendrinimai ar teiginiai kelia abejonių: „*Žalgiris* jam [Romanovui, – *A.T.*] – tai „Žalgirio“ mūšis, pagonių pergalė prieš Romos katalikus, Lietuvos laimėjimas prieš Vakarus. Kol Europos tautos viena po kitos krito prieš Kryžiaus žygių kariuomenes, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ilgiausiai tam priešinosi ir buvo paskutinė pagoniška Europos teritorija“ (p. 16–17). Nekyla klausimų Miklovui ir dėl sovietmečiu Romanovo susikrautų turtų, jis sugeba kone romantiškai pavaizduoti spekuliaciją ir nematyti virš Romanovo galvos jokio institucinio šešėlio, be kurio tokia sėkmė būtų neįmanoma. Pavyzdžiui, Romanovas, po tarnybos laivyne, Murmanske dirbo „jūreiviu į užsienį plaukiojusiuose laivuose“, kur spekuliuodamas (ar už kitus nuopelnus) uždirbdavo per mėnesį 1500–2000 rublių ir dar tada Murmanske nusipirko du butus ir automobilį (p. 88). 1973 m. grįžęs į Kauną jis atrado verslininko talentą: „Vienu metu jis dirbo tris darbus – taksisto, sargo ir elektriko, o netrukus pradėjo savo pirmą didesnį verslą – įsitaisė keliolika mezgimo staklių namo pusrūsyje ir atidarė savotišką gamybinį cechą. Drabužių (kaip ir visko kito) Sovietų Sąjungoje nuolat trūko, todėl rinka tam buvo palanki. Nebuvo tik taisyklių, leidžiančių samdyti žmones megzti ir tais mezginiais prekiauti – privatus verslas Sovietų Sąjungoje buvo draudžiamas, o tuo užsiimantys žmonės – baudžiami. V. Romanovą, manoma, čia turėjo gelbėti jo gebėjimas megzti kitokius tinklus – pažinčių. Jis lengvai susipažindavo su žmonėmis ir žinojo, kam susimokėti, kad jo verslas nebūtų stabdomas, o jis pats – baudžiamas“ (p. 88–89). Po SSRS žlugimo Romanovui susikrauti turtus padėjo „uoslė“. Kitaip tariant, skaitytojas turi atlikti dalį autoriaus darbo, kuris vengė griežtesnių žodžių, o daugiau mėgino rašyti *sine ira et studio*, tiesa, gana naivokai.

Vis dėlto skaitant kylančios paralelės iš dabartinės Lietuvos politinės tikrovės parodo, kad tekstas savo vertę turi, nes gelbėtojo kompleksas veikia tais pačiais principais. Vieni gelbėja *Žalgirį* nuo skolų, kiti – Lietuvą nuo alkoholio, treti nuo korupcijos, tačiau išblėsus medaus mėnesio fazei, parodo tikrąjį veidą. Romanovas nekęsdavo visų, kurie jam prieštaraudavo, mėgo lepinti žaidėjus, perstumdė galios centrus – tiek aikštelėje, tiek už aikštelės ribų svarbiausiu žmogumi tapo jis pats, apsistatęs galva linksinčiais klapčiukais. Laiku nepalinksėsi – skrisi lauk. Panašiai kaip vienas Seimo narys, valstybės centrą perkėlęs į Kultūros komitetą, laiku nelinktelėjusius verčiantis lauk. Romanovas net išskyrė iki tol komandos rūbinėje lyderiavusią Manto Kalniečio, Jono Mačiulio ir Pauliaus Jankūno trijulę vien dėl jų draugystės ryšių, kur matė pavojų savo diktatūrai. Jis net trenerius versdavo šokti pagal savo įnorius, liepdamas rungtynių metu keisti žaidėjus pagal savo įsivaizdavimą, o ne kokį nors žaidybinį planą.

Paskui atėjo metas kovai su priešais – Romanovo atveju – *Lietuvos ryto* vadovybe su Vainauskais priešakyje, kartais krepšininkų agentais, kartais žurnalistais. Kad kovoti būti sklandžiau, įsigijo ir *Kauno dieną*, kurią pertvarkė pagal analogišką modelį. Viską išmanydavęs geriau už kitus, Romanovas žaidėjus rinkdavosi metodais, su kuriais palyginus horoskopai atrodo kone kaip mokslinė studija – įvedė privalomą žaidėjų sveikatos patikrą „odos dujų analizatoriumi“, kad ir kas tai būtų, o žaidėjo potencialą nustatydavo pagal jo gimimo datą ir kitus kosminius ženklus.

Žodžiu, Romanovas su *Žalgiriu* elgėsi kaip su savo žaisliuku, privertė jį suktis ir veikti taip, kaip norėjo. Žmonės klubo viduje jam virto daiktais, kuriuos jis valdė – vienas daiktas fainesnis, tai su juo pažaidi ilgiau, kitas greičiau atsibosta, tai išmeti. Visi gelbėtojai tokių žaisliukų turi ir su jais elgiasi lygiai taip pat – ar tai būtų pseudocivilizacijos sukūrimas Naisiuose, ar ezoterinių knygų rašymas, ar krepšinio klubo valdymas. Svarbiausia yra tai, kad pasitraukus gelbėtojui, žaisliukas lieka pamestas, su dešimtis milijonų siekiančiomis skolomis. Laimei, *Žalgiris* šį išbandymą atlaikė ir dabar vėl virto fenomenu Europos sporto padangėje.

Na, o Joną Miklovą vis dėlto reikia pagirti – nors knyga ir turi nemažai trūkumų, tačiau prasmingų knygų apie sportą, ypač su kiek universalesniu siužetu, norėtųsi daugiau. Viliuosi, kad autoriaus sėkmė paskatins ir kitus jo kolegas imtis panašių, ambicingų projektų.

Atsakymas kritikui

SAULENĖ PUČILIAUSKAITĖ

Visų pirma norėčiau padėkoti Vilniaus universiteto filosofijos docentui Jonui Dagiui, parašiusiam recenziją leidyklos *Kitos knygos* išleistam mano vertimui – Ludwigo Wittgensteino pastabų rinkiniui *Pastabos apie psichologijos filosofiją* (2018). Docento požiūris į šį leidinį yra gana kritiškas. Kadangi įžvelgiu, jog galėčiau atsakyti į šią kritiką ir tuo pratęsti diskusiją apie Wittgensteino filosofiją, norėčiau atsakyti mintimis, kurios paaiškins ir šio leidinio sumanymą, ir atsakys į gerbiamo kritiko (kuris akivaizdžiai nėra abejingas) klausimus.

Keletas šios kritikos punktų yra akivaizdžiai „techninio“ (formalaus) pobūdžio. Recenzentas pasigedo originalios leidėjų „Pratarmės“ ir teksto terminų rodyklės. Pirmąjį priekaištą suprasti nesunku. Pratarmės, kurią originaliame *Rinktinių raštų* leidime parengė Wittgensteino mokiniai ir palikimo tvarkytojai, buvo atsisakyta ne todėl, kad nepavyko jos išversti ir ne dėl to, kad tokios pratarmės nėra ir prof. Rolando Pavilionio parengtame Wittgensteino *Rinktinių raštų* leidime lietuvių kalba (Vilnius: Mintis, 1995). Priežastis, dėl kurios ši „Pratarmė“ neįtraukta į lietuvišką leidimą, išties „techninė“ – tai autorinių teisių klausimas. Gali būti, kad būtent ši priežastis sąlygojo ir originalo leidėjų „Pratarmės“ nebuvimą lietuviškame *Rinktinių raštų* leidime. Tačiau joje glūdinti informacija – nesunkiai pasiekiama tiems, kurie tekstu domėsis itin profesionaliai. Galbūt buvo galima šią informaciją įkomponuoti į įvadą, bet čia klausimas iš „techninio“ jau pereina į dalykinį, ir netrukus pamatysime, kaip šie dalykai susiję.

Į klausimą apie terminų rodyklę galiu atsakyti štai ką: originalioje leidėjų rodyklėje yra klaidų ir netikslumų. Pozicijų – tūkstančiai. Galiu įsivaizduoti, kad atsakingai parengti tokią rodyklę originalo kalba keliems žmonėms užtruktų kelis metus, ir klaidų vis vien liktų. Ne originalo kalba – dar sunkiau, nes kai kur, pavyzdžiui, daiktavardis į lietuvių kalbą verčiamas keliais variantais, priklausomai nuo reikšmės atspalvio, o kartais gali ir visai pranykti kitokioje konstrukcijoje. Taigi tai beveik neįmanoma, ir šio sumanymo buvo atsisakyta, nes buvo rengiamas ne „vitgenšteinologijos“ veikalas, o knyga skaitymui. Klausimas iš „techninio“ čia vėl pereina į dalykinį: kiek filosofiniams tekstams reikalingos terminų rodyklės? Juk tokios rodyklės – tai „vadovėlio“ tipo katalogai. Žinoma, jie lengvina darbą dėstytojams, kurie neišvengiamai turi pateikinėti „sampratas“ , arba „tingiems protams“ (kokiais kartais tampame mes visi), kai rašome referatus ir straipsnius ir norime greito rezultato. Tačiau kiek šis „vadovėlinis“, „kataloginis“ požiūris ati-tinka tikrą Wittgensteino supratimą? Wittgensteinas aiškiai, jau nuo savo *Traktato* laikų pabrėžė, kad jo kūryba nėra „vadovėlis“ (žr. „Pratarmė“, in: Liudvigas Vitgenšteinas, *Rinktiniai raštai*, iš vokiečių kalbos vertė Rolandas Pavilionis, Vilnius: Mintis, 1995, p. 43; toliau – *RR*). Taigi buvo pasirinktas toks sprendimas: tegul žmonės patys skaito, ir skaito taip, kaip norėjo autorius: „norėčiau, kad mane skaitytų lėtai“ (Ludwig Wittgenstein, *Kultūra ir vertė*, iš vokiečių kalbos vertė Saulenė Pučiliauskaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2013, p. 142; toliau – *KV*). Wittgensteinas, ko gero, būtų pasibaisėjęs, kad jį bandoma sugrūsti į „Rodyklę“, jo mąstymo specifika – visai kita. Šitaip „techninis“ trūkumas tampa dalykiniu privalumu, kuris atitinka ir autoriaus intencijas: šios knygos nėra įmanoma greitai ir patogiai „vartoti“. Nori nenori, turi *skaityti*. (Prof. Pavilionio vertimo rodyklė – irgi ne be priekaištų, nes negali būti kitaip.)

Šitaip pereiname prie dalykinių klausimų, kurie irgi savaip susiję su „technika“: *kaip šį tekstą skaityti?* – klausia recenzentas. Į šį klausimą galima žvelgti ir kaip į labai paprastą, ir kaip į labai sudėtingą. Manau, paprastam žmogui, ne filosofijos docentui, ir atsakyčiau paprastai: kuo paprasčiau. Visa Wittgensteino kūryba (tai nuskambės keistai) ir orientuota į būtent tokį skaitytoją. Tačiau žmonėms, kurie savo likimą susiejo su filosofijos tradicija, kartais reikia rafinuotesnių paaiškinimų, nes jie yra susidūrę su labai įvairaus pobūdžio literatūra ir praradę pagavos paprastumą. Šiems atsakyčiau citata, kuria Wittgensteinas išsitaria apie save: „Mano proza turi tam tikrą ribą, ir negaliu *jos* peržengti lygiai taip, kaip negaliu parašyti eilėraščio“ (*KV*, p. 131). Raktiniai žodžiai yra „mano proza“, ir tai ne vienintelė vieta, kurioje jis kalba apie save kaip apie *rašytoją* (pvz., *KV*, p. 30, 160). Dar kitur vadina save *tapytoju* („O aš juk iš esmės esu tapytojas, dažnai net labai prastas tapytojas“; *KV*, p. 165) ar „eskizų piešėju“ („Filosofiniai tyrinėjimai“, in: *RR*, p. 115). Apibendrinus: menininku. Tad jį skaityti reikia kaip menininką, kuris išreiškia save raštu. Tai reiškia – ne pernelyg

Jonas Dagys, „WITTGENSTEINO TERITORIJA“ [rec.: Ludwig Wittgenstein, *Pastabos apie psichologijos filosofiją*, iš vokiečių kalbos vertė Saulenė Pučiliauskaitė, Vilnius: Kitos knygos, 2018, 436 p.], in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2019, Nr. 3, p. 75–76.

įtemptai, neieškant griežtų teorijų ar koncepcijų, nors šias jis, kaip tikras piešėjas, kartais brūkšteli. Klausimas tik, kaip su jomis elgtis.

Regis, čia prieiname prie esmės. Kaip supratau, recenzentas pasigedo *Pastabų apie psichologijos filosofiją* vertimo leidime *paaiškinimo*, komentavimo, galbūt – solidaus „mokslinio“ įvado, o vietoj jo rado pasiūlymą atlikti keistas „Pratybas“. Iš pažiūros paprastas klausimas pataiko į pačią „vitgenšteinologijos“ širdį: kaip žvelgti į Wittgensteiną? Įžvelgiu ginčą, kurį pabandysiu apibūdinti. Tai „ginčas dėl Wittgensteino paveikslo“. Jame dalyvauja dvi pusės, kurias (vieną jų) gan tiksliai galima apibūdinti kaip „analitinę“, kitą (netiksliai) kaip „neanalitinę“.

Meškos paslaugą Wittgensteino supratimui atliko patys jo mokiniai, gana skubiai po jo mirties į anglų kalbą išvertę jo raštus, ir daugelis skaitytojų, studentų ir dėstytojų (aš taip pat) esame susidūrę su dvikalbėmis – angliškomis ir vokiškomis – jų versijomis. Natūralu, kad skaitytojai pirmiausia renkasi tą kalbą, kurią moka geriau, o geriau (dažniau) moka anglų. Šių vertimų dėka susiformavo tradicija, kiek iškreipianti tikrąją Wittgensteino minčių prasmę. Mat originalų leidėjai vertimus vos juntamai ir lemtingai trukteli į empirizmo ir psichologizmo pusę (verčiant *Apie tikrumą*, pavyzdžiui, teko susidurti, kaip metafizinę aurą turintis vokiečių žodis *Wesen* („esmė“) nepastebimai truktelimas į daugiau empirinę ir psichologinę *nature* („prigimtis“) interpretaciją, *Kultūroje ir vertėje* „išgyvenimas“ (*Erlebnis*) tapo „patyrimu“ (*experience*)). Kai kur, žinoma, lemia ir pačios kalbos ypatybės, bet tai atlieka kreivo veidrodžio funkciją, jeigu pateikiama kaip kanonas. Panašių pavyzdžių yra ir daugiau. Be to, dažniausiai neperteikiamas subtilus dalelyčių žaismas (dalelytė Wittgensteino raštuose vaidina panašų vaidmenį kaip Aristotelio. Kartais nuo jos priklauso visa minties intonacija). Tad ką gi gauna anglakalbis Wittgensteino skaitytojas? (Aš dabar nekalbu apie paties Wittgensteino angliškai padiktuotus ar parašytus tekstus, o apie vertimus.) Dažniausiai jis pastebi tik tai, ko ieško – „teoriją“. Ir kadangi atspalviai yra prarandami arba į juos nekreipiama dėmesio, o „koncepcijos“ ar „teorijos“ išties panašios į minčių piešinius (eskizus, „paveikslus“), juos imama komentuoti gerokai supaprastinus. Taip jie patenka į apyvartą. O kadangi supaprastinti dalykai gerai funkcionuoja, jie patenka į vadovėlius, antologijas, straipsnius ir studentų konspektus. Taip tariamasi atradus, *what Wittgenstein really said*. Ir nepaneigsi: genijus yra genijus, nes tos „koncepcijos“ veikia. Kadangi yra logiškos ir vaizdžios, jos stimuliuoja mintį ir skatina kūrybingumą toliau jas vystyti arba su jomis diskutuoti. Štai taip anglosaksų analitinė filosofija gavo iš Wittgensteino nemažai impulsų. Ir atsitiko keistas dalykas! Gavusi daug impulsų iš Wittgensteino ir nuėjusi toliau jai tinkama linkme (ne man ją ginčyti), lyginant su šaltiniu – nepaprastai susiaurėjusi ir sulėkštėjusi, ji staiga atsigręžia į Wittgensteiną ir bando jį *paaiškinti* jos pačios terminais. Maždaug toks būtų „mokslinis“ požiūris, kurio „moksliškumo“ (kadangi yra logiškas) niekas nedrįsta ginčyti, ir ne paslaptis, kad kiti filosofai prieš „logikus“ ir „analitikus“ šiek tiek kompleksuoja, nes šie sukuria „išmanymo“ ir „solidumo“ įspūdį. Tačiau viena – būti šaltiniu ir įkvėpti tradiciją, o kita – jai priklausyti. Todėl aiškiai ir atsakingai sakau: *Wittgensteinas nebuvo „analitinis filosofas“*. Jis suteikė tradicijai impulsų, bet pats nebuvo jos atstovas. Save jis vadino tiesiog „filosofu“. O šiuolaikiniai profesionalūs analitiniai filosofai vargu ar priimtų jo filosofijos kaip „tam tikros dvasios veiklos“ apibrėžimą (*PPF* I 115).

Deja, būtent ši tradicija dažniausiai ir yra laikoma patikima Wittgensteino interpretatore. Ji, matote, „moksliška“. Tačiau ką apie „moksliškumą“ sako pats Wittgensteinas? *Kultūroje ir vertėje* skaitome: „Man nesvarbu, ar mane supras arba vertins tipiškas Vakarų mokslininkas, nes jis vis tiek nesupranta dvasios, kuria rašau. [...] Taigi mano tikslas yra kitoks nei mokslininkų ir mano mąstysena skiriasi nuo jų mąstysenos“ (*KV*, p. 30). Vadinasi, *visa* „mokslinė“ Wittgensteino aiškinimo tradicija *gali klysti*. Ji bando aiškinti, „ką Wittgensteinas *iš tikrųjų* pasakė“. Tačiau tokio dalyko nėra. Tai, ką jis „pasakė“, nėra atskiriama nuo to, *kaip* jis tai pasakė. O ar galime „paaiškinti“ eilėraščius? Na, gal galime kažkaip juos *aiškintis*. Ir čia labai svarbu apčiuopti *formą*.

Trumpam grįžkime prie Wittgensteino tekstų specifikos. Tai, iš ko galima padaryti „koncepciją“, juose vaidina ne pirmaeilį vaidmenį. Net vadinamosios jo „teorijos“ dažnai nurodo tik eksperimentinius modelius. *Tokį patį* vaidmenį pačia griežčiausia prasme jo kūryboje atlieka vad. „poetinės“ priemonės: palyginimai, aforizmai, metaforos, subtiliausios intonacijos, ironija ir sarkazmas, klausimai ir sušukimai, akcentai, elipsės. Daug kas jo kūryboje išsakoma kaip spėjimai. Visa tai nepatenka į „aiškinimo“ lauką. Tai reikia pajusti. Ir tai – ne „mokslo“ dalykas. Juo labiau „aiškinimams“ nepasiduoda mistinė Wittgensteino mąstymo plotmė. Ir visa tai geriausiai pajuntama skaitant Wittgensteiną jo gimtąja kalba ir bandant perteikti savo gimtąja kalba. Todėl tai, ką pavadinau „neanalitine“ Wittgensteino interpretavimo tradicija, visų pirma reiškia darbą, atsižvelgiant į visuminį jo kūrybos pobūdį. Nuoseklios tokios tradicijos nėra, kartas nuo karto ji pajuntama talentingesnių rašytojų ištarose ar tiesiog tyrinėtojų darbuose (pavyzdžiui, Hansas Georgas Gadameris taikliai pavadino Wittgensteiną „metaforos genijumi“; subtiliai apie jį užsimena George'as Steineris ir kiti. Vokiečių kalba rašoma „vitgenšteinistika“ dažniausia nėra „analiti-

nė“). Klausimas, ar išvis tokia „tradicija“ gali būti sukurta, nes čia autoriai tiesiog išreiškia savo reakcijas į jo kūrybą, kurios yra labai asmeniškos. Manau, tikslesni už „analitikus“ čia galėtų būti tiesiog intelektualūs literatūros specialistai arba – sakau paprastai – *nuoširdūs ir atviri skaitytojai*. Manau, kad būtent neanalitiniams skaitytojams, o ypač darbų ir biografijos sąsajų tyrėjams priklauso Wittgensteino vertinimo ateitis.

Štai taip priėjome prie *Pastabų apie psichologijos filosofiją* vertimo ir leidinio be „mokslinių“ komentarų, o pasitelkus keistas „Pratybas“. „Komentarų“ buvo atsisakyta sąmoningai (be poros išimčių išnašose), kad Skaitytojas, įšokęs į šaltą vandenį, imtų plaukti pats. Pakaks „aiškinimų“. *Nėra* vienos ir teisingos šio Wittgensteino teksto interpretacijos. Kaip taikliai pastebėjo kritikas, čia išties skatinama pažadinti Skaitytojo kūrybingumą ir kiek įmanoma atviresnį santykį su tekstu. „Aiškinimai“ praeis, kūrybingumas liks. Tačiau mes Skaitytojo nepalikome vieno. „Pratybas“, kurių sumanymą parėmė *Kitų knygų* leidykla, sumaniau kaip orientyrą. Pirmiausia siekiau Skaitytojo viduje pažadinti jo paties tikrovės pojūtį ir „prisiminimus“, kurie susiję su Wittgensteino „Pastabų“ turiniu. Norėjau, kad Skaitytojas eitų į susitikimą su mąstytoju jau pasiruošęs, jausdamas savyje „tikrovės bagažą“, ir *juo remdamasis* kartu su Wittgensteinu *tyrinėtų ir lygintų* knygoje aprašomus dalykus su savaisiais. Toks šių „Pastabų“ skaitymo būdas, manau, daug produktyvesnis nei siekis „apibrėžti Wittgensteino koncepciją“. Šios „koncepcijos“ gali būti surasta tik pora kontūrų. Visa kita – Skaitytojo atradimai. Aiškumas skaitant šį tekstą geriausiai pasiekiamas be paaiškinimų. Tada atsiras pojūtis, kurios Wittgensteino mintys gali būti laikomos galutinėmis, kurios – spėjamosiomis. Perskaitęs knygą Skaitytojas, be abejo, pastebės, kad „Pratybų“ sąrašas nepilnas. Jis galės jį papildyti. Manau, kad ši Wittgensteino knyga yra daugiau seminarų nei paskaitų objektas, ir „Pratybos“ gali parodyti, kaip galima su ja dirbti. Wittgensteino knyga ir be to yra interaktyvi. „Pratybos“ tai tik išryškina.

Savo recenzijoje gerb. docentas pateikia nemažai formalios bibliografinės informacijos. Neįtraukiau jos į jokį „įvadą“, nes Skaitytojas nesunkiai gali ją susirasti pats. Man rūpėjo kiti dalykai: parodyti kažką nauja, kas susiję su turiniu. O turinys Lietuvoje – visiškai neįprastas. Recenzentas turbūt pasakytų, kad vad. II-oji „Filosofinių tyrinėjimų“ dalis *Rinktiniuose raštuose* skirta psichologijai. Taip, bet tai – kur kas sunkesnis tekstas nei *Pastabos apie psichologijos filosofiją*. Lietuvoje dar niekas jų neperskaitė ir deramai nepakomentavo. Nelaiduočiau ir prof. Pavilionio vertimo patikimumo, nors negalėčiau pasiūlyti geresnio. Tas tekstas – *visiškai* hermetiškas. Galbūt po šešiasdešimtmečio visiškoje ramybėje ir tyloje pabandysiu prie jo prisiliesti – nes, matote, ten net erdvės organizacija eilutėmis turi reikšmę. *Pastabos apie psichologijos filosofiją*, pateiktos be jokių komentarų, galbūt parengs dirvą kitiems tyrinėtojams ir kitoms *reakcijoms*, kurios suras kelią ir į šio teksto recepciją.

Kas dar sukėlė rūpesčių kritikui? Kad Wittgensteinas šių pastabų nerengė publikacijai? Sutinku. Bet tada priekaištą skirkime jo palikimo tvarkytojams ir visam *Rinktinių raštų* leidimui originalo kalba, o ne *Kitų knygų* kolektyvui, nes maždaug 9/10 savo tekstų jis nerengė publikuoti. Bet jis ne pirmasis rašytojas, kurio juodraščiai išleidžiami po mirties. Todėl daryti iš to problemos neverta, – kaip ir iš to, kad esą neetiška (ar panašiai) skaityti tai, ko autorius nerengė publikuoti. Tai ne Wittgensteino dienoraščiai, vieni ar kiti, kur esama kiek „geltonos“ informacijos. Tai dalykiniai tyrinėjimai, kuriuose asmeniškumo yra minimaliai – tiek, kiek reikia tyrinėjimui, ir jis visuomet pakylėtas į filosofinės problemos lygį. Šiame rinkinyje nėra nė vienos cenzūruotinos vietos. O mintis apie tai, kad Wittgensteino mintis reikėję „sutvarkyti“ logiškai, o ne pateikti taip, kaip buvo užrašytos – visai nedera tiek su tuo, ką vėlyvasis Wittgensteinas galvojo apie logiką, tiek su tuo, kas buvo būdinga jam kaip mąstytojui, tiek su autoriaus teise. (Uždavinys Wittgensteiną mokyti logikos – ne iš lengvųjų. Nepatarčiau jo imtis.)

Baigdama (tikiuosi, atsakiau daugmaž į viską) norėčiau pasidžiaugti, kad *Kitų knygų* leidykla parėmė ir „Pratybų“ sumanymą, ir ryžosi leisti finansiškai nelabai pelningą veikalą. „[...] knygos dvasia turi atsiskleisti joje pačioje, bet negali būti aprašyta“ (*KV*, p. 31), – rašė Wittgensteinas. Tegul žmonės šiose *Pastabose apie psichologijos filosofiją* pajus genialumo dvelksmą be paaiškinimų, tegul gimsta visai naujas santykis. Wittgensteinas – vienas klaidingiausiai „aiškintų“ filosofų istorijoje. Gal Lietuvoje gims nauji impulsai jam suprasti? Kas žino?

Ačiū gerb. kritikui už darbą. Tikiuosi, atsakiau į jo priekaištus. Kaip ir jis, rašiau turėdama mintyje daugiausia vėlyvojo laikotarpio Wittgensteino darbus, giminingus *Pastaboms apie psichologijos filosofiją*, taigi ne tuos, kuriuose esama daug formalizacijos. Šiuos tegu tyrinėja kūrybingi ir profesionalūs logikai bei matematikai – ir ne jie, o Wittgensteinas juos kai ko pamokys. Į šiuos veikalus Skaitytojo palydėti aš negaliu.

Ave Maris Stella: Trakų Dievo Motinos vainikavimo jubiliejui, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bazilika, 2018, 177 p., 1000 egz.

Puošnus ir elegantiškas leidinys tvirtai įsiterpia į LDK mariologijos istorijos lentyną. Marijos kulto tyrimai LDK tampa jau atskira mokslo šaka, gausėja ne tik stebuklingųjų paveikslų studijų, bet ir literatūros paminklų publikacijų. Šioje knygoje šalia paveikslo istorijos aptarimo irgi skelbiamas jo vainikavimo 1718 m. aprašymas. Gaila, kad tik vertimas – tekstas trumpas, tad nuo lotyniško teksto leidinys nebūtų daug pastorėjęs. Gaila taip pat, kad knygos dailininkė Sigutė Chlebinskaitė nepagalvojo, kad tą aprašymą daug kas norės perskaityti ir pateikė estetiškai, bet nepaskaitomai – ant pilkšvai rausvo popieriaus blankiai rusvomis raidėmis (spalvos gal ir kitaip vadintinos, bet esmė nesikeičia).

Pilypas Mikoša

Claudel, Philippe, *Brodekas*: Romanas, iš prancūzų kalbos vertė Jonė Ramunytė, Vilnius: Baltos lankos, 2018, 278 p., 2000 egz.

Philippe'as Claudelis puikiai moka kurti atmosferą – ir tą labai gerai padaro šiame romane. Tai švariai, skaidriai, meistriškai parašyta knyga. Galbūt stiliui sukurti autorius įdėjo tiek pastangų, kad sugalvoti originalesnį siužetą tiesiog pritrūko įkvėpimo. Neįmanoma atsistebėti, kaip toks puikus rašytojas galėjo pasirinkti tokį šabloniską siužetą: mažoje bendruomenėje pasirodo Kitas, jo elgesys visiems kelia įtarimą, galiausiai įvyksta tai, kas visada tokiais atvejais įvyksta – jis nužudomas. O sprendimas vėl mėginti atskleisti koncentracijos stovyklų temą taip pat abejotinas: visa patirtis atrodo tokia knyginė, kad nejučiomis imi spėlioti, kurias knygas skaitydamas Claudelis tai parašė – Primo Levi? Hannah Arendt? Aleksandrą Solženicyną? Varlamą Šalamovą? Nieko nuo savęs Claudelis, regis, neprideda, nes bando atskleisti tai, kas išvardytų autorių ir daugelio kitų jau seniai atskleista.

Tomas Vaiseta

Čiočytė, Dalia, Asta Gustaitienė, Dalia Jakaitė, Marijus Šidlauskas, *Krikščionybė ir šiuolaikinė lietuvių literatūra*: Monografija, sudarytoja Dalia Čiočytė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018, 592 p., 300 egz.

Humanitarika šiandienos Lietuvoje vis labiau vertinama pagal tai, kas rašoma antraštiniame lape, o ne tolesniuose puslapiuose. Ši knyga įvardyta kaip monografija, bet iš tikro tai nevienodo lygio straipsnių rinkinys – vien lygių skirtumas neleidžia šio rinkinio vadinti monografija. Maža to, ji neturi nei nuoseklaus plano, nei vieningos metodologijos (apdairiai tai pripažįstama ir įvade), nei apibrėžto objekto (beje, nejau į „krikščioniškąją literatūrą" gali pretenduoti visi tekstai, kuriuose tiesiog paminėtas Dievas?). Bet ne viskas taip dramatiška. Yra autorių, kurie užuot užteršę savo tekstus filosofijos ar teologijos autoritetų (pagal principą *anything goes*) citatomis, daugiau dėmesio skyrė savo pačių prieigos ir tiriamojo dalyko refleksijai – jų tekstai tikrai praplės skaitytojo akiratį ir supratimą.

Benediktas Zoylas

Fishman, David E., *Knygų gelbėtojai Vilniaus gete: Partizanai, poetai ir lenktynės su laiku gelbstint žydų kultūros vertybes nuo nacių*, iš anglų kalbos vertė Olga Lempert, Vilnius: Baltos lankos, 2019, 415 p., 2500 egz.

Šioje knygoje detektyvo tiek pat, kiek siaubo istorijos. Nuotykių romano tiek, kiek ir meilės dramos. Daugiausia vietos užima pasakojimas apie prisikėlimą – kultūrinį, kartais ir fizinį; grįžimą iš ten, iš kur, atrodo, neįmanoma sugrįžti – iš nužmoginančio totalitarizmo šerdies, iš mirties stovyklų, iš karų po karo. Tai ne tik meistriškai sukurtas paminklas praeičiai, bet ir pasakojimas dabarčiai, niekada neprarasiantis aktualumo – apie žmogaus santykį su mirtimi, nykimu ir naikinimu, apie tai, kiek pastangų reikia jiems atsispirti. Ši istorija pagaliau bando skintis kelią atgal į savo Vilnių, viso to pradžią ir pabaigą. Akademikams tai turėtų būti pavyzdys, kaip verta sekti istorijomis, didesnėmis už vieno žmogaus gyvenimą, kaip verta bent jau pabandyti tokią surasti.

Monika Šipelytė

Papievis, Valdas, *Brydė*, Vilnius: Odilė, 2018, 334 p., 1000 egz.

Skaitytoją kiek klaidinanti anotacija galiniame viršelyje žada psichologinį trilerį, supintą iš fragmentų apie pokario žmonių išgyvenimus ir Sąjūdžio metų Vilnių. Kautynės, bjaurus NKVD viršininkas, psichologinių dramų ir traumų kamuojamas stribas, įstabi ir graudi meilės istorija, motina ir sesuo plyštančiomis širdimis, daug dvejonių, ribinių situacijų, lygiai taip, kaip minios žmonių, laukimo ir miglotos nuojautos pritvinkęs sostinės oras – visi jie čia, tačiau atrodo, kad tik tarp kitko. Klampiai ir klaidžiai Papievis vedžioja skaitytoją po, rodos, nesibaigiančius ir bedugnius žmonių sielų užkaborius ir minčių labirintus. Ne tiek psichologinis trileris, kiek, sakyčiau, pasisekęs bandymas (re)konstruoti išgyvenimus tų, kurie gyveno nepataisomai sužaloti karo ir represijų. Knygoje maža aiškumo, o dar mažiau šviesos, kuri labai retai prasiskverbia pro pasakojimo tamsą, bet skaitytojas šiame niūriame pasaulyje, labiau primenančiame akivarą, o ne brydę, maloniai paskęsta.

Enrika Kripienė

Gėris, grožis ir tiesa

V.D.

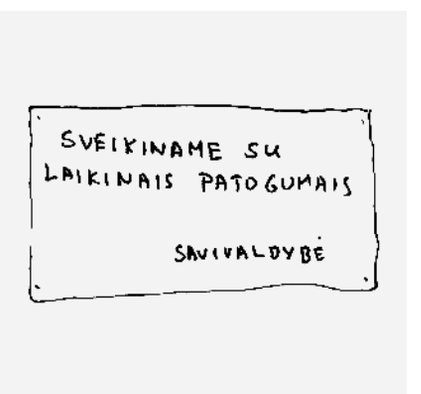

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt devinti metai. 2019, Nr. 5 (309)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“
Pilies g. 8, 01403 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidinys@nzidinys.lt
http://www.nzidinys.lt
http://www.knygynas.nzidinys.lt

REDAKCIJA

Rūta TUMĖNAITĖ (vyriausioji redaktorė)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Tomas VAISETA (redaktorius)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)
Kristina KLEPONYTĖ-ŠEMEŠKIENĖ (ikonografė)

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
vysk. Kęstutis KĖVALAS
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)

BENDRADARBIAI

Vilius BARTNINKAS, Virginija CIBARAUSKĖ, Simas ČELUTKA, Norbertas ČERNIAUSKAS, Jūratė ČERŠKUTĖ, Tomas DAUGIRDAS, Vilius DRANSEIKA, Marija DRĖMAITĖ, Dovilė GERVYTĖ, Liudas JOVAIŠA, Mingailė JURKUTĖ, Monika KARENIAUSKAITĖ, Katarzyna KORZENIEWSKA, Jonas MALINAUSKAS, Justinas MICKUS, Živilė NEDZINSKAITĖ, Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ, Eligijus RAILA, Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ, Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Mantas TAMOŠAITIS, Antanas TERLECKAS, Mantas TOLOČKA, Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

remia Vytauto Ališausko, Dariaus Kuolio, Vytauto Dekšnio ir Augustės Saladytės publikacijas

Lietuvos mokslo taryba

remia Indrės Novopašinaitės, Tojanos Račiūnaitės, Giedrės Jankevičiūtės, Kristinos Tamelytės, Adomo Šulco, Antano Petrilionio, Povilo Andriaus Stepavičiaus ir Antano Terlecko publikacijas

Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujasis Židinys-Aidai“ ir „Knygų aidai“, finansuojamas Lietuvos mokslo tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

remia Virginijos Cibarauskės, Manfredo Žvirgždo, Manto Tamošaičio ir Gabrielės Makarevičiūtės publikacijas

ŠIMTMEČIO INSTITUTAS remia žurnalo leidybą

VILNIAUS KLUBAS

remia Regimanto Dimos publikaciją

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 1100 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujasis Židinys-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PRENUMERATA 2019 METAMS!

Mieli skaitytojai, dėkojame už Jūsų palaikymą ir ištikimybę mūsų žurnalui. Su Jūsų pagalba tikimės toliau tobulėti ir džiuginti Jus puikiais tekstais, įdomiomis mintimis ir visokeriopai kokybišku žurnalo turiniu.

Norėtume, kad mūsų draugystė tęstųsi toliau, todėl nuolankiai primename apie „NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ“ prenumeratą 2019 metams.

Mums taip pat labai reikalinga Jūsų pagalba ir parama. Padėti mums galite pirkdami prenumeratas bičiuliams, savo buvusiai ar bet kuriai kitai Lietuvos mokyklai. Žurnalą taip pat galima paremti aukomis.

Prenumeratą galite įsigyti Lietuvos pašto ir „PayPost“ skyriuose. Taip pat elektroniniais adresais: ***http://www.prenumeruok.lt/*** ir ***http://www.knygynas.nzidinys.lt/2-kategorija***. Pastaruoju elektroniniu adresu taip pat galima užsisakyti prenumeratą ir ne Lietuvoje.

MŪSŲ REKVIZITAI:

Viešoji Įstaiga „NAUJASIS ŽIDINYS – AIDAI“
Įmonės kodas 124626686
PVM mok. kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361
AB SEB BANKAS, kodas 70440
Gedimino pr. 12, LT-01103 Vilnius
SWIFT kodas CBVILT2X

DĖKOJAME JUMS!

INDEKSAS 5063 **KAINA 3,00 €**

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI
PILIES G. 8, LT-01403 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE
www.nzidinys.lt

9 771932 684002 19005